

İKTİSAT

Dergisi

Sayı 357 Mayıs / Haziran Fiyatı 150 000.TL

Prof.Dr. Oğuz Oyan'ın Lütfullah Kayalar ile söyleşisi :
**“GELİR VERGİSİNİN YARIYA YAKININI
ÜCRETLİLER ÖDÜYOR”**

**ÇALIŞMA HAYATINDA ESNEKLİK VE İSTİHDAMA
ETKİLERİ Refik Baydur**

EĞİTİMİN YENİDEN TASARLANMASI Prof.Dr. İzzettin Önder

ALT SÖZLEŞME İLİŞKİLERİNE DAYALI ÜRETİM Fuat Ercan

ESNEKLİK : KAPİTALİZMİN YENİ FETİŞİ Tülin Öngen

Koalisyon Değişse de Program Aynı

Dostluk,

birlikte aynı yöne bakmaktır!

Dostluklar kolay kazanılmaz.

Yaşamımıza değer katan kurumlar gibi...

Egebank, ortak değerlere inanan bir dost yakınlığıyla,
tüm dikkatini size veriyor...

Bankacılık işlemlerinizi gerçekleştirirken,
mükemmel bir zamanlamayla, "risk içermeyen" bir strateji ile çalışıyor.

Uluslararası deneyimini ve özenini
hizmetinize sunuyor.

Hedeflerinizi paylaştan ve sizinle aynı yöne bakan Egebank'la tanışmaya değer!

EGEBANK

Varlık ile Yokluk Arasında En Büyük Güvence

BAŞAK SİGORTA

T.C. ZİRAAT BANKASI ORTAKLIĞIDIR

16 1978 Yılından Bu Yana Hükümet Programlarına Eleştirel Bir Bakış

Türkiye, "karma ekonomi" diye anılan ekonomik doktrinden "liberal piyasa ekonomisi" olduğu iddia edilen düzene geçmiş, Ulusu Hükümeti ile bu geçiş pekiştirilmiş, Birinci Özal Hükümeti ile de ekonomi ve kamu yönetimi anlamında eskiyle olan bütün bağlar kopartılmıştır.

Kaan H. Ökten

30 Esneklik : Kapitalizmin Yeni Fetişi

Literatürde çok farklı anlam-
larda ve değişik bağlamlar-
da kullanılan post Fordist
emek rejimi, pratikte "yeni
zanaat" ya da "yeni
manüfaktür" olarak adlandı-
rılan ve çalışmada
esnekliği sağlamayı
amaçlayan bir üretim
modelini nitelemektedir.

Tülin Öngen

10

Gelir Vergisinin Yarıya Yakını Ücretliler Ödüyor

İktisat Dergisi bu sayısından itibaren yeni bir röportaj dizisine başlıyor: Akademisyenlerle "uygulayıcıları" tartıştırmak. İlk röportajımızı İktisat Dergisi adına Prof. Dr. Oğuz Oyan, Maliye Bakanı Lütfullah Kayalar'la yaptı.

Oğuz Oyan

27

İcraat Paketinin İçinden

Yeniden yapılanma; dünya kapitalizmi ile tam entegrasyondan başka bir ufku, seçeneği bulunmayan sermaye kesimi ve onun "asli fonksiyonlarına dönmeye" azmetmiş siyasal sözcülerinin "geri dönülemez" bir tercihidir.

Tahir Mutlu

40

Çalışma Hayatında Esneklik ve İstihdama Etkileri

Günümüzde yaygın olan anlayış, işçinin katı hukuk kuralları ile işverene karşı korunması yerine, işletmelerin hızla değişen ekonomik koşullar karşısında ayakta kalmasıdır.

Refik Baydur

44

Esnek Üretim Sistemleri Esnek İstihdam ve Mühendisler

Mühendisler, statülerinin yükseldiği durumda ve esnek istihdam koşullarında örgütlü olmanın uzağında durmaktadırlar. Bu anlamda, varolan kültürel gerilik örgütsüz, dağınık bir yapıda iyice pekişmiş olacaktır.

Ayfer Eğilmez

46

Altsözleşme İlişkilerine Dayalı Üretim

Değer yaratma koşullarının bu yeni aşamasında bir yandan bir önceki sermaye birikim sürecine ait koşullar, kazanılan haklar gözden geçirilirken diğer yandan yeni ve daha fazla değer üretme koşulları araştırılmaya başlanmıştır. Tüm bu etkinlik hali ise literatüre esneklik olarak geçmiştir.

Fuat Ercan

54

Eğitimin Yeniden Tasarlanması

Öğretim üyesini ağırlıklı bir biçimde proje-güdümlü bir konuma getiren tasarı, "holding profesörlüğü" statüsünü çalışma yerini değiştirerek, şimdiki göre daha rafine ve anlaşılabilir bir görüntüye dönüştürmektedir.

İzzettin Önder

57

Yükseköğretimde Yeniden Yapılanma Eğilimlerinin Ekonomi Politikası

Yüksek enflasyon oranları ve bilimsel gelişmenin altyapısı her geçen gün daha donanımlı hale gelirken, eğitim için ayrılan bütçe ödenekleri yıllara göre ya küçük ölçekli artış ya aynı seviyeyi koruma ya da en kötüsü gerileme eğilimi içine girmiştir.

Fuat Ercan

66

İşsizlik ve İşgücü Piyasalarının Yapısı Hakkında Bir Not

Modern Çalışma Ekonomisine ve AB Ülkelerinde İşsizliğe Bir Bakış
Gündüz Fındıkçoğlu

71

Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası ve Hükümet Programları

Bir ülkenin dış politikası, hükümet programında uygulanması öngörülmuş eylemler olduğu gibi, bazen de uluslararası sistemdeki ani bir değişiklik ve/veya bölgesel bir gelişme ile sürpriz değişimleri de kapsayabilir.

Nevin Ateş

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti yayın organıdır. İktisat Dergisi, aylık olarak yayımlanır.

Kurucuları : Nihat Batur, Oktay Emed, Reşat Umur.

Sahibi : İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti adına Alpay Biber Genel Yayın Yönetmeni : İştan Gündüz Sorumlu Yazışmaları Müdürü : Hikmet Akçiçek
Yayın Kurulu : İştan Gündüz, Yasemin Öztürk, Nur Üstünay, Türkel Minibaş, Osman Zeki Çetinkaya, Tahir Mutlu, Atıl Evren, Gündüz Fındıkçoğlu, Kaan Ökten,
Fuat Ercan, Müge Akad Yayın Kurulu Sekreteri : Gülşen Demir Kapak Düzenleme : Semih Poroy Grafik Düzenleme : İnci Batuk

Yönetim Yeri : Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No: 27/6 80090 Taksim / İstanbul TEL : 250 50 34 - 250 16 42 Fax : 235 73 43

Baskı : Melisa Matbaacılık

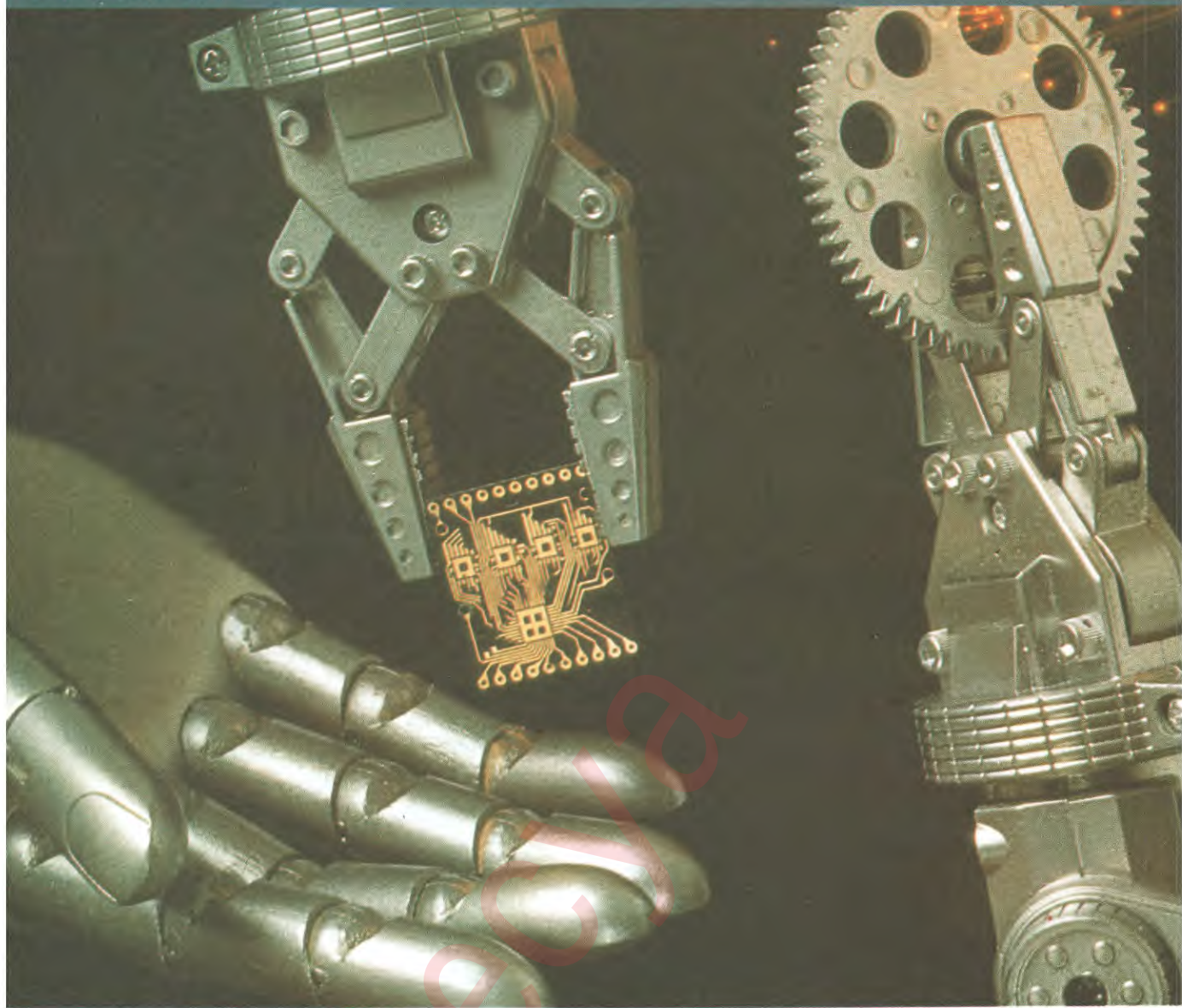
1 995 Kasım seçimlerinden bu yana öylesine tartışmalı ve öylesine hızlı bir siyasal süreç yaşandı ki zaman zaman günlük siyasi olayları izlemek bile zorlaştı. Günün ilk saatlerinde belli bir yönde gelişen bir siyasal olgunun günün daha ileriki saatlerinde tam tersi bir sonuçla noktalanması alışkanlık haline geldi. Demokrasiyi ayakta tutan kavramların birçoğu anlamını yitirdi: Asker kökenli bir parlamenter, parlamentonun kapatıldığı daha önceki askeri müdahalelere gönderme yaparak kendi partisi de içinde olmak üzere tüm parlamentoya aba altından

İktisat'dan

sopa gösterebildi. Siyaseti ve siyasetçiyi güvenilir kılan etik değerlerin büyük bir bölümü siyasal gündemden çıkarıldı: Birçok başka etmenin yanı sıra mevcut ya da kurulacak koalisyon hükümeti ortaklarının birbirlerine ilişkin tüyler ürpertici yolsuzluk iddiaları başta parlamento olmak üzere birçok siyasal kurumun güvenilirliğini tartışılır kıldı. İktisat Dergisi'ni yayına hazırladığımız şu günlerde ANAYOL koalisyon hükümetiyle sonuçlanan siyasal süreç bir kez daha yinelenmekte. Aynı siyasal partiler arasında aynı liderler ve onların kurmayları tarafından başbakanlığın önceliği sonralığı ve süresi, bakanlıklarla devlet kurumlarının paylaşılması ve benzeri konular tartışılmakta. Yine "İcraat Hükümeti"nden söz edilmekte ama yeni koalisyon hükümetinin "icraat programı" tartışmalara konu edilmemekte. Tıpkı ANAYOL koalisyon hükümetinin her şeyi tartışıldığı halde programının tartışılmaması gibi. Hükümet programı tartışmalarının yapılmaması, ertelenmesi ya da yüzeysel birkaç sözle geçiştirilmesi bir tek şeyin göstergesi: Seçilmiş olan toplumsal, ekonomik ve siyasal yapı parlamentodaki siyasal partilere programa ilişkin pek de fazla hareket alanı tanımıyor. Bir başka deyişle hangi koalisyon gerçekleşirse gerçekleşsin ve başbakanlık koltuğuna kim oturursa otursun üç aşağı beş yukarı benzer toplumsal, ekonomik ve siyasal kararları almak zorunda. Küreselleşme sürecine uyum sağlamaya çalışan Türkiye kapitalizminin bu konularda pek fazla seçeneği yok. Tartışmalar da zaten bu dar alandaki seçenekleri "en iyi ben gerçekleştiririm" savı üzerinde yoğunlaşıyor. İşte bu noktadan hareket eden İktisat Dergisi bu sayısında parlamentodaki siyasal partilerin programa ilişkin ortak paydalarının temel yönelimlerini tartışmaya açıyor. Çalışma yaşamındaki esneklik ve bunun istihdama etkilerine ilişkin TİSK Genel Başkanı Refik Baydur ile Prof. Dr. Tülin Öngen farklı iki görüşü sergiliyorlar. İktisat Dergisi bu sayısından başlayarak belirli bir konunun kuramcısının o konunun uygulayıcısıyla yapacağı söyleşilere yer verecek. Bu bağlamda ilk söyleşiyi Prof. Dr. Oğuz Oyan Maliye bakanı Lutfullah Kayalar ile gerçekleştirdi. Aydınlik ve güzel günleri birlikte kurmak dileğiyle...

İŞİTAN GÜNDÜZ

Haydi yatırımcılar, küçük ve orta boy işletme sahipleri!

Türkiye Kalite Yükseltiyor!

Yüksek Teknoloji Kredisi Halkbank'tan

Halkbank, Avrupa Gümrük Birliği'ne hazırlanan Türkiye'ye, küçük ve orta boy işletmelerin üretim ve kalite standardizasyonlarını yükseltmeleri için büyük destek veriyor.

Yüksek Teknoloji Kredisi'nden kimler yararlanabilir?

Makine ve ekipman parklarını yenileyerek yüksek teknolojiye geçmek; araştırma ve geliştirmeye (Ar-Ge) yönelik yatırım yapmak isteyen tüm küçük ve orta boy işletmeler bu krediden yararlanabilir. 15 milyardan başlayan Yüksek Teknoloji Kredisi, projeye göre 30 milyara kadar yükselmektedir.

Ödeme koşullarında çok uygun: Ana para ve faiz, 1. yıl ödemesiz olmak üzere 4 yıl vadeli.

Halkbank sadece kredi desteği değil, bilgi desteği de veriyor.

Halkbank Girişimci Yatırım Finansman Bilgilendirme Merkezi, mali analisti, istatistikçisi, ekonomist ve mühendislik kadroları ile size her türlü desteği vermeye hazır. Bu hizmetimizden yararlanmak için, (0312) 231 10 54 - (0312) 231 28 39 numaralı telefonlarımızdan ve (0312) 230 31 74 numaralı faksımızdan yararlanabilir, ya da doğrudan, Bilgilendirme Merkezimize gelerek bilgi alabilirsiniz.

Haydi yatırımcılar, küçük ve orta boy işletme sahipleri!
Teknolojiyi yükseltmenin, verimlilik ve rekabet olanaklarını
yükseltmenin tam zamanı! Bunun için ihtiyaç duyduğunuz
her türlü bilgi, birikim ve kredi desteği Halkbank'ta!

HALKBANK

TÜRKİYE HALK BANKASI

Çalışana, üretime kaynak

Herkesin kendini iyi hissettiği bir yer vardır.

Müşterilerinin değerlerini koruyan ve verimli kılan bir bankayla çalışanların da.

Değerleri, istikrar içinde sürekli artıran bir banka var.

Finansal gücünü, analiz gücüyle birleştirerek müşterisinin yatırımlarını koruyan ve büyüten bir banka...

Tarafsız bilgi kaynaklarını ve uzmanlığını, müşterisi adına kullanan bir banka...

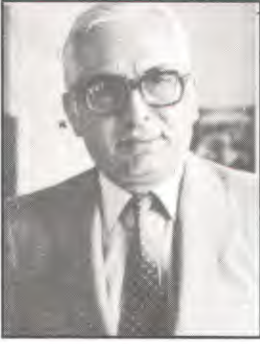
Müşterilerinin, kendilerini iyi hissettikleri bir yer.

TÜRK EKONOMİ BANKASI

Yüksel Ülken Kimdi ?

Erdoğan ALKİN

Prof. Ülken, daha yeni Cemiyet başkanı seçilmişti ki, "bizim İktisat Bayramlarını uluslararası yapalım" dedi. Büyüklelimizin her güzel hayaline hevesle ortak olan bizler, "neden olmasın" dedik. Ama sevgili Ağabey biraz daha ileri gidip, "Kaldor'u, Robinson'u çağıralım" deyince en hay-

alperestlerimizin bile nutku tutuldu. İktisat aleminin bu DEVLERİNİ, henüz pek mütevazı bütçeli olan Bayramımıza davet ve gelmeye ikna etmek, eğer (olur ya, mesela) gelirlerse böyle bir programın maliyetini yüklenmek, havsalamızın alamayacağı kadar cesur bir girişim ve projeydi.

Ama sevgili Ülken bu hayal projeyi gerçekleştirdi. Ondan sonra Ağabey'i izleyen başkanlar da aynı yürekliliği gösterip İktisat Bayramlarını hem uluslararası şöhretlerin, hem de Türkiye'nin seçkin devlet adamlarının, politik liderlerinin, bürokratlarının, akademisyenlerinin, iş ve meslek adamlarının katkılarıyla zenginleşen gerçek bir açık münazara ortamı haline getirdiler. Yüksel Ağabey böyleydi işte. Bir gün durup dururken "ben Atatürk döneminde Türk ekonomisinin durumunu, bu durumu düzeltmek için yapılanları, dönemin ekonomi zihniyetini araştırmaya karar verdim" dedi. Kendisinin Atatürk tutkusunu bildiğimizden, sözlerini bu tutkunun yeni bir tezahürü sayıp, doğrusu bu güç için altından kalka-bileceğini pek tahmin etmedik. Ama araştırmalar hızla devam etti, kitap haline geldi ve ardarda üç baskı yaptı. Daha kimbilir kaç baskı yapacak. Yüksel Ülken'in (Fakülte ders programında aynı isimli bir ders olmasına ve bu dersi kendisinin okut-masına rağmen) Dünya Ekonomisi kitabı bir ders kitabı olmaktan çok, onun diğer tutkusu olan kalkınma olayının gizemine merakının bir yansımasıdır. Kalkınma

nedir? Kalkınma sürecini hızlandırmak mümkün müdür? Bu bağlamda, Türkiye nereye gidiyor? Sevgili Yüksel Ülken, etrafındakilerle sürekli tartıştığı bu soruların yanıtlarını arama (ve mutlaka bulma) sorumluluğunu bizlere ve bizlerden çok daha genç kuşaklara miras olarak bıraktı. Devam edeceğiz.

Hocam seni unutmayacağız

Çizim, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunlar Cemiyeti 1976 yılı kataloğundan alınmıştır.

PROF. DR. YÜKSEL ÜLKEN'İN ÖZGEÇMİŞİ

24.2.1929 tarihinde İzmir'de doğan Yüksel ÜLKEN, ilkokul tahsilini İzmir'de tamamladıktan sonra, Orta ve Lise tahsilini İstanbul Erkek Lisesi'nde yapmış; 1948 yılında mezun olduktan sonra İ.Ü. İktisat Fakültesi'ne girmiş, 1951- 1952 ders yılında mezun olmuştur. Aynı yıl doktora yapmak üzere Fransa'ya gitmiş Bordeaux Hukuk ve İktisat Fakültesi'nden 1956 yılında pekiyi derece ile İktisat Doktoru ünvanını almıştır. Yurda döndükten sonra 30 Kasım 1956 tarihinde İ.Ü. İktisat Fakültesi'nde asistanlık görevine tayin edilmiş olup, 1961 yılında Umumi İktisat ve İktisat Teorisi Kürsüsü'nde Doçent olmuş, 29 Ağustos 1967 tarihinde Profesörlüğe atanmıştır. İktisat Bölümü İktisat Teorisi Anabilim Dalında görevine devam etmekteyken 20 Mayıs 1996 tarihinde vefat etmiştir. Bir süre Gazetecilik Enstitüsü Müdürlüğü, 1976-1979 yılları arasında İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Genel Başkanlığı, 1992-1994 yılları arasında Beşiktaş Spor Klübünde yöneticilik yapan Prof. Dr. Yüksel ÜLKEN evli ve iki çocuk babası olup; Fransızca, İngilizce ve İtalyanca dillerini bilmekte idi.

Sevgili Kayıhan Özoğuz'u Kaybettik

İ.Ü. İktisat Fakültesi
Öğretim üyelerinden
Doç. Dr. Kayıhan
Özoğuz'u genç yaşında
kaybettik. İstatistik
Anabilim Dalı'nda
öğretim üyesi olan
Kayıhan Hoca aynı
zamanda İstatistik
Araştırma Merkezi ve

Bilgi İşlem Merkezi Müdürü ve İ.Ü. Sosyal Bilimler
Yüksek Okulu Piyasa Araştırmaları ve
Reklamcılık Bölümü Başkanı olarak da görev
yapıyordu.

1949 doğumlu olan Kayıhan Özoğuz ortağiti-
mini Saiut Joseph Lisesi'nde tamamladıktan
sonra fakültemize girmişti. 1972'de asistan olan
Özoğuz, o tarihten beri fakültemizde görev
yapıyordu.

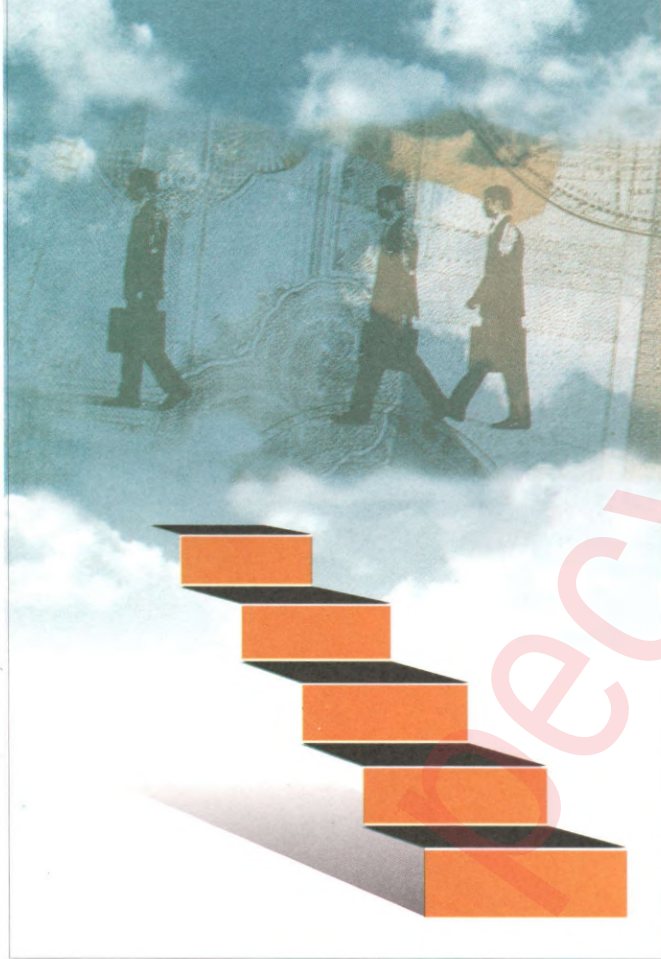
Çok sevdiği bir eşi ve bir kızı olan Kayıhan
Hoca İngilizce ve Fransızca biliyordu.
"Yakalandığı amansız hastalığa yenildi" demek
gerçekleri yansıtmayacak. Çünkü, o mücadele
ettiği sinsi hastalığı on yıldır yeniyordu.
Öyle ki, son kez tedavi için yurtdışına giderken
"bu kez iyi değilim" dediğinde bile kimse kendisine
inanmamıştı.

Tedavi iyi sonuç vermiş, Kayıhan Hoca her
zamanki gibi sağlığına kavuşmuştu. Hepimizin
temennisi zaten buydu. Birgün sonra yürüyerek
inmesini umduğumuz uçaktan birgün önce
cenazesinin indirilmesi ile kahrolduk.

Kandırıldığını düşünmenin şaşkınlığı ve bir dost
yitirmenin derin acısı ile sarsıldık. Yıllar içinde
taşıdığı bitmek tükenmek bilmeyen yaşama sevin-
ci ile ölümü yenen Hocamız, bu kez bizleri
kandırmıştı.

Kimine göre "Kayıhan Hoca", kimine göre
"Kayıhan Abi", ya da kimine göre "Kayıhan Bey"
olan sevgili varlığımız, kişiliği ile alçakgönüllü,
ince düşünceli, laşama sevgisini ve beyefendiliği
simgeliyordu.

Üzüntümüzü anlatacak ifade bulamıyoruz.
Hepimizin başı sağolsun.

En güçlü'yü seçin

T.Halk Bankası ve OYAK öncülüğünde

1991 yılında kurulan Halk Leasing ,

5. yılında 2 trilyon liraya yükseltlen sermayesi ile

Leasing firmaları arasında

en güçlü sermayeye sahiptir.

HL **HALK LEASING**
FİNANSAL KİRALAMA A.Ş.

19 Mayıs Cad. No.1 Golden Plaza Kat.2 80220 Şişli - İstanbul

Tel. (212) 230 92 48-234 48 79 Fax. 230 46 69

Ankara Temsilciliği: Tel. (312) 440 55 82-440 71 96-440 50 06 Fax.440 65 37

Cumartesi açık banka!

Tüm Türkiye'de.

Bütün Garanti Őubeleri, her Cumartesi*
13.00-17.00 arası açık.

Siz de, size haftada bir gün daha kazandıran
bir bankanız olsun istemez miydiniz?

**Resmi tatil ve bayram günleri hariç.*

GARANTİ

Başka bir arzunuz?

Gelir Vergisinin Yarıya Yakını Ücretliler Ödüyor

İktisat Dergisi bu sayısından itibaren yeni bir röportaj dizisine başlıyor: Akademisyenlerle “uygulayıcıları” tartışmak. İlk röportajımızı İktisat Dergisi adına **Prof. Dr. Oğuz Oyan**, Maliye Bakanı **Lütfullah Kayalar**'la yaptı.*

OĞUZ OYAN : Kamu maliyesi bir kriz ortamında. Bu krizin 1980'den gelen nedenleri olduğu gibi 1991 sonrası oluşan nedenleri de var. Buna gelmeden bu krizin göstergesi olan bütçeyi ele alalım isterseniz. Bu bütçe niye krizin göstergesi? Çünkü 1996'da % 59'u transfer olan bir bütçeyle karşı karşıyayız. Bunun %38'i yaklaşık faiz gideri. Gider olarak baktığımızda %24.5'u da açık veren bir bütçe. Bu tür bir bütçeyle Türkiye daha idare edebilir mi?

Yani bundan sonraki yıllarda da benzeri bütçelere mahkum olacak mıyız? Yoksa bu konuda köklü bir düzenleme gerekli mi? En azından siz Hükümet olarak ya da Maliye Bakanı olarak buna inanıyormusunuz?

LÜTFULLAH KAYALAR : Soruda belki şu noktayı biraz daha açıklığa kavuşturmak lazım. Bu bütçeyle derken bu bütçenin beğenmediğiniz tarafları nedir? Onu bir ortaya koymamız lazım.

OĞUZ OYAN : Bütçenin % 60'a yakını transfer; %38'i faiz gideri. Böyle bir bütçeyle Türkiye ne kadar idare edebilir? Bir de bu bütçenin faiz hariç milli gelire oranı %15'den ibarettir. Yani bu bizim katılmak istediğimiz Avrupa Birliği ülkelerine kıyasla çok düşük bir oran. Avrupa Birliği'nde ortalama bütçe büyüklüğü %40, toplam kamu harcamaları %49 dolayında. Türkiye'de faiz giderek bütçede çok büyük bir bölümü oluşturuyor ve faiz dışı diğer harcamaları giderek küçülüyor. Böyle bir bütçeyle Türkiye'yi yönetmek mümkün mü?

LÜTFULLAH KAYALAR : “Yönetmek mümkün değil” deme hakkımız yok; mecburuz yönetmeye. Bütçenin belli bir takım sıkıntılarını olduğunu siz de sorunuzda ifade

ettiniz, bu doğrudur. Zaten biz bunu gerek Bütçe Plan Komisyonundaki sunuşlarımızda ve müzakerelerimizde, gerek Genel Kurulda yaptığımız sunuş ve müzakerelerde de ortaya koyduk. Bakanlık olarak ortaya koyduk, hükümet olarak ortaya koyduk. Bu arada şunu da ifade etmek lazım ki, bu sene geçtiğimiz yıllarda çok fazla benzeri görülmeyen bir şekilde 5. aya girerken bütçemizi çıkarma durumunda kaldık. Yani yılın 3/1'i bitmiş, geriye kalan 3/2'sinde uygulama imkanı bulacağımız bir bütçeyi çıkardık.

Esasen bütçemiz, bu hükümetin hazırladığı ve bu hükümetin kendi tercihlerini ortaya koyduğu bir bütçe değildir. 52. Hükümet tarafından geçen sene hazırlanmış, Meclise takdim edilmiş ama erken seçim nedeniyle yasalaşmadığından dolayı bu sene, yeni gelen hükümet daha fazla zaman kaybına da meydan vermemek için, yeni bir bütçe hazırlama suretiyle bu bütçeyi iç tüzük hükümlerinden de faydalanarak Meclise takdim etmiştir. Bütçe Plan Komisyonu'ndaki bir takım revizelerle birlikte.

Dolayısıyla fevkalade sıkıntılı geçmiştir bu dönem. Ama bütün buna rağmen önümüzdeki bu 8 ayda, bu bütçeyi memleketimize en faydalı olacak şekilde uygulama noktasında üzerimize düşen neyse yapacağız. Burada ifade etmek istediğimiz şu: Bu revizeler sırasında eski hazırlanmış olan bütçeyi ve rakamları önümüze alıp aşağı yukarı 3 ay içinde gerçekleşen rakamlara da baktığımız zaman gerçekten sıkıntı verecek bir takım gelişmeler olduğunu da gördük. Nitekim 1995 yılında hazırlanan bütçeye 410 trilyon lira yıl için açık öngörülmüş idi, ancak gerçekleşen rakamlara baktığımız zaman Nisan ayı sonunda yıl için öngörülmüş olunan 410 trilyon lira

(*) Söyleşi, 1996 Bütçesinin kabul edildiği hafta içinde 26.4.1996 Cuma günü yapılmıştır. Bu tarihte henüz koalisyon sürmekteydi.

gerçekleşmiş olacaktı. Dolayısıyla bu kalem üzerinde fazlaca durmamız gerekiyordu. Nitekim bu yüzdendir ki 1 katrilyon 300 trilyon liraya yakın bir faiz ödemesi bu bütçede öngörülmüş bulunmaktadır. Bunlar bugünkü makro-ekonomik göstergeler neticesinde gerçeğe en yakın olacağını ümit ettiğimiz, tahmin ettiğimiz rakamlardır. Zaten tahmindir bütçede bunlar.

Aynı şekilde yatırımlarla ilgili olan bölüm üzerinde de durduk. Bilindiği gibi son 4-4,5 senedir yatırımlarda Türkiye'de çok büyük bir gerileme vardır. Bu gerilemeyi en azından durdurmak ve az da olsa bir artış sağlayabilmek için 190 trilyon lira olarak öngörülmüş olunan yatırım bütçesini 239 trilyon liraya çıkarma imkanını bulabildik. Biraz önce ifade ettiğim açıklara rağmen. Bunun yanında gene harcama kalemleri içerisinde büyük bir yer tutan ve Türkiye'nin bugün de bundan sonra da gerekli ciddi önlemleri tüm siyasi partilerin katılımıyla ve uzlaşmasıyla, popülist politikalara sapmadan, objektiflikten uzaklaşmadan yapılacak olan katkılarla çözebileceği sosyal güvenlik sistemindeki sıkıntılar oluşturmaktadır. Yani bu katkılarla sosyal güvenlik sistemini düzeltmek durumundayız. Eğer bu düzeltmeyi yapamazsak bugün ve yarın en büyük sıkıntımızı bütçe kaynaklarından ayrılan ödenekler oluşturacaktır.

Bu ödeneklerde son 3 yılda çok büyük artışlar vardır. Şu anda bu bütçeden 280 trilyon lira sosyal güvenlik kuruluşlarına, SSK, Bağ-Kur ve Emekli Sandığı'na ödenek ayrılmış durumdadır. Bu biraz önce ifade ettiğim yatırıma ayrılan ödeneklerden daha fazladır.

OĞUZ OYAN: ama bunların içinde devletin işveren olarak ödediği katkı payları da vardır...

LUTFULLAH KAYALAR: Dolayısıyla bütçenin faiz ödemeleriyle birlikte bir sıkıntılı tarafı da sosyal güvenlik kurumlarına yapılan transferler, ödemeler oluşturmaktadır. Bu nokta üzerinde de acilen Türkiye'nin durması la-

zım. Tekrar ifade ediyorum sadece hükümetin durması yetmez. Buna tüm Mecliste grubu olan partilerin ve kamuoyunun sahip çıkması, bu noktada belli bir uzlaşmanın olması lazım ki, önümüzdeki yıllarda bütçelerde bu sıkıntılarla karşılaşmayalım. Bir diğer harcama kalemlerindeki olay personel ödemeleriyle ilgilidir. Personel ödemeleri tüm bütçelerde en fazla ehemmiyet verilen olayların başında gelir. Bizim bu bütçemizde de %25.5 civarında personel ödemelerine ayrılmış olunan bir ödenek vardır. Daha önceki tasarıdaki bu kalemden 800 trilyon lira olarak yer almış olunan bir bölümün 910 trilyon liraya çıkarabilme imkanını bulduk. İmkanlar ölçüsünde ancak bu kadarını bulabildik, bu da azımsanacak bir artış değildir. Bu bütçenin bu harcama kalemlerini sayarken tabiki bir de gelir kalemlerinde artışlarımız olması lazım. Burada daha önceki tasarıda 1 katrilyon 800 trilyon lira olarak öngörülmüş olunana vergi gelirleri yeni yapılan yasaklamalar ve özellikle üç aydaki gerçekleşme rakamlarını da gözönüne alınarak 2 katrilyon 73 trilyon liraya yükseltilmiş bulunmaktadır. Ayrıca diğer gelirler olarak tasarruf ettiğimiz biraz kamuoyunda da ve Meclisteki müzakerelerde de tenkit edilerek fazlaca üzerinde durulan KİT'lerden elde edilen birtakım gelirler var, onlardan transferler var. Ve bu şekilde bütçeyi 862 trilyon açıkla bağlamış bulunmaktayız. Bundan sonra bu bütçenin öngörülen açığın üzerine taşmaması için Bakanlık olarak uygulamalarda gerekli tüm hassasiyeti göstereceğiz. Buna müzakerelerinin Mecliste tamamlanıp kanunlaştıktan sonra henüz daha yayınlanmadan da bakanlık olarak başlamış bulunmaktaydık. Taleplere göğüs germek de kolay değildir. Ama biz Maliye Bakanlığı ciddiyeti içinde bu uygulamayı belli bir kararlılıkla sürdüreceğimizi özellikle ifade etmek istiyorum.

Bütçede belirgin olmayacağını ümit ettiğimiz tek kalem ekonominin genel gidişiyile genel istikrarla yakından ilgili olan faiz ödemeleri konusudur. Faiz ödemelerinde öngörülen rakamların üzerine çıktığımız takdirde özellikle hazine işlemlerinin öngörülen limitlerinin içerisinde kaldığı takdirde (ümit ediyorum) bu sene bu açıklar veya bu açıktaki çok az bir sapmayla bütçe yıl sonunda gerçekleşmiş olur.

OĞUZ OYAN : Bununla ilgili başka bir sorum da olacak, o da şu: Sizin mensubu bulunduğu partinin seçim öncesinde iç borçlar konusunda bir önerisi vardı. Anavatan Partisi'nin formüle ettiği bir iç borç politikası vardı. Hazinesinin üzerinden borçları alıp Merkez Bankası'na ak-

tarmak ve Merkez Bankası'na aktarıldığı zaman da enflasyon oranında bir faizle belli bir vade içinde Merkez Bankası'na ödemek. Merkez Bankası da piyasadan borçlanacaktı. Bu konuda bir hazırlık olduğu işaretlerini alamıyoruz. Acaba şimdilik ertelendi mi?

LÜTFULLAH KAYALAR : Sorduğunuz soru doğrudur. Anavatan Partisi'nin seçim beyannamelerinde bu konu yer almıştır. Ancak ifade etmek gerekir ki, bu seçim beyannameleri her siyasi partide olduğu gibi tek başına iktidar olunduğu zaman uygulanacak olan beyannamelerdir. Biz şu anda bir koalisyon hükümetiyiz. Hem koalisyon hem de azınlık koalisyon hükümetiyiz. Dolayısıyla her düşündüğünüz veya beyannamelerinizde öncelikle yer verdiğiniz her çözüm önerinizi hemen uygulayabilme imkanımız yoktur.

Bu ifade ettiğiniz borçların Merkez Bankası'na transfer edilmesi ve Merkez Bankası kanalıyla borçların ödenmesi, kağıtların Merkez Bankası kanalıyla tek elden yeniden satışı hususu bazı küçük de olsa yasa değişikliklerini öngörmekteydi. Ama şu anda koalisyon hükümeti olmamız nedeniyle bunu uygulama imkanı bulamadık.

OĞUZ OYAN : Bu konuda sorun ortak olduğuna göre herhangi bir ortak çözüm aranmıyor mu, en azından bu iç borçlar konusunda?

LÜTFULLAH KAYALAR : Bizim 42 gün civarında olan hükümetimiz döneminde ve belki de geçmiş dönemlerde görülmeyen kadarıyla ekonomiyle ilgili olan gerek hazine den sorumlu olan devlet bakanımız, gerekse ekonominin tümüyle ilgili devlet bakanımız, daha önce hazine de görev yapmış olan şimdi bakan olan arkadaşlarımızla Maliye Bakanlığı olarak sürekli bu bütçenin yasallaşması süreci içerisinde görüştük, görüş alışverişinde bulunduk.

Birtakım problemlerimizi sorunlarımızı ortaya koyduk, onlar üzerinde tartıştık. Bu bir uyumdur. Ben bu gelişen zaman içinde bu uyumun da devam edeceğini ümit ediyorum ve bu konuda da gerçekten çok ümitliyim. Ama sorduğunuz sorudaki birtakım çözüm önerileri konusunda bu noktada bir görüş birliği yoktur. Onun içinde bunu çok fazla da zorlamak uygun değildir.

OĞUZ OYAN: Ama gelişmelere göre belki de ortak bir çözüm bulacaksınız. Belki de ilk 8 ay sonrasında?

LÜTFULLAH KAYALAR: İlerdeki bir olay 8 ay gibi bir şey demek de mümkün değil. Ama biz bugün bu sistem içerisinde devam ediyoruz.

Burada şunu da ifade etmek lazım. Bu bütçenin en sıkıntılı kaleminin faiz ödemeleri olduğunu biraz önce söylemiştim. İç borç stokları, Türkiye'de 1.9 katrilyon seviyesindedir. Bu az bir iç borç stoku değildir. Ama bunlar bizi ümitsizliğe sevk edecek rakamlar da değildir.

Çünkü bu borç stoklarının, GSMH'ya oranla baktığı-

mız zaman, %60 gibi bir rakkam önümüze çıkıyor. Dünyadaki oranlara da baktığımız zaman iç ve dış borçlar dahil Belçika'da %134, Yunanistan'da %114, Avrupa Birliği ülkelerinde ortalama %71, Türkiye'de %60. Diyebilirsiniz ki o zaman; tamam bizim hiç bir merak edilecek olayımız yok. Hayır öyle de değil; yani bizi çok ümitsizliğe sevk edecek durumda değiliz ama bir problemimiz yok deme durumunda da değiliz. Problem bu borçların vadesinin kısalığındadır. Türkiye'nin problemi buradadır. Belçika'nın %134 iç ve dış borç oranının GSMH'ya oranı ama vadeleri 17-15 yıla uzanıyor. Dolayısıyla bir problem değil. Türkiye'de ise 103 güne kadar düşmüştür. Biz hükümet olduğumuz dönemde 130 günler civarındaydı, şimdi 7 aya kadar çıkmış bulunmaktadır.

Faizlerde de, gerek bileşik faizlerde gerekse basit faizlerde de belli bir düşme trendi gözlenmektedir. Ayrıca Hazine'nin borçlanmalarına olan talepler de fevkalade önemli boyutlardadır. Dolayısıyla da bir istikrar, bir güven ve bununla birlikte de vadelerde uzama, faizlerde düşme ortaya çıkmış bulunmaktadır. Önemli olan bundan sonra bu trendin devam ettirilmesidir.

OĞUZ OYAN : Sizin de belirttiğiniz gibi gerçekten iç borçların stok düzeyinden çok, akım olarak çok yüksek bir devir hızına sahip olması esas sorun. Ama galiba sorun sadece vade değil. Faiz oranının çok yüksek olması da bugün olumsuzluk taşıyor. Galiba iç borç konusunda şöyle bir hesap da yapıyor maliyeciler: İç borç stoku Türkiye'de yüksek değil ama Türkiye'deki finansal derinleşme de zayıf olduğu için oradan da gelen bir rahatsızlık var. Gelişmiş ülkelerde finansal derinleşme çok daha ileri noktalarda. Türkiye'nin iç borç meselesini aslında biraz daha kritiklestiren bir sorun da dış borç ödemelerinin de giderek son iki yıldır iç borçlarla takviye edilmesi. Yani Türkiye son iki yıldır dış borç servisleri hatta anapara ödemeleri kadar dışardan kaynak bulamamış durumda.

LÜTFULLAH KAYALAR : Bu dediniz hususu biz açıklıkla ortaya koyduk. Türkiye'nin dengeli bir bütçe yapabilmesi için en azından dışarıya olan ödemelerini karşılayacak miktarda borçlanması gerekir.

Türkiye sizin de ifade ettiğiniz gibi son birkaç yılda bu noktadan uzaklaşmıştır. Geçtiğimiz yıl 7.5 milyar dolar civarında ödemesi vardır. 1995 yılında bunun 1 milyar doları hazinenin garantör olduğu mali idareler vesaire borçlardan oluşmaktadır. Bu 7.5 milyar doların 3 milyar 750 milyon dolarını yani yarısı iç borçlanmış, dışarıya transfer etmiştir. Bu Türkiye için kan kayıbdır, bu bir sıkıntıdır. Bu sıkıntıyı farkındayız, farkındayız derken bunlar Maliye Bakanlığı'nı aşan olaylardır. Yani Maliye Bakanlığı'nın dışındaki olaylardır.

Maliye Bakanlığı olarak bunlarla da ilgileniyoruz. Bu işlerden sorumlu olan değerli Bakan arkadaşımızla sürekli görüşme içerisindeyiz. Bu hükümetimizin de sorudur. Ümit ediyorum bu yıl bu noktada geçtiğimiz yıllar-

ra göre daha iyi bir gelişme ortaya çıkacak.

OĞUZ OYAN : Bu konuda hazinenin Bakanlığa bağlı olmasının getirdiği sıkıntıları hissediyor musunuz?

LÜTFULLAH KAYALAR : Sürekli belli çevrelerde gündeme getirilen bir konu. Ama bugün bu tartışmaların içerisine girmenin lüzumu olduğu kanaatini taşımıyorum. Bugünkü durum budur, sistemin içerisinde verilen görevlerimizi yapmalıyız.

OĞUZ OYAN : Son iki yıldır Türkiye’de bütçeler birinci fazla veriyor. Yani faiz hariç temel bütçe dengesi aslında açık vermiyor. Bu nereye kadar övünülecek bir şey olur diye doğrusu bir kaygım var. Şu an faizler bütçenin %40’ına yaklaşıyor. Peki bu faizler bütçenin %80’i olursa mesela hala övünebilecek miyiz. “faizler hariç bütçemiz açık vermiyor” diye? Bütçenin böyle bir boyutu, faizlerin bütçeyi yutması boyutu var.

LÜTFULLAH KAYALAR : Söylediğinizin her ikisi de doğru. Faiz hariç bütçenin fazla vermesi güzel bir olay en azından. Ama bizim bütçede, bütçe dengeleri içinde faiz oranları sürekli artmaktadır. %38 geçtiğimiz sene %30’lar seviyesindeydi. Bu da övünülecek veya güzel bir gösterge değil. Burada tahmin ediyorum dikkat çekilmesi gereken faiz sorununa belli bir çözüm bulduğumuz zaman, bütçe dengeleri içerisinde epeyce bir iyileştirme ortaya çıkartılır düşüncesindeyim. Yoksa bu bütçe dengemiz fazla veriyor ise, yani faiz hariç fazla veriyor demekle bir yere varmamız mümkün değil. Ama üzerinde önemle durulması gereken yer faiz kalemidir. Nitekim bu söyleşide de sürekli bu noktayı vurguladım.

OĞUZ OYAN : Buradan bir başka şeye geçme imkanımız doğdu. Bütçenin fazla vermesi sürekli kamu harcamalarına baskı yaparak oluyor. Oysa bunun da bir sınırı var. Sağlık, eğitim harcamalarını bir yere kadar veya yatırımları bir yere kadar sınırlandırabilirsiniz. Bu birincil fazla vermek güzel bir şey de bunu gelirler yönünden takviye ile vermek, yani vergileri artırmak belki vergi reformuna doğru gitmek gerekmiyor mu?

LÜTFULLAH KAYALAR : Vergi sistemini ele almak lazım. Daha ilk günden başlayan gerçekten çok tecrübeli olan bir kadromuz var. Arkadaşlarımızla görüştük belli çalışmalarımız da var. Ama bu çok kapsamlı bir olaydır. Parlamentolardan en zor geçecek olan kanunlar vergi ile ilgili olan kanunlardır. Yeni vergi koysak da koymasak da bu şekildedir. Nitekim çok fazla yeni bir vergi yükü getirmeyen, tahmin ediyorum Mayıs ayında çıkarılacak olan Özel Tüketim Vergisini buna bir örnek olarak verebiliriz.

Vergi sisteminde yenileşmeler yapmak lazım. Bu yenileştirme için de herkesin söylediği bizim de söylediğimiz ama Türkiye’nin üzerinde durması gereken en önemli sorunlardan birisi de kayıt dışı ekonomidir. Bugün gerçekten çok değişik oranlar veriliyor. Ama vergi tabanının genişletilmesi noktasında diğer bir ifadeyle bu

kayıt dışı ekonominin kayıt içine alınması noktasında neler yapabiliriz. Bunlara önce ciddi olarak eğildik. Sadece Bakanlık olarak değil Bakanlık dışında kuruluşlardan da bu konuda yardım istedik. Türkiye’nin sorunu budur. Vergi oranlarını artırmak değil kayıt dışı ekonomiyi kayıt içine alıp vergi tabanını genişlettiğimiz ölçüde vergi gelirlerini artırırız, bu sayede de vergi oranlarını da düşürürüz.

Türkiye’deki vergi oranları yüksektir. Bunu da Maliye Bakanı olarak söyledim ama bu oranları birden düşürme imkanımız da yoktur. Belli bir paket halinde alınacak önlemlerle birlikte düşürebiliriz. Burada her bir vatandaşımıza, her bir mükellefimize ayrı bir görev düşüyor; vergi veren herkes vergi vermeyenleri de denetlemek mecburiyetindedir.

Çünkü burada ortaya haksız bir rekabet ortaya çıkıyor. Burada yükün belli bir kesime daha ağır olarak yüklenmesi ortaya çıkıyor. Bunu da toplum olarak, toplumun her kesimi olarak sahiplenerek aşmak mecburiyetindeyiz. Belki işin temeli budur. Onun için yeni vergilerden ziyade kayıt dışı ekonominin kayıt içine alınması daha büyük bir öneme haizdir.

Bunun dışında daha dar çerçevede yapılması gereken değişiklikler var. Bunları hazırladık. Emlak vergisinde bugün yeni bir takım değişikliklerin yapılması gerekiyor. Bir sefer beyan verip 4 yıl aynı beyan üzerinden yanlış, beyanın enflasyon oranında artması veya daha değişik bir göstergeye, yeniden değerlendirme ödemesi kat-sayısına bağlanması lazım.

Rayiç bedel tesbiti konusunda bugün iki tane ayrı ayrı rayiç bedel ortaya çıkmış bulunuyor. Bir gerçek rayiç bedel diğeri belediyelerin tayin ettiği rayiç bedel. Bunların ortadan kalkması lazım. Belediyelere biraz daha avantajlar tanımak lazım.

Artı gayri menkul alım-satımlarından alınan vergilerin çok yüksek bir oranı var. Bu rayiç bedellerin gerçeğe uygun tesbit edilmesi ama bu şekilde tesbit edilen rayiç bedellerden alınacak olan %9.6 oranının da düşürülmesi lazım. Bu konularda da hazırlıklarımız var. Ama bunlar küçük çaptaki değişikliklerdir. Asıl kayıt dışı ekonominin kayıt içine alınması ile ilgili çok köklü birtakım yenileşme ve değişmelerin yapılması lazım.

OĞUZ OYAN : Kayıt dışılığın çok hızlı bir biçimde kayıt içine alınması da mümkün gibi gözüküyor. Belli bir süreç içinde olacak. Bunun da en önemli etkeni doğrudan doğruya Maliye Bakanlığının inceleme sayısını artırması, denetlemelerini artırması yani %3’ü, %20’ye çıkarması muhtemelen bilgi işlem ortamına alması; çapraz kontrolü geliştirmesi gibi yollarla olacak. Bu durumda yeni bir dönem gündeme gelecek.

LÜTFULLAH KAYALAR : Dediğiniz doğrudur. İlk anda bakıldığı zaman yapılması gerekenlerin başında

gelmekte. Başlattığımız bir takım projelerimiz var. Bunların içinde otomasyon ve bilgisayar ağı büyük bir yer işgal ediyor. Geleceğe dönük olarak her mükellefe bir tek vergi numarası verilmesi ve hatta daha ileriye giderek nüfus cüzdanına işlenmesi gibi düşünceler ve bunlara uygun olarak da yeni projelerimiz başlangıçta yapılmış projelerdir. Ama burada otomasyonun ön plana çıkarılması gerekiyor. Bu noktada ben başarılı olacağımızı ümit ediyorum.

Tabi bu projeler başlatılmıştır ama 5 yıla sâridir bunlar. 5 yıl kısa bir zaman değil ama uzun bir zaman da değil. Bu noktalarda bir düzenleme sağlayacağız. Yani bir ümitsizliğim veya yapamayız gibi bir düşüncem yok. Asıl önemli olan sadece vergi dairelerinin yapacağı çalışmalar değildir. Eğitimden başlayarak toplumun hemen her kesiminde vergi ödemenin kişilerden bir kayıp olduğu değil aksine toplumun da kişilerin de bundan kazançlı çıktığı konusunda iyi bir anlatım yapmak lazım, önemli olan budur.

OĞUZ OYAN : Tabii siyasilerin de buna iyi örnek oluşturmaları lazım.

LÜTFULLAH KAYALAR : Bu işler sadece siyasilerle olmaz. Bu bütün kamuoyunun komple bu konun üzerine eğilmesi gerekir.

Belki bu özel tüketim vergisi ile birlikte verginin bu yönlerini anlatacak şekilde reklamlar dahi düşünmek gerekir. Artı din adamlarımızdan bu konuda faydalanmak lazım. Nitekim geldiğimiz ilk hafta arkadaşlarımıza talimat verdim, Dinayet İşleri Başkanı ile görüştüler. Belli vaazların bu konulara ayırmalarını temin etmeye çalıştık. Toplum, kamuoyu topyekün bu olaya sahip çıkmalı. Yoksa sadece gelir idaresinin denetlemesiyle olmaz.

Biri kaçacak biri kovalayacak şekilde olmamalıdır. Önemli olan kaçmamaktır.

Önemli olan devletin, milletin, toplumun, geleceğinin çocuklarının faydasına olduğu bilincine sahip olmasıdır.

OĞUZ OYAN : Dini vaazlar dediniz de galiba tam tersi yapılıyordu. Bazı siyasi hareketler de "bu hükümetler batıldır, bunlara vergi vermeyiniz" gibi bazı olumsuz propagandalara daha önce girmişlerdi.

LÜTFULLAH KAYALAR : Demokrasi de her görüş ileri sürülür buna bir şey diyemeyiz.

OĞUZ OYAN : Peki kayıt dışı ekonomi nedir? Bunlar hiçbir şekilde kayda gitmeyenler mi? Yoksa zaten büyük çoğunlukla kayıt altında işletmeler de bir takım işlemleri mi kayıt dışı? Galiba daha büyük bir bölüm bu ikinci şekilde.

LÜTFULLAH KAYALAR : Her ikisi de var.

OĞUZ OYAN : Ama galiba büyük taraf kayıt altında olanlarda... Yeni olağanüstü vergiler düşünüyor musunuz? Net aktif vergisi, ekonomik denge vergisi gibi.

LÜTFULLAH KAYALAR : Hayır düşünmüyoruz.

OĞUZ OYAN : Peki vergi yükü dağılımının adaletsizliği konusunda ortada daha adil vergi yapısına geçme konusunda düşünceler var mı? Bugün ücretliler gelir vergisinin %60 civarında bölümünü öder durumda. Tam oranı gerçi siz benden daha iyi bilirsiniz.

LÜTFULLAH KAYALAR : Tüm vergi gelirleri içerisinde %14'ler seviyesinde ücretlilerin payı. Sadece gelir vergisi olarak ele alırsak aşağı yukarı yarısı civarında bir bölümü ücretliler ödüyor.

OĞUZ OYAN : DPT'nin rakkamları ücretlilerin toplam içindeki vergi yükünü %17 civarında olduğunu gösteriyor. Buna karşılık faiz gelirlerinin % 5.9; tarım gelirlerinin %2.9; kira gelirlerinin %0.4. Bu eşitsizliğe ne diyorsunuz?

LÜTFULLAH KAYALAR : Olabilir ama milli gelir vergisi içinde ücretlilerin payı yarı yarıya.

OĞUZ OYAN : Oysa ücretlilerin milli gelir payı çok daha düşük, %20-25 arasında. Yani ücretliler üzerinde yüksek bir vergi baskısı var.

LÜTFULLAH KAYALAR : Burada size ilk defa bir açıklamada bulunmak istiyorum. İnşallah gerçekleştirme ve uygulama zamanını bulabiliriz. Kayıt dışı ekonominin kayıt içine alınmasını ifade ederken bir paket haline alınması gerektiğini de ifade ettim. Belki Türkiye'de işçi, memur, ücretli vs. hepsini beyana tabi tutmak lazım.

OĞUZ OYAN : Fransız usulü demek istiyorsunuz. En azından vergi kaçırmada fırsat eşitliği doğar.

LÜTFULLAH KAYALAR : Tabi bu arada götürü usulde vergi de var. Götürü usul vergilerde bir miktar düşürme de yaptık bu 1 aylık süre içinde. Buna rağmen götürü usul verginin de vergi sistemi içinde tercih ettiğimiz bir sistem olmadığını da ifade ettim. Geçtiğimiz yıldan bu yana %500-600 oranında artışlar vardı.

O artışları da 1 yıl içerisinde kaldırılacak olan artışlar değil şeklinde gördük ve nitelendirdik. Ama "esasinda herkesi beyana tutmak daha mı doğrudur" diye bunları da tartışmaktayız.

OĞUZ OYAN : Özel tüketim vergisinde yapacağınız düzenlemeyi nasıl düşünüyorsunuz? Eski hükümetin hazırlıklarını değiştiriyor musunuz? AB'nin ÖTV'yi petrol ve türevleri ile mükirat alanıyla sınırlandırmasına uyacak mısınız?

LÜTFULLAH KAYALAR : Çok genel olarak ifade etmek gerekirse şu anda uygulanmakta olan 10 civarında vergi kaldırılıyor. Özel tüketim ile birlikte tek vergiye yaklaşıyoruz.

Çok detayları, teknik detayları var. Bu konuda önceki hükümet bizim hükümet şeklinde bir ayırım yapmamız da mümkün değildir.

Yapılan hazırlıklara devam ediyoruz.

OĞUZ OYAN : Kentsel rantların vergilendirilmesi ile ilgili tasarı İçişleri Bakanlığı'nın tasarısı. Daha çok yerel yönetimlerin gelirleriyle ilgili olduğundan İçişleri Bakanlığı'nın hazırlanıyor. Bu muhtemelen Maliye Bakanlığı'nın süzgecinden geçen bir tasarı olacak.

Acaba emlak vergisinin biraz önce de değindiğiniz gibi emlak değerlerini rayiç değerlerine yaklaştırmak yönünde tasarıda öngörülen; bir yeniden değerlendirme katsayısı ile beyanların çarpılması oluyor. Bunun, işlevsel olabilmesi için birinci beyanın (bazın) gerçekçi olması lazım. İkincisi her bir konutun enflasyona göre gerçekten değerlerinin artıyor olması lazım.

Bazılarının üstünde bazılarının da altında, kalması mümkün oysa. Böylece bir haksızlık ortaya çıkıyor.

LÜTFULLAH KAYALAR : Şimdi en büyük problem de rayiç değerin tesbit edilmesi. Belki en doğruyu bulmadık en doğruya yakını bulmaya çalışacağız.

Bu konu da hazırlık safhasında, ortaya çıkmış birşey yok. Fakat problem nasıl ki bütçenin içerisinde faiz ödemeleriyle birlikte sosyal güvenlik kuruluşlarına yapılan ödemelerde yoğunlaşmaktaysa, biraz önce bahsettiğimiz vergiyle ilgili olan yeni değişiklikler içerisinde şu anda yürürlükte olan vergi kanunlarımızla da en büyük aksaklıkların başında beyan değerinin gerçek rayiç değere uygunluğu olmaktadır.

OĞUZ OYAN : Bu projede sizin bir öneriniz var. En azından yeni konutlarda zorunlu yangın sigortasının ele alınması, onu baz alarak gerçekçi beyanlara ulaşılmasının düşünülmesi. Benim de bir maliyeci olarak dikkat çekip üzerinde durduğum nokta idi.

Bu arada yeni vergi yok dediniz fakat çok önemli değilde de bir tane var. İmar planları vs. yapılması sonucu değeri artan taşınmazlardan "değer artış vergisi" alınması öngörülüyor.

LÜTFULLAH KAYALAR : "Yeni vergi yok"u şu anlamda söyledim. Daha önce 5 Nisan Kararları'yla birlikte ortaya konmuş olan türde ve büyük miktarlarda herhangi bir vergi yok. Ama yasalar içinde birtakım değişiklikler ortaya çıkacaktır. Bunlarla ilgili birtakım yeni uygulamalar ortaya çıkabilir, o ayrı bir olay.

OĞUZ OYAN : Bu konuyla ilgili son olarak sormak istiyorum. Gerek emlak vergisi, gerek gayri menkul değer artış vergisi aslında bir artan oranlılık içinde düşünülebilir di. Ama bunların yerel vergi olması bu tür bir uygulamayı sınırlamıyor mu? İkinci konutlardan daha fazla vergi almak istiyorsunuz. Merkezi vergi olmayınca bu zor değil mi?

LÜTFULLAH KAYALAR : Şu anda rayiç değerlerin tesbitinde kabul etmek lazım ki belediyelerin de bir takım ihmalleri var. Tabiri ihmal olarak kullanıyorum, başka tabirleri kullanmıyorum. Belediyelerimiz gerçek uygulamaları yapmadıkları için kendileri de zarar görüyorlar, yan-

lış yapıyorlar. Kendileri de sıkıntı çekiyorlar ve toplum içinde adaletsizliğe sebep oluyorlar.

Bu noktayı da yeni çıkacak olan yasada gözönüne almak mecburiyetindeyiz. Yani biraz da bilinerek sebep olunan gelişme gibi de ortada durmakta. Ama merkezden uygulamalara ağırlık verecek yeni yasalar çıkarmak, belki doğrudur fakat, şu anda toplumdaki beklentilere pek uygun görünmüyor.

Aksine biz Mahalli İdarelerin bugün içinde bulundukları sıkıntıları atlatabilmesinin ancak kendi yörelerinde amiyane tabirle "kendi yağlarında kavrulmasında" görmekteyiz. Yoksa bugün Mahalli İdarelerin özellikle Maliye Bakanlığı olarakta gördüğümüz baskılarla, yani genel bütçeden şu ya da bu ad altında bağış vs. diye birtakım paralar alarak işlerini götürmeleri mümkün değildir, bunun sonu yoktur. Bu şu noktaya götürür:

Belediyelerin hepsini bırakın hepsini genel bütçeye alın, mesele halolur. Mahalli idarelere bu yerel vergileri bırakmak lazım ama mahalli idarelerin de bunları ciddi uygulamaları gerekir. Yani bir takım seçim kaygılarıyla vs. ile ciddiyetten ve gerçekçilikten uzaklaştıkları takdirde ne kendilerine iyilik yaparlar, ne de bulundukları bölgedeki vatandaşlarına.

OĞUZ OYAN : Yani siz bütçe transferleri yerine öz vergi gelir kaynaklarının geliştirilmesini öngörüyorsunuz.

LÜTFULLAH KAYALAR : Doğrusu bu. Mahalli İdare kavramının temeli olmalıdır. Aksi halde belediyeler bütçe kaynaklarıyla beslenecek olsa Mahalli İdareye ne gerek var?

OĞUZ OYAN : Dünya uygulamasında da böylesi bütçeden pay verme olayı hep var.

LÜTFULLAH KAYALAR : Zaten veriyoruz; payda bir problem yok, onun dışında, üstünde talepler var. Bunlar yanlış, o zaman gittikçe bütçeye yük olmaya başlıyorlar. Bu doğru bir gelişme değil.

OĞUZ OYAN : Tabii emlak vergisi, külfeti çok fazla bir vergi; tahsil masrafı çok fazla getirisi ise düşük. Yani verimli bir vergi değil. Maliye teşkilatı bu vergiden kurtulduğunda sevinmişti. Bu tür vergilerden daha verimli vergileri muhtemelen yerel yönetimlerin bulup uygulaması gerekecek. Defterdarlık konusunda herhangi bir reform önerisi düşünüyor musunuz?

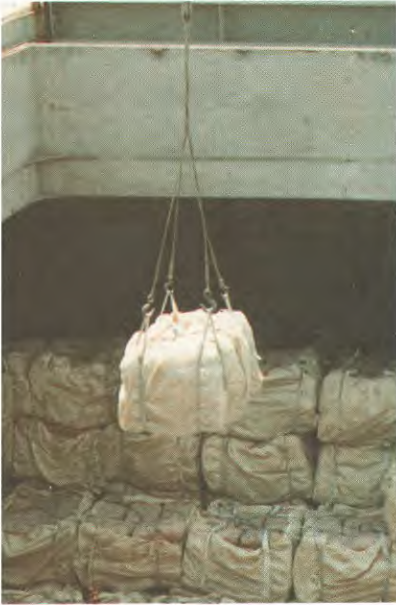
LÜTFULLAH KAYALAR : Daha henüz el attığımız bir konu değil.

OĞUZ OYAN : Sizin söylemek istediğiniz son bir şey var mı?

LÜTFULLAH KAYALAR : Çok kazanalım, çok verelim.

EBANT'TAN İHRACATÇIYA BÜYÜK DESTEK

ENDÜSTRİYEL AMBALAJ MALZEMELERİ

BIG BAG

- Polipropilen kumaş
- Güvenli taşıma yükü:
300 kg'dan 2.000 kg'a kadar
- Güvenlik faktörü: 5.1'den 8.1'e kadar
- Uluslararası standartlarda test sertifikalı

POLİPROPİLEN ÇUVAL

- Ventilli ya da açık ağızlı
- Polietilen astarlı ya da astarsız
- İstenirse bir ya da iki yüzü baskılı
- Çeşitli boyut ve ağırlıkta

LING/SLING BAG

ükleme sapanı-Torbalı yükleme sapanı)

Torbalanmış ürünler için

Yükleme, boşaltma, kaldırmada tek
seferlik kullanım

Güvenli taşıma yükü:

1.000 kg'dan 2.500 kg'a kadar

Güvenlik faktörü 5.1'den 7.1'e kadar

Uluslararası standartlarda test sertifikalı

DEBANT
G R U P

Debant, çimentodan gübreye, madencilikten tarıma, gıdadan metalurjiye kadar pek çok alanda kullanılan her türlü endüstriyel ambalaj ve taşıma malzemesi üretir, ihtiyaçlarınıza mükemmel ürünlerle cevap verir. Değişen ihtiyaçlarınız için yeni çözümler geliştirir. Debant'ın geniş ürün çeşitleri beş kıtada onlarca ülkede her gün yeniden kullanılmakta ve her gün Debant'ın endüstriyel ambalaj sanayiine getirdiği yaratıcılığı tekrar tekrar kanıtlamaktadır. Çünkü Debant'ta çözümler sonsuzdur.

a member of

a member of

1978 Yılından Bu Yana Hükümet Programlarına Eleştirel Bir Bakış

Türkiye, "karma ekonomi" diye anılan ekonomik doktrinden "liberal piyasa ekonomisi" olduğu iddia edilen düzene geçmiş, Ulusu Hükümeti ile bu geçiş pekiştirilmiş, Birinci Özal Hükümeti ile de ekonomi ve kamu yönetimi anlamında eskiyle olan bütün bağlar kopartılmıştır.

KAAN H. ÖKTEN Aştırma Görevlisi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ :

Bu yazının amacı, son 18 yıllık tarihi geçmiş içinde Cumhuriyet Hükümetlerinin Programlarını içerik açısından tasnif ederek incelemek ve tarihi süreç içerisinde meydana gelen program düzeyindeki değişiklikleri ortaya koymaktır. İncelenen zaman sürecini 1978 yılında başlatmakta belirli bir amaç vardır: Zira 1978 yılının hemen başında Üçüncü Ecevit Hükümeti Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) önünde Hükümet Programını okumuş (12 Ocak 1978), iki gün sonra yapılan güven oylamasının müspet biçimde sonuçlanmasıyla da göreve başlamıştır.⁽¹⁾ Bu Üçüncü Ecevit Hükümeti'nin (05.01.1978- 17.10.1979) Türkiye'nin yakın tarihi açısından nispeten büyük bir önemi vardır. Şöyle ki: Son Ecevit Hükümeti döneminde iç güvenlik sorunu, "bunalıcı" bir konuma yükselmiş (örneğin 1979 baharında Jandarma Genel Komutanlığı Denetleme Başkanı'nın Güney Doğu⁽²⁾ teftişi ve buna ilişkin hazırlanan rapor), sıkıyönetimin genişletilmesine yol açmış, bu da parlamento içi muhalefetin keskinleşmesine, parlamento dışında ise silahlı çatışmaların "benzeri" görülmemiş bir düzeye yükselmesine sebep olmuştur⁽³⁾. Bütün bunlara ilave-ten dünya çapında yaşanan petrol krizinin yol açtığı negatif konjonktürel etkiler, Türkiye ekonomisini derinden etkilemiştir. Zaten bunun uzantısı olarak Ecevit, Hükümet Programında "gönüllü tasarruflar"dan söz edecektir. Yurt içi ve dışı sorunlarla boğuşan ve CHP, CGP, DP ve bağımsızlardan kurulu bu koalisyon Hükümeti, aynı zamanda dış finansman bulmakta da zorlanmaktaydı. Örneğin IMF'nin (Uluslararası Para Fonu) şubat ayında verdiği 150 milyon dolarlık kredi, altı ay gibi kısa bir süre içinde tükendi. İşte ana hatlarıyla özetlenen bu tabloya 28 Temmuz 1978 tari-

hinde IMF'nin Türkiye'ye verdiği muhtıra önemli bir boyut kattı. IMF; memur kadrosunun dondurulmasını, maaşların artırılmasını, benzine zam yapılmasını ve KİT açıklarının kapatılmasını şart koşan bir rapor yayımladı⁽⁴⁾. 22 Ağustos'ta taze para için IMF bir kez daha yeni şartlar ileri sürdü. Ecevit bu şartlara riayet etmemeye çalıştı. Ancak ülkede döviz sorunu had safhaya ulaşınca yurt içinde başta akaryakıt olmak üzere bazı önemli malların temininde sıkıntılar baş göstermeye başladı. Ünlü "kuyruklar" dönemi başlamıştı. Bu arada Kahramanmaraş'ta patlak veren toplumsal hareket, sıkıyönetimin ilan edilmesine neden oldu.

Zam yapmama ve devalüasyona gitmeme konusunda direnen Ecevit, bu gidişe daha fazla karşı koyamadı ve kısa süre içinde doların değeri iki kere artırıldı, önemli tüketim mallarına büyük oranda zam yapıldı. "Stokçu" vurgunlarının yaşandığı döneme girilmişti.

Ecevit Hükümeti, 14 Ekim 1979'da yapılan ara seçimde büyük bir yenilgi alınca 16 Ekim günü Bülent Ecevit başkanlığındaki Bakanlar Kurulu istifa etti. Yerini Demirel'in kurduğu azınlık hükümeti aldı (12 Kasım 1979, MHP ve MSP ile birlikte) ve 24 Ocak 1980 günü IMF'nin reçetesi doğrultusunda ünlü "Önlemler Paketi" ilan edildi (Resmi Gazete'nin 25 Ocak 1980 günlü ve 16880 sayılı mükerrer sayısı). 1978-1980 arası bu dönem, Türkiye açısından tam bir "yeniden yapılanma" ve "yeniden yönelme" dönemidir. Aynı bir çalışmada dikkatlice incelenmesi gereken bu zaman dilimi sonucunda Türkiye, "karma ekonomi" diye anılan ekonomik doktrinden "liberal piyasa ekonomisi" olduğu iddia edilen düzene geçmiş, Ulusu Hükümeti ile bu geçiş pekiştirilmiş, Birinci Özal Hükümeti ile de ekonomi ve kamu yönetimi anlamında eskiyle olan bütün bağlar kopartılmıştır. Bu

açından incelemeyi 1978 yılından başlatmak yerinde bir karar gibi görünmektedir.

1. HÜKÜMET PROGRAMI NEDİR?

Çağdaş anlamda temsili demokrasilerde, gizli oy ve açık seçim şeklinde yapılan genel bir oylama (seçim) sonrasında halk, kanun koyucu güce sahip olan bir "meclis"i seçer. Bu meclis (parlamento), ya doğrudan yürütmeyi (icrai) bünyesinde barındırır (bkz. 1921 Anayasası) ya da yürütme ayrı bir anayasal organ olarak meclisin hazırladığı kanunları uygular (bkz. 1982 Anayasası). Kuvvetler ayrılığının mevcut olduğu bir anayasal düzende yürütme, "kanun tasarıları" hazırlayarak meclisin çalışmalarına "yol gösterici" olmaktadır. (Çağdaş temsili demokrasilerin en büyük sorunu bu noktada düğümlenmektedir: Yürütmenin yol gösterici niteliği hızla kaybolmuş, yerine hem yürütmeye hem de kanun koyucu mercie egemen olan bir "parti/ler hegemonyası" geçmiştir. Bu konu üzerinde ciddi tartışmaların ve çözüm önerilerinin üretilmesi şarttır.) Kanun tasarıları, meclis içtüzüğünde belirtilen prosedüre göre milletvekilleri tarafından tartışılır, gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra veya hiçbir düzeltmeye tabi tutulmaksızın onanarak kanunlaşır. Teoride halkın iradesini temsil eden meclis, yürütmeyi çeşitli açılardan kontrol eder: bütçe kanununun hazırlanması, geçmiş bütçe döneminin ibrası, meclis araştırma komisyonları (meclis soruşturması) ve tabii ki, hükümete güvenoyu verilmesi/güvenoyunun çekilmesi (gensoru) aracılığıyla. Meclisten güvenoyu alan bir hükümet, icraatını halk adına yapıyor demektir. Bu önemlidir. (Zira çağdaş demokrasilerin bir diğer sorunu, iktidarın kimin iktidarı olduğu meselesidir. Teoride güvenoyu alan her iktidar, halkın iktidarındır.)

Güvenoyu almak için meclis önüne çıkan bir bakanlar kurulu, genelde başbakan

nın okuyacağı bir Hükümet Programı ile yasama dönemi boyunca yapılması tasarlanan icraatın bir planını sunar. 1982 Anayasası'na göre Türkiye'de bu işlem 110'uncu maddeye göre işler: "Bakanlar Kurulu'nun listesi tam olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulur. Türkiye Büyük Millet Meclisi tatilde ise toplantıya çağrılır. Bakanlar Kurulu'nun programı, kuruluşundan en geç bir hafta içinde Başbakan veya bir bakan tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde okunur ve güvenoyuna başvurulur.

Güvenoyu için görüşmeler, programın okunmasından iki tam gün geçtikten sonra başlar ve görüşmelerin bitiminden bir tam gün geçtikten sonra oylama yapılır." Güvenoyu alan bir hükümet, göreve başlama yetkisini almış demektir. Buna göre Hükümet Programları, temsili demokrasilerde meclisin yürütme üzerindeki en büyük izleme ve kontrol araçlarından birisidir. Zira iktidar namzeti bir bakanlar kurulu, yapacağı icraatı meclis önünde anlatmakta, sonraki görüşmeler sırasında savunmakta ve ancak bu şekilde "iktidar olma yetkisi" anlamına gelen güvenoyunu almaktadır. Meclis huzurunda "icraat yapabilme yetkinliğini" kaybeden bir bakanlar kurulu veya tek bir bakan ya da başbakan (bu durumda bütün bakanlar kurulu kapsam içine girer) yine meclisin karara bağlayacağı bir güvensizlik oyu ile (gensoru) iktidardan düşürülebilmektedir (bkz. 1982 Anayasası md. 99, 111).

Anlaşıldığı üzere Hükümet Programları, en azından teori bazında, temsili demokrasilerde önemli bir fonksiyon yerine getirmektedir. Temsili demokrasilerde hiçbir hükümet, sorumsuz değildir. Yapılan icraat; bakanlar kurulunu temsilen başbakanın koordinasyonunda yürütülür ve her türlü sorumluluk bakanlar kurulunun bütününe aittir (bkz. 1982 Anayasası md. 112). Bu, başına

Hükümet Programları, temsili demokrasilerde meclisin yürütme üzerindeki en büyük izleme ve kontrol araçlarından birisidir.

1921 Anayasası'na göre Meclis doğrudan yürütmeyi bünyesinde barındırır.

buyruk bir yönetim şeklinin (tiranlığı) önlemin etkili bir yoludur. Hükümet Programları, birer icraat belgesi olarak hem demokrasilerin bir temel taşıdır (veya temel taşı olmalıdır) hem de yürütme ile yasama arasında akdedilen bir sözleşmedir: Yasama, daima yürütmenin üzerinde olacaktır.

2. HÜKÜMET PROGRAMLARININ YAPISI

Türkiye'de Hükümet Programları ile ilgili ritüelleşmiş bir yapı söz konusudur. Türkiye'de Hükümet Programları, anayasal bir zorunluluk şeklinde görülüp okunan bir metin havasında ele alınmaktadır. Bu tartışmalı bir yaklaşımdır. Zira, Hükümet Programları, ciddi bir belgedir. Halkın iradesini temsil eden TBMM'nin, sunulan Hükümet Programlarını en ince ayrıntısına kadar tartışması, halk adına elinde tuttuğu iktidar tekelini yürütmeye paylaşmakta sonuna kadar kısıncı davranması temsili demokrasinin ruhu gereği azami ölçüde şarttır. Hükümet Programları, mecliste çoğunluğa sahip bir partinin muhtlak kelimelerle kaleme alınmış bir tür "vaatler paketi" olmaktan çok öte bir role sahiptir. Az önce de değinildiği gibi Hükümet Programları, yasama organıyla yürütme arasında varılan bir anlaşma, oluşturulan bir sözleşmedir.

Uygulamada durumun bundan çok farklı olabileceği apaçktır. Temsili demokrasilerin belki de en büyük buhranı burada yaşanmaktadır: Teoride iktidar namzeti parti/ler, mecliste bulunan üyelerin (Milletvekillerinin) "rızası" ile hükümet olacaktır. Ama yaygın çağdaş uygulamada durum çarpık bir hal almıştır. Yasama organı olan ve bütün seçmenlerin şu ya da bu şekilde meşru iradesini temsil eden meclis, bakanlar kurulunun bürokratik onama kurumu haline gelmiştir. Bu durum, "demokrasi" adına sakınca yaratmaktadır. Hükümet Programları genellikle şu düzene göre hazırlanmaktadır: Meclis Başkanı tarafından konuşmak üzere davet edilen Başbakan, ilk önce

TBMM'deki herkese sevgi ve selamlarını iletir, hangi tarihte Cumhurbaşkanı tarafından Hükümeti kurmakla görevlendirildiğini söyler ve sonunda başarılı olduklarını büyük bir mutlulukla ifade eder. Ardından, Anayasanın 110'uncu maddesine göre güvenoyu almak üzere Hükümet Programını sunmaya başlar. Bundan sonra okunan metin, birkaç alternatifte göre devam eder. Daha önce muhalefetken şimdi iktidar olan bir partinin genel başkanı ve şimdinin Başbakanı, ilk iş olarak geçmiş dönemi mutlaka kötüler ve "korkunç bir enkaz" devraldıklarını ilan eder. Bu sadece retorikten ibaret değildir. Zira böyle yapmakla bir Başbakan, ileride kendi Hükümetinin de başarısız olması halinde devralınan enkazın gerçekten çok "korkunç" boyutlarda olduğunu ortaya koyacaktır. Bu açıdan bütün "enkazlı" ifadeler, her iktidarın emniyet şupabı gibi işlev görmektedir. (bkz. Altıncı

Türkiye'de Hükümet Programları, anayasal bir zorunluluk şeklinde görülüp okunan bir metin havasında ele alınmaktadır.

Demirel Hükümeti, 19.11.1979; Yedinci Demirel Hükümeti, 25.11.1991) ⁽⁵⁾ Eğer aynı parti/ler iktidar koltuğunda oturmaya devam ediyorsa ya geçmiş yasama döneminden övgüyle söz edilir ve elde edilen başarılar tek tek sayılır ya da bununla birlikte, söz konusu yeni hükümetin, eski programın devamcısı olduğu ilan edilir. Böyle bir ifade, yeni hükümetin eskisinin başarılarına ortak olma gayretini simgeler. (bkz. İkinci Özal Hükümeti, 25.12.1987; Akbulut Hükümeti, 10.11.1989) ⁽⁶⁾ Böyle bir girişten sonra yeni hükümetin yapmak istedikleri özet biçimde anlatılır. Ardından memleketin iç güvenlik sorunları dile getirilir, Türkiye'nin bölünmez bütünlüğüne vurgu yapılır. Bu bölüm, Yedinci Demirel Hükümetiyle birlikte son dönem Hükümet Programlarının ne yazık ki, üzüntü verici bölümüdür. Burada, bir "terör bilançosu" yapıldıktan sonra daha fazla kan akmaması için hangi iç güvenlik tedbirlerinin alınacağı anlatılmaktadır. Genellikle bunlar arasında güvenlik güçlerinin modernizasyonu, bunların etkinliğinin artırılması, ayrıca gelir dağılımının düzeltilmesi ve işsizliğin azaltılması gibi tedbirler bulunmaktadır.

Bu pasajlardan sonra ekonomik alanda gerçekleştirilmesi düşünülen icraatlara yer verilir. IMF'nin rejisini üstlendiği 24 Ocak Kararları'ndan bu yana bütün Hükümet Programları, piyasa ekonomisine yer veren bir yapı içindedir. Araştırmamızın belki de en ilginç yanı, Hükümet Programlarındaki bu gelişmeleri ortaya koyabilmek olacaktır. Burada bir hususu daha dile getirmek gerekir: Birinci Yılmaz Hükümeti ile Birinci Çiller Hükümeti ⁽⁷⁾, Hükümet Programlarındaki bu sıralamayı terk edip genel güvenlik sorunlarından hemen sonra Türkiye'nin dış politikayla ve özellikle de Avrupa Topluluğu ve Gümrük Birliğiyle (GATT dahil) ilgili konularına uzunca bir yer ayırmıştır. Bu alışılmış bir düzenleme değildir. Zira klasik bir Hükümet Programında dış politika konuları, programın sonunda sonuç bölümünden önce ele alınır. Ekonomi konularından sonra (veya bazı programlarda olduğu gibi ortasında) eğitim, sosyal güvenlik, kültür, kadın ve aile sorunları, çevre sorunları vs. ile ilgili icraat programı ortaya konur. Eğitimle ilgili her Hükümet Programında klasik bir tanım vardır. Halen son Hükümet Programı olan İkinci Yılmaz Hükümet programında ⁽⁸⁾ bu tanım şöyle verilmektedir: "Eğitimde; Atatürk ilke ve İnkılaplarına bağlı, milli, manevi ve ahlaki değerlerimizi benimsemiş, bilgili, ilmi düşünceye sahip, herkese karşı saygılı ve hoşgörülü, sevgi dolu, laik ve çoğulcu demokrasiyi davranış haline getirmiş, kişisel sorumluluk duygusu ve toplumsal duyarlılığı gelişmiş, bilgi ve teknoloji üretimine yatkın ve beceri düzeyi yüksek, kendi kendine yeterli ve güvenli, bilgi çağının gereklerini yerine getirebilecek bilgi ve becerilerle donanmış insanlar yetiştirmek temel amacımızdır." Pedagojinin bütün sınırlarını aşan

bu "süper" eğitim formülü, incelenen dönem programlarının hepsinde benzer biçimde bulunmaktadır.

Daha sonra Silahlı Kuvvetler ve dış politika konuları ele alınıp Hükümet Programı bir özet bölümüyle sona ermektedir. Silahlı Kuvvetler için Ulusu programından ⁽⁹⁾ alınan şu klasikleşmiş ve ritüelleşmiş tanımı vemekte fayda vardır: "...iç ve dış tehlikelere karşı sarsılmaz teminatı ve milletimizin özü olan kahraman Türk Silahlı Kuvvetleri..." Öte yandan dış politika konusunda, dönemsel gelişmeler dışında (Bosna-Hersek sorunu veya Körfez Savaşı gibi) yine İkinci Yılmaz Hükümeti programından alınan şu genel geçer yaklaşım söz konusudur: "Atatürk ilkeleri ve dış politikanın temeli olmaya devam edecektir. Hedefimiz ülkede, bölgede ve dünyada barışı korumak, mütekabiliyet ilkesine uymak şartıyla bütün ülkelerle dostluk ve işbirliğini geliştirmektir."

Böylece Cumhuriyet dönemi Hükümetlerinin programları sona ermektedir. Bir şeyi özenle vurgulamak isterim: Burada sunulan sıralama, her hususu kapsamamaktadır. Yukarıdaki konular bütün programlarda mevcutken, bir Başbakanın sıralamada değişikliğe gitmesi mümkündür. Fakat içerik olarak bütün Hükümet Programları yukarıda sayılan öğelerden oluşmaktadır.

3. HÜKÜMET PROGRAMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Bu incelemede Hükümet Programlarının içeriğini şu yedi başlık altında toplamayı uygun buldum: Sanayi Politikası; Tarım Politikası; Kamu İktisadi Teşekkülleri, Özelleştirme ve Reformlar; Enflasyon, Yatırımlar, Vergiler ve İstihdam; Eğitim Politikası; İç Politika, Demokrasî ve İnsan Hakları; Dış Politika ve Millî Savunma. Bu ayırım da her hususu kapsamamaktadır.

Bu başlıkların seçilmesinde amaç, bazen birbirinden oldukça farklı bir görünüm arzeden Hükümet Programları arasında ortak bir karşılaştırma kriterleri manzumesi oluşturmak ve programları birbiriyle kıyaslanabilir kılmaktır.

a) Sanayi Politikası

1978 yılı sonrası Hükümetlerinin sanayi politikasında şöyle bir değişim dikkat çekmektedir: Üçüncü Ecevit Hükümeti (1978- 1979); sanayide

planlı, programlı bir gelişme hedeflemiş, dışa bağımlılığın azaltılacağını söylemiş, sanayileşmeye yönelik teşvik ve kredi uygulamasına önem verileceğini vurgulamıştır. Bu bağlamda "ağır sanayi" denilen tersane ve gemi yapımının hızlandırılacağı, bunlara ilaveten millî bir savunma sanayiine önem verileceği ifade edilmiştir. Ecevit Hükümetinin bu sanayi politikası, geleneksel devletçi politikanın bir ürünü olduğu kadar dünyadaki siyasi ve ekonomik konjonktürün de bir ürünüdür. Petrol krizi ve silah ambargosu gibi nedenler, Ecevit'i planlı, programlı bir sanayi politikasına mecbur etmiştir. "Ağır sanayi hamlesi" ise özellikle iç politika gelişmelerinin neticesinde ortaya çıkmıştır. Ecevit'ten sonraki Altıncı Demirel Hükümeti (1979- 1980) yine bu bağlam içinde kalan bir sanayi/leşme politikası ortaya koymuştur. Burada da vurgu "ağır ve büyük sanayi" üzerinedir. Eldeki projelerin hızla tamamlanacağı, Türkiye'nin sanayileşmek suretiyle refaha ulaşacağı iddia edilmiştir. Ulusu Hükümetinin (1980-1983) bu söylenenlere program düzeyinde ilave ettiği yeni bir yaklaşım söz konusu değildir. Ancak Türkiye'nin sanayileşme politikasında Birinci Özal Hükümeti (1983-

1987) ile birlikte önemli bir "yöneliş" değişimi meydana gelmiştir⁽¹⁰⁾. Özal, sanayide ithal ikamesi uygulamasından vazgeçileceğini açıklar ve sanayide "yapı" değişikliğine gidileceğini ifade eder. Vurgu; ağır ve büyük sanayi tesislerinden ziyade teknoloji ve bilgi girişinin ağırlıklı olduğu sanayi kesimlerine kaymaktadır. Bu açıkça bir farklılaşmadır. Artık Türkiye'nin kendi kendine yetme dönemi bitmiştir. Türkiye, uluslararası işbölümü düzenine tüm kurum ve kuruluşlarıyla katılmaya başlamıştır. Zaten bunun en açık göstergesi, o dönemde Türkiye'de heyecanlı biçimde ele alınan kalkınma ve sanayileşme politikaları tartışmalarıdır. "Millî" ile "uluslararası" sanayi arasındaki çekişme, Özal devriyle birlikte uluslararası sanayi düzenine katılma biçiminde sonuçlandırılmıştır⁽¹¹⁾. Özal'dan sonra hiçbir Hükümet, bu politikadan vazgeçmemiştir. Turgut Özal Cumhurbaşkanlığından sonra Başbakanlığa getirilen Yıldırım Akbulut, iktidarı döneminde (1989-1991) Özal politikalarının sadık bir uygulayıcısı olmuş, sanayi politikasında kendisinden

Bu sanayi politikası, geleneksel devletçi politikanın bir ürünü olduğu kadar dünyadaki siyasi ve ekonomik konjonktürün de bir ürünüdür.

önceki Hükümetin politikasını aynen uygulamış, buna ilaveten tekstil sektörünün, elektronik ve savunma sanayiinin geliştirilmesini öncelikli Hükümet görevi saymıştır. Türkiye'de tekstil, elektronik ve savunma sanayiinin teşvik, kredi ve muafiyetlerle benzeri görülmemiş bir büyüme içine girdiği dönem bu dönemdir (1991 yılında tekstil ihracatı beş milyar dolara kadar yükselecek toplam ihracatın üçte birinden fazla bir duruma gelmiş, F-16 savaş uçağı üretimi tam kapasiteyle üretime devam etmiştir).

Yedinci Süleyman Demirel Hükümetiyle birlikte (1991-1993) sanayi/leşme politikasına bazı yeni kavramlar kazandırılmıştır: "yeni sanayiler", "yeni sanayici kuşağı", "kırsal sanayiler" gibi. Bu, Türkiye'nin sanayi politikasındaki global entegrasyon hareketinin tamamlanması anlamına gelmektedir. Aynı döneme rast gelen özelleştirme politikalarıyla devlet "küçülecek", yeni bir sanayici kuşağı ortaya çıkacak, sanayileşme bazı belirli odak merkezlerinin dışında kırsal bölgelere yayılarak küçük ve esnek hale gelecektir. Dönem, uluslararası işbölümü açısından azami teknoloji, verim, rayonellik ve esneklik dönemi olduğu için istihdamın da "esnek" olması kaçınılmaz gibi gözükmektedir. Böylece Türkiye'de, en azından Hükümet Programları bazında, dünya ile entegrasyonunu sağlama yönünde önemli bir adım atılmış olmaktadır (Avrupa Birliği ile 1996 yılı başından itibaren yürürlüğe giren Gümrük Birliği de bu gelişmenin bir vehçesini temsil etmektedir).

b) Tarım Politikası

Tarım politikası (buna hayvancılık da dahildir), incele-nen dönem içinde Hükümet Programı bazında belki de en çok değişime uğramış, ekonomik olmaktan çok siyasi bir konudur. Ecevit Hükümeti, sanayi ile tarımın birbiriyle gelişmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Sulu tarıma geçileceğini, GAP'ın hızlandırılacağını taahhüt etmiştir. Taban fiyatlarının ekim faaliyetlerinden önce ilan edileceğini, tütün piyasasının açılacağını söylemiştir. Buna ilaveten "tarım sigortası yasası"nın çıkarılacağını beyan etmiştir. Kooperatifçilik, Ecevit programlarının en önde gelen kavramıdır. Ecevit, tarım ve hayvancılıkta kooperatifçiliğin destekleneceğini, bu suretle üretimin ve gelirlerin artacağını ümit etmiştir. En önemli politika, köylünün toprağından kopmamasını sağlamaktır. Bunun için gerekli bir tarım reformunun mutlaka gerçekleştirileceğini ilan etmiştir.

Ecevit'ten sonra yeniden Başbakan olan Demirel, GAP'ın hızlandırılacağını, bir "milli tarım planı" çerçevesinde sulama, mekanizasyon ve gübrelemeye gidileceğini ifade etmiştir. Nasıl ki, Ecevit Hükümeti için kooperatifçilik "sihirli" bir formülse, Demirel için de bu sulama, mekanizasyon ve gübreleme açısından geçerlidir. Bu gelenek, ta Demokrat Parti döneminden bir yadigardır. Bu arada Demirel, ileride Türk tarımı açısından çok önem taşıyacak bir ifadeye yer

Ecevit Hükümeti için kooperatifçilik "sihirli" bir formülse, Demirel için de bu sulama, mekanizasyon ve gübreleme açısından geçerlidir.

verir: "Ürün destekleme fiyatları, uluslararası düzeye uyumlu olacaktır". İşte bu yaklaşım, Türk köylüsüne sübvansiyon ve kalkınma yardımı olarak tasarlanan taban alım fiyatlarının reel olarak düşmesine yol açmıştır (özellikle Özal döneminde). Aynı şekilde Ulusu Hükümeti, tarım ürünleri fiyatlarının enflasyonu artırmayacağını bildirecektir. Seçici tarım dönemi başlamıştır. Dış kaynaklı proje kredileri sağlanarak çiftçi ve köylünün belirli ürünler üzerine odaklanması, Türkiye'nin klasik tarım ürünleri olan fındık, tütün ve kuru meyve ekimine daha da yoğunlaşması amaçlanmıştır. Tarım Bakanlığının çiftçiye "rehber" olmaya başladığı dönemdir bu. Bu politika, "geçimlik" ekonomi temelinde da-

yalı bir köylü ve çiftçi örüntüsünün çözülmesine neden olmuştur. Köylü, piyasa için üretmeye başlayınca daha evvel kendisi için ürettiği malları bu sefer para karşılığı almak durumunda kalmıştır. Gelir artışı ve refah yerine büyük bir göç dalgası ve gizli işsizliğin açık işsizliğe dönüşmesi süreci başgöstermiştir. Bu, resmi Hükümet Programlarından çıkan çarpıcı bir sonuçtur. Daha sonra Özal, birinci Hükümet Programını okurken Atatürk'e atıfta bulunarak "Köylü, milletin efendisidir" diyecek, ama bu retorik bir ifadedden öteye gitmeyecektir.

Anılan dönem içinde mutlak olarak tarım üretimi artmıştır, ancak gelir dağılımında ve tarımın milli gelirden aldığı payda olumsuz bir gelişme meydana gelmiştir. Üretim artışının en önemli faktörlerinden birisi sulama ve mekanizasyon iken bir başka faktör hibrit tohumların kullanılmasıdır. Hibrit tohum, genetik müdahaleye maruz kalmış tek tip bir tohumdur. Üreme genleri olmadığından, az sayıdaki hibrit tohum üreticisi özellikle mısır ve ayçiçeği sektöründe uluslararası bir tekel konumuna yükselmiştir. İşte Akbulut Hükümeti, programında hibrit tohumların daha çok kullanılacağını bildirmektedir. Gerçi hibrit tohumlardan elde edilen ürün nitelik ve nicelik açısından diğerlerine kıyasla çok daha üstündür ama tohum üreticisine bağımlılık yarattığı için "milli" bir tarım politikasına gölge düşürmektedir.

Yedinci Demirel Hükümeti, bir agro-endüstriden bahsederek sanayi toplumu içinde massedilmiş bir tarım sektörünü çağrıştırmaktadır. Bu ifade, önceki Hükümetlerin izlediği tarım politikasıyla da uyum içindedir. Zira tamamen piyasa için üreten köylü ve çiftçi, artık bunun yanında tarımsal üretimi sanayileşme çerçevesi içinde yürütecektir. Köylü milletin efendisi olmaktan çıkmış, yeni sanayileşme "hamlesinin" bir üretim faktörü haline gelmiştir. Demirel'in sözünü ettiği "Konya Büyük Tarım Projesi" ile "Doğu Anadolu Kalkınma Projesi" bol miktarda ve standardize ürün elde etme politikasının ve böylece giderek küçülen bir tarım sektörünün giderek büyüyen bir nüfusa bakabilmesinin sigortası olarak lanse edilmektedir. Birinci Çiller Hükümetinin (1993-1996)

tarımsal destekleme fiyatlarının çok yüksek olduğunu ilan etmesi ve şu anki İkinci Yılmaz Hükümetinin de tarım ürünlerinin bir serbest rekabet ortamında pazarlanacağını ifade etmesi, Türk tarım sektöründeki 1978 ve öncesindeki yapının tamamıyla dönüştürüldüğünün altını çizmektedir.

c) Kamu İktisadi Teşekkülleri,

Özelleştirme ve Reformlar Bu başlık altında toplanan konular, belki de Hükümet Programlarının en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Zira Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT'ler) Türkiye ekonomisi içinde oldukça büyük öneme sahip bir ekonomik aktör görünümündedir. Bu açıdan, 1978 tarihli Ecevit Programının KİT'lerle ilgili olarak savurganlığın önleneyeceğini, sağlıklı kaynaklardan finanse edileceğini ve yeniden düzenleneceğini ifade etmesi doğal karşılanmalıdır. Dönem, karma ekonomi doktrini dönemi olduğundan Hükümetler, KİT'siz bir ekonomik düzenin varolamayacağı düşüncesindedir. Devletçilik ilkesinin bir uzantısı biçiminde ortaya çıkan KİT'lerin zaman içinde nasıl birer ekonomi devri haline geldikleri ise bu yazının kapsamını çok aşan başka bir araştırma konusudur. Örneğin bu bağlam içinde Ecevit Hükümeti hiçbir şekilde "özelleştirme" sürecinden söz etmemekte, ama toprak reformunun mutlaka gerçekleştirileceğini ilan etmektedir.

Altıncı Demirel Hükümeti, KİT'lerin milli tasarrufu tüketici halden çıkarılacağını, fiyat ve maliyetler arasındaki dengesizliğin kaldırılacağını bildirecektir. Bu, giriş bölümünde de kısaca değindiğimiz IMF kararlarının bir uzantısı olarak düşünülen çok önemli bir ekonomik tedbirdir. Artık karma ekonomi modeli terk edilecek anlamına gelmektedir. Dikkat edilirse Demirel, "milli tasarruf" ve "fiyat-maliyet dengesizliği" kavramlarını kullanmaktadır. Bunlar, liberal söylemin çok önemli birer argümanıdır. Buna göre bir özel işletmenin sermayesi, aynı zamanda milli bir sermayedir, yani sermayenin bireyselliği yanında onun kitleselliğine atıfta bulunmaktadır. Bu söylem içerisinde KİT'ler "sermaye emici" bir yapı sergiledikleri için mutlaka gözden geçirilmesi ve hatta tasfiye edilmesi gereken bir ekonomik aktör olarak görülmektedir. Aynı şey "fiyat-maliyet dengesizliği" kavramı için de geçerlidir. "Sosyal devlet"in fiyat-maliyet dengesizli-

ğini bilerek göze aldığı bir düzenden zam düzeni anlamına gelecek olan fiyat-maliyet dengesi düşünüşüne geçiş, devletin ekonomideki rolünü değiştirmekte ve "ticaret devleti" gibi bir yapının oluşumuna neden olmaktadır (bu ifade, biraz de merkantilist dönemi hatırlatmaktadır). Demirel, bunun yanında ve tamamlayıcı olarak özelleştirmeyle ilgili şunları söylemektedir: "Vatandaşın teşebbüs hakkına son veren ve çalışma alanını daraltan işlerden devlet çekilecektir." Böylece özelleştirmenin, liberal doktrindeki bireysel ve özgür insan öğretisinin en önemli aracı olduğu en üst düzeyde vurgulanmaktadır. Bu konuda esas "devrimi" Birinci Özal Hükümeti yapacaktır. KİT'lere ilişkin politikasında Özal, KİT'lerin tedricen millete devredileceğini, profesyonel yönetici kadrolarıyla donatılacağını ve özerklik tanınacağını ilan etmiştir. Öte yandan özelleştirme konusunda, sınai mülkiyetin geniş bir tabana yayılacağını, sanayide bütün tekel-lerin kalkacağını, KİT'lerin anonim şirket haline dönüştürüleceğini, hisse senetlerinin halka arz edileceğini bildirirken maden sektörünün, eğitimin ve sağlık alanının özelleştirileceğini ifade etmiştir. Devletçi ve karma ekonomi doktrini tamamıyla terk edilmiş, yerine liberal bir doktrinin ürünü olan bir ekonomi politikası geçmiştir. Özal'ın bu "liberal devrimi" gerçekleştirebilmesi için ön şart, Altıncı Demirel Hükümeti-

nin özellikle IMF kaynaklı reform önerilerine sıcak bakması (ya da sıcak bakmak zorunda kalması) ve bu yönde önemli yapısal değişikliklerin temelini atmasıdır. Ulusu Hükümetinin, muhalefetin ve kuvvetler ayrılığının olmadığı bir ortamda Demirel'in programını (24 Ocak Kararları) tam anlamıyla uygulaması, Özal'ın bu dönem içinde ekonomiden sorumlu olması ve daha sonra da Başbakan kolтуğuna oturması, Türkiye'deki değişimin/devrimin yolunu hazırlamıştır.

Yedinci Demirel Hükümetinin KİT'lere ilişkin politikasında bir değişme olduğu göze çarpar. Demirel, anonim şirket haline getirilecek olan KİT'lerin yönetim ilkesini "*management by objectives*" olarak ifade eder. Artık KİT'ler, "çağdaş" şirket yönetimi ilkelerine göre idare edilecektir. Öte yandan özelleştirmenin bir amaç değil araç olacağını ilan ederek, Türkiye'de Özal Hükümetleri dönemindeki "yanlış" özelleştirme politikaları-

Özal, KİT'lerin tedricen millete devredileceğini, profesyonel yönetici kadrolarıyla donatılacağını ve özerklik tanınacağını ilan etmiştir.

na dikkat çekmektedir. Artık amaç, her ne pahasına olursa olsun devletin elini ekonomiden çekmesi değil kontrollü ve bilinçli bir "satış" işlemi olacaktır. Demirel'den sonraki Çiller ve Yılmaz Hükümetleri, bu yaklaşımdan sıyrarak KİT'lerin "hızla özelleştirileceğini" yeniden ilan etmektedir. Özelleştirme nedeniyle ortaya çıkacak olan istihdam problemlerine ise bir tek Çiller Hükümeti Programında yer vermektedir. Çiller'e göre özelleştirmeye oluşan işsizlik; erken emeklilik, işsizlik sigortası, tazminat ödemeleri ve yenden işe yerleştirme gibi tedbirlerle çözülmeye çalışılacaktır. Bir özelleştirme bildirgesi şeklinde kaleme alınmış olan İkinci Yılmaz Hükümetinin Programında ise devletin üretimden çekilmesinin tek aracının özelleştirme olduğu vurgulanarak "her ne pahasına olursa olsun özelleştirme" modeline geri döndüğü imajı ortaya çıkmaktadır. Yılmaz'ın sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik alanlarındaki özelleştirme programı da aynı radikalliği içinde barındırmaktadır.

İncelenen dönemdeki Hükümetlerin özelleştirme konusuna nasıl baktığının bir başka göstergesi, Beş Yıllık Kalkınma Planlarına (BYKP) atfedilen önemden anlaşılmaktadır. Örneğin Üçüncü Ecevit Hükümeti, BYKP'ye önem verileceğini, amacın sanayileşmek olduğunu söylerken Altıncı Demirel Hükümeti, yürürlükteki BYKP'nin değiştirilerek yeni bir plan hazırlanacağını ilan etmektedir. Yani her iki Hükümet, BYKP'lerin ekonomideki yerini teslim etmektedir. Fakat Birinci Özal Hükümeti, "katı ve dogmatik merkezi planlama girişimlerinin terkedileceğini" ortaya koyunca BYKP'lerin Türkiye için önemi birden bire sıfırlanmıştır. Yedinci Demirel Hükümeti ile Çiller Hükümetinin, "Bölgesel Gelişme Politikası", "Bölgesel Kalkınma Planı" ve 24 il ile ilgili bir "Aksiyon Planı" hazırlanacağını ifade etmeleri, "pseudo- plan" döneminin terk edileceği işaretlerini vermektedir. İkinci Yılmaz Hükümetinin BYKP'lerle ilgili herhangi bir ifadesi yoktur.

Son olarak "reformlar" konusuna değinmek gerekir: Neredeyse bütün Hükümetler; toprak, tarım, idari, mali, hukuki ve personel reformu-yapılacağını taahhüt etmektedirler. Bütün bu taahhütlerin her Hükümet Programında yer almasının iki nedeni olabilir: ya reformlardan söz etmek, Türkiye'deki Hükümet Programları için ritüel bir zorunluluktur ya da Türkiye'de hiçbir Hükümet tarafından bir türlü çözülemeyen çok katı bazı yapılar vardır. Belki buna bir üçüncü şık daha ilave ederek her iki nedenin de geçerli olduğu söylenebilir. Türkiye'de reformlar konusunun ciddi biçimde incelenmesi gerekmektedir.

d) Enflasyon, Yatırımlar, Vergiler ve İstihdam

Türkiye'de enflasyonun nedenleri üzerine yazılan yazı-

Maliyet enflasyonu, talep enflasyonu, borç enflasyonu, psikolojik enflasyon, spontane enflasyon vs. Anlaşılan ekonomistler, Türkiye'deki enflasyonun sebepleri üzerinde henüz bir fikir birliğine varmış değildirlir.

lar, çeşitli iktisat ekollerinin enflasyon teorilerinin derlemesi gibidir: maliyet enflasyonu, talep enflasyonu, kamu açıkları enflasyonu, borç enflasyonu, vergi olarak enflasyon, psikolojik enflasyon, spontane enflasyon vs. Anlaşılan ekonomistler, Türkiye'deki enflasyonun sebepleri üzerinde henüz bir fikir birliğine varmış değildirlir. Bu yüzden de Hükümet Programlarında "hızı yavaşlatılacak" (Ecevit), "amansız bir mücadeleye başlanacaktır, arz-talep dengesi sağlanacaktır" (Altıncı Demirel), "tam kontrol altına alınacak" (Ulus), "ne pahasına olursa olsun mücadele edilecek" (Birinci Özal), "makul seviyeye indirilecek" (İkinci Özal), "ekonomide kartelleşme önlenerek enflasyonla mücadele

le edilecek" (Akbulut), "gündemin ilk maddesi enflasyonu düşürmektir" (Yedinci Demirel), "reel kredi maliyetleri düşürülerek enflasyon düşürülecektir" (Çiller), "tek haneli rakamlar inecektir" (İkinci Yılmaz) gibi birbirinden oldukça farklı yaklaşımlar ve söylemler kullanılmaktadır. Ama bir gerçek vardır ki, Türkiye'de enflasyon olgusu, gelir dağılımı alabildiğine olumsuz etkilemektedir.

Gelir dağılımına ilişkin Hükümet Programlarında pek az yer verilmiştir. Örneğin Altıncı Demirel Hükümeti, "dar ve sabit gelirlielerin geçim şartlarının düzeltilmesi"nden söz etmektedir. Birinci Özal Hükümeti, enflasyon yüzde onun altına inmedikçe gelir dağılımının düzeltilmeyeceğini ifade etmekte ve ünlü "Orta Direk" efsanesini yaratmaktadır. Akbulut Hükümeti ise refahın tabana yayılacağını bildirmekte, bunun ne anlamda dile getirildiğini ise belirtmemektedir.

Gelir dağılımını düzenlemenin bir aracı olarak görülen "ücretler" ve "istihdam" ise sendikal düzenlemeler ışığında ele alınmaktadır. Sendikalar, işverenler ve devletin birbirinden ayrılmaz bir üçlü bütün oluşturduğunu ifade eden Hükümetler, "vatanperver Türk işçisine" (Altıncı Demirel) seslenerek çalışma barışını zedelememesi gerektiğini savunmaktadır. Birinci Özal Hükümeti ise gerçekçi bir ifade kullanarak "işsizliğin kısa sürede çözülemeyeceğini" bildirmektedir. Artık "eşit işe eşit ücret" ve "verimliliğe göre ücret" dönemi başlamıştır. Sanayi mülkiyetindeki liberalizme paralel biçimde emekte de liberalizme gidilmeye başlanmıştır.

Yedinci Demirel Hükümeti bir "esnek sektör yapılanmasından" söz eder ve "özel istihdam projeleri"nin, "üstün becerili emek" yaklaşımının benimseneceğini söyler. Bir "Ekonomi ve Sosyal Konsey" kuran Çiller, emeğin gerekliliğinin ortadan kalkmadığını belirterek emek piyasalarındaki liberal yaklaşımları sınırlandırıcı bir tavır içine girmiştir. İşsizlik sigortasının ciddi bir biçimde tartışıldığı dönemdir bu. Son Yılmaz Hükümeti ise işsizliğin yüzde sekize indirileceğini taah-

hüt ederek istihdam meselesine büyük bir önem verdiklerini ilan etmektedir.

Hükümet Programlarındaki yatırımlar ve vergiler konusuna gelince; vergilerin adil biçimde alınacağını, kayıpların önleneceğini savunan Ecevit, bu konuda ritüelleşmiş bir ifadeye başvurmaktan öteye gitmez. Sonraki Demirel Hükümeti, Katma Değer Vergisi'ne (KDV) geçileceğini ilan ederek devletin gelirlerini artırmanın temel aracı olarak vergiyi gördüğünü dolaylı biçimde vurgular. Zira Demirel, yeniden servet beyannamesi isteneceğini, veraset ve intikal vergisi kanununun değişeceğini, vergi dairelerindeki işlemlerin hızlandırılacağını ifade ederek vergi kayıplarının önleneceğini ve vergi gelirinin artırılacağını savunmaktadır. Vergi gelirini artırmanın çaresi olarak belgeli vergi iadesi sistemini getiren Özal, KDV'yi uygulamaya koymuştur. Ama başka bir uygulamayı daha başlatmıştır: Vergiler, yatırımları teşvik edecektir. Buna göre yatırım yapanlar veya yapmayı planlayanlar, bazı özel indirim ve özendirmelemlerden yararlanarak vergi ödemekten muaf tutulacaktır. Bu, güncel anlamdaki "bordro mahkumları" döneminin başlangıcını oluşturan bir vergi politikasıdır ve vergide adalet yaklaşımının kökten zedelenmesi anlamına gelmektedir.

Vergi sistemini "üniter" hale getirmeyi planlayan Yedinci Demirel Hükümetidir. Çiller ise yaygın ve düşük oranlı bir vergi sisteminden bahsederek yine vergide adalet sorusunun gündeme gelmesine neden olmaktadır. İkinci Yılmaz Hükümeti, Özel Tüketim Vergisi uygulamasına geçileceğini (Gümrük Birliği nedeniyle yerli sektörleri korumak amacıyla), gayri menkul rantlarının vergilendirileceğini ve tek vergi numarası uygulamasına geçileceğini ilan etmek suretiyle vergi kaçığının en aza indirilmeye çalışılacağını savunmaktadır.

a) Eğitim Politikası

Daha önce de değinildiği gibi, Türkiye'nin eğitim politikasının amacı "süper" vatandaşlar yetiştirmektir. Öyle ki, öğrenciler Atatürk ilke ve inkılaplarına "bağlı"; milli, manevi ve ahlaki "değerlerimizi" benimsemiş, bilgili, ilmi düşünceye sahip, herkese karşı saygılı ve hoşgörülü ve sevgi dolu olacaktırlar. Bunlar acaba "eğitim" politikası olarak varit kıstaslar mıdır? Sevgi dolu insanlar nasıl yetiştirilir? Buna hangi müfredat elverişlidir? Öte yandan yine aynı öğrenciler laik ve çoğulcu demokrasiyi davranış haline getirecekler, bunların kişisel sorumluluk duygusu ve toplumsal duyarlılığı gelişmiş olacaktır. Bu son hususlar, bir okul eğitimi içinde pekala uygulanabilecek şeylerdir. Bu açıdan eleştirilmesi mümkün değildir. Fakat bilgi ve teknoloji üretimine yatkın ve beceri düzeyi yüksek, kendi kendine yeterli ve güvenli, bilgi çağının gereklerini yerine getirebilecek bilgi ve becerilerle do-

nanmış insanlar nasıl, yetiştiril meli? Özgür bir toplumda eğitimin temellendirilmesi bu kıstaslar üzerine olmamalıdır. Zira zikredilen bütün kıstaslar, öznel oldukları için mikro düzeydeki gelenekleri ve yaşam stillerini silip süpürmeye, yok etmeye adaydır. Eğitim, tek tipleşmeye yol açıyorsa (ki yukarıda eğitimin tanımı buna yol açıyor) "iyi" bir eğitim değildir. Demokrasi, siyasi açıdan belirli ve bireysel bir iradenin bildirilmesi özgürlüğü değildir sadece. Demokrasi, aynı zamanda eğitim hakkını kendi kendine tayin etmektir. "Milli" bir eğitim, vatandaşlık duygusunu geliştirmek için gereklidir. Ama "milli" bir eğitim, birlik ve bütünlük uğruna "kendi kendine yeterli ve güvenli" üniform bireylerin üretildiği bir süreç olmamalıdır.

Eğitim felsefesiyle ilgili bu eleştirilerden sonra Hükümetlerin eğitim politikasına ilişkin programlarını da kısaca gözden geçirmekte fayda var. Üçüncü Ecevit Hükümeti, vurguyu "can güvenliği ve öğrenim özgürlüğü" üzerine yaparken "siyasi çatışmaların önlenmesini" ilan eder. Dönemin silahlı çatışma ortamı dikkate alındığında bu vurgunun yerinde olduğu görülmektedir. Öte yandan seçimlerden başarısızlıkla çıkan Ecevit istifa edince yerine azınlık hükümeti kurmak suretiyle geçen Demirel'in Hükümet Programı "enternasyonalist ve marksist etkilerin" kaldırılacağını bildirerek "milliyetçilik, manevi değerler ve Türk-İslam medeniyeti" çerçevesinde kümelenen bir milli eğitimden söz eder. Aynı şekilde Kur'an kurslarına önem verilecektir, din ve ahlak müfredatı yeniden gözden geçirilecektir.

Görülmektedir ki, Demirel, ülke içinde kaos benzeri durumun üstesinden gelebilmek için plüralist bir yaklaşımdan ziyade gelenek ve din unsurlarına ağırlık vererek bir milli bilinç ve dini vatanperverlik yaratmak niyetindedir. Aynı formülün, 12 Eylül darbesinden sonra da geçerliliğini koruduğu anlaşılmaktadır. Turgut Özal başkanlığındaki Anavatan Partisi'nin "bütün dört eğilimi barındırma" misyonu da keza

**Öğrenciler
Atatürk ilke
ve inkılaplarına
"bağlı"; milli,
manevi ve ahlaki
"değerlerimizi"
benimsemiş,
bilgili, ilmi
düşünceye
sahip, herkese
karşı saygılı,
hoşgörülü ve
sevgi dolu
olacaklardır.**

bu politik formülün serimlenmesidir. Bu açıdan bakıldığında Refah Partisi'nin merkez sağ ve sol partiler açısından oldukça önemli bir rakip haline geldiği söylenebilir. Zira Refah Partisi de aynı "milli" formülü kullanarak birleştirici olmak niyetindedir ama mevcut ekonomik ve sosyal yapılanmayı temelden reddetmektedir (en azından parti programı ve seçim bildirgesi düzeyinde). O halde şöyle bir iddiada bulunulabilir: Türkiye'de kaotik bir siyasi çatışma ortamını önlemenin (siyasi partiler açısından) tek yolu, "milli" duygular üzerine temellendirilmiş bir "liberal" veya "İslamcı" sosyo-ekonomik düzeni savunmaktır. Bunun dışındaki bütün alternatifler, ya "bölücü" olarak nitelendirilecek veya "Türkiye gerçeğini yansıtmadığı" iddia edilecektir.

Özal Hükümetleriyle birlikte ve son-

raki Hükümetler; eğitimde özelleştirmeden söz etmeye başlamış, özel okullar ve hazırlık kurslarına ağırlık vermiştir. Asgari bir yabancı dilin öğretilmesi, TV ve bilgisayar ile eğitim yapılması, esnek ve yönlendirilmiş insan gücü planlamasına gidilmesi, zorunlu eğitimin kısa vadede sekiz yıla uzun vadede ise on yıla çıkartılması genel amaçlar olarak sayılmıştır. Birinci Çiller Hükümeti, bir adım daha atarak bilimi, basınla birlikte dördüncü kuvvet saymıştır. Artık bilim ve eğitim, resmi ağızlardan siyasi bir güç olarak addedilmeye başlanmıştır. Öte yandan İkinci Özal'dan bu yana bütün Hükümetler, 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu'nun tadil veya iptal edileceğini sürekli biçimde tekrarlamışlardır (şu günlerde 2547 sayılı YÖK kanununun değiştirilmesi için YÖK bir kanun tasarısı

hazırlamıştır). İkinci Yılmaz Hükümeti ise, ilk kez bütün açıklığıyla vakıf üniversitelerinin teşvik edileceğini, özel üniversite mevzuatının ise en kısa zamanda tamamlanacağını bildirmiştir. Bunun yanında bütün Hükümetler, üniversitelerin yurt genelinde yaygınlaştırılacağından ve yüksek öğrenim öğrenci sayısının artırılacağından söz etmektedir.

1) İç Politika, Demokrasi ve İnsan Hakları

İncelenen dönemdeki Hükümetlerin bu başlık altında dile getirdikleri politikalar, aslında Türkiye'nin yakın dönem siyasi tarihi açısından önemli ipuçları içermektedir. Zira iç politika, demokrasi ve insan hakları konularında uzun vadeli politikalarından çok dönemin gereklerini karşılama, "yorgana göre ayak uzatma" taktikleri izlenmiştir. Örneğin Ecevit Hükümeti, kaçakçılıkla mücadele edileceğini, stokçuluğun önleneneceğini ve iç barışın sağlanacağını bildirmektedir. Bunlar gerçekten de 1978/79 döneminin en önemli sorunlarıdır. Altıncı Demirel Hükümeti ise, "komünizm büyük bir tehlikeyi" diyerek Türk milliyetçiliğini öne çıkartmakta, can ve mal güvenliğinin sağlanacağını taahhüt etmektedir. Sıkıyönetime devam kararı da alan Demirel, polisin güçlendirileceğini ve şehit ailelerine maaş bağlanacağını ilan etmektedir. Devlet, polisiye tedbirleri sıkılaştırmaktadır artık. "Basın bize yardım edecektir" diyen Demirel, medyayı da arkasına alarak birleşik bir mücadele dönemini başlatmaktadır. Ulusu Hükümeti ise, zaten bir "milli birlik ve bütünlüğü temin etme" hükümeti olduğu için Hükümet Programının neredeyse tamamı bu konuya hasredilmiştir ("İşte böyle olağanüstü zor şartların bulunduğu bir ortamda varlığı tehlikeye girmek üzere olan Devletin, güçlükler yenilerek düzlüğe çıkarılmasında önemli bir görev de Hükümetimize verilmiştir. ...İsrarla belirtmek isteriz ki, Hükümetimizin ana görevi, Devletin temelindeki düzenlemeleri Atatürk ilkeleri ışığında yapmak ve Cumhuriyetimizi bir daha zor durumlara düşürmeyecek tedbirleri almaktır.") Yine Ulusu Hükümeti, bir "Olağanüstü Hal Kanunu" çıkartarak sıkıyönetim sonrası "sıkı yönetimi"

İç politika, demokrasi ve insan hakları konularında uzun vadeli politikalarından çok dönemin gereklerini karşılama, "yorgana göre ayak uzatma" taktikleri izlenmiştir.

garanti altına almak istemiştir. Genellikle bütün Hükümetler, bu söylem içinde kalmayı tercih etmektedir. Son olarak Yılmaz Hükümeti, "dış kaynaklı bölücü terör"den bahsederek doğrudan Suriye ve Irak'ı zikrederek "dış mihraklar" söylemine somut bir içerik kazandırmıştır. Demokrasi ve insan hakları konusunda şu hususlar görülmektedir: Ulusu Hükümeti Programında sözü edilen "bu bünyeye yabancı nitelikler ve devlet yapısının kuruluşundaki hatalar" demokrasinin ölçüsü sayılmaktadır. Bir "Türk tipi demokrasi anlayışı"ndan söz edilebilir mi? Bu tartışılmalıdır. İç güvenlik hususunda olduğu gibi demokrasi ve insan hakları bahsinde de "oportünist-popülist" uygulamalar göze çarpmaktadır. Memurlara ör-

gütlenme hakkının tanınması, düşünce, inanç ve ibadetin özgür olması, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na ferdi başvuru hakkının tanınması, hazırlık tahkikatlarında avukat bulundurulması, İnsan Hakları Bakanlığı'nın kurulması, sivil toplum örgütlerine ağırlık verileceğinin taahhüt edilmesi, herkesin anadilinin serbestçe kullanabilmesi bir yanda, öte yanda ise DGM kanunu, "demokratik otorite" (Altıncı Demirel), Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu, Dernekler Kanunu, öğretmen ve yöneticilerin politikadan uzak tutulması gibi uygulamalar, Türkiye'de hassas bir denge üzerine oturtulmaya çalışılmaktadır. Bu dengenin oluşturulmasında Avrupa Birliği'nin ve ABD'nin önemli birer rol oynuyor olması, Türkiye'nin "demokrasi" tecrübesine ilişkin "dışsal" şartların belirleyiciliği kuralının halen bozulmadığını göstermektedir (buna Türk Silahlı Kuvvetleri'nin müdahaleleri de dahildir).

g) Dış Politika ve Milli Savunma

Türkiye'nin dış politikasına ilişkin Hükümet Programlarında yer alan ifadelerin, Dış İşleri Bakanlığı gözetiminde hazırlandığı gayet açık bir biçimde anlaşılmaktadır. Zira dış politikayla ilgili pasajların hem cümle yapısı hem de sunuluş şekli diğerlerinden farklıdır. Öte yandan bu konudaki politikaların temelli bir süreklilik arz etmesi de bir başka belirginliktir. Bütün Hükümetler, "dengeli, doğru, tutarlı ve açık bir dış politika" (Üçüncü Ecevit) izleyeceklerini beyan edip, NATO ve ABD'nin yanı sıra Orta Doğu, Akdeniz ve Balkan ülkeleri ile (son zamanlarda da "kardeş" Orta Asya ülkeleriyle) varolan tarihi ve coğrafi bağın geliştirileceğini ifade ederler. Dış Türkler, Kıbrıs, Yunanistan, SSCB/Rusya, Filistin meselesi ve bölgesel savaşlarla ilgili geleneksel ifadelerle başvururlar. Örneğin Kıbrıs için iki toplumlu federasyon, Filistinle ilgili olarak da İsrail'in 1967 yılında işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi. Dış politikanın bir başka hedefi, Avrupa Birliği'ne ivedi üyeliktir. Gümrük Birliği'ne geçiş, Avrupa Birliği'ne girişin bir aracı olarak görülmektedir.

Öte yandan İkinci Yılmaz Hükümetinin programında şöyle bir cümle göze çarpmaktadır: "Türkiye'ye yönelik terörist faaliyetlere destek veren ülkelere karşı her türlü önlem alınacaktır." Bu yine yukarıda ifade edilen terörle ilgili somut hedeflere ilişkin önemli bir örnektir.

Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ve milli savunma politikası, ritüel ifadelerin bolca yer aldığı bir başka bölümdür. Ulusu Hükümet Programında şu formül kullanılmaktadır: "Milli savunmada ana hedeflerimiz, dünyanın en hassas bölgelerinde bulunan memleketimizin iç ve dış tehlikelere karşı sarsılmaz ve milletimizin özü olan kahraman Türk Silahlı Kuvvetlerinin savaş gücünü, bütün imkanlar kullanarak en üstün seviyede tutmak olacaktır." Bunun dışında Hükümet Programlarında, ordunun reorganizasyon ve modernizasyonundan (RE-MO) söz edilmekte, milli bir savunma sanayinin geliştirileceği vurgulanmakta, savaş uçağı ve helikopteri imalatına gidileceği bildirilmektedir. TSK mensuplarının gelir düzeyinin artırılacağı, barınma ihtiyaçlarının karşılanacağı dile getirilmektedir.

Bu ifadeler, bütün programlarda mevcuttur. Değişen, sadece vurgudur ve kelime sayısıdır. Örneğin dış politikaya ilişkin olarak Yedinci Demirel Hükümeti, "Atlantik'ten Ural'lar'a" politikasını öne çıkarmış, Çiller Hükümeti ise her konuda "reform Hükümeti" olduğunu ilan etmiştir. Ama hiçbir Hükümet (sosyal demokrat Koalisyon Hükümetleri dahil), Milli Güvenlik Kurulu'nun statüsü veya Milli Savunma Bakanı'nın protokol içindeki yeri hakkında bir değişikliğe gidileceğinden bahsetmemektedir. Dış politikada olduğu gibi milli savunma politikasında da Hükümetlerin pek fazla bir hareket sahasının bulunmadığı böylece ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Ana hatlarıyla ve kısaca incelediğimiz Hükümet Programları hakkında sonuç olarak ne söylenebilir? İlk önce bu incelemenin kapsamının çok dar olduğu ifade edilmelidir. Aslında bu konuda, geniş kapsamlı bir sosyo-politik ve ekonomik perspektif içinde incelenmeli, global konjonktürün etkisi titizlikle göz önünde bulundurulmalıdır. Gözden geçirilebildiği kadarıyla şu sonuçlar ortaya çıkmıştır: Türkiye'de Hükümet Programları bazında önemli bir söylem değişmesi olmuştur. Bu değişimin ana nedeni, Türkiye ekonomisine Hükümetlerin bakışının değişmiş olmasıdır. Karma ekonomi sisteminden bir *pseudo-liberal* ekonomiye geçilmesiyle konuya ilişkin bütün kavramlar yenilenmiş, uluslararası literatürde sıkça zikredilen kavramlara yer verilmeye başlanmıştır.

Öte yandan Hükümet Programlarının stil olarak belirli bir yapılanma içinde olduğu görülmüştür. Hükümetlerin, dış politika ve milli savunma politikasına ilişkin pek fazla bir

Hükümetlerin, dış politika ve milli savunma politikasına ilişkin pek fazla bir hareket sahasının bulunmadığı ortaya çıkmıştır.

hareket sahasının bulunmadığı ortaya çıkmıştır. En önemli değişikliklerin yine ekonomi politikası alanında olduğu anlaşılmıştır.

Hükümet Programlarının bir başka unsuru, uzun vadeli hedeflere BYKP'lerdeki hedeflerin örtüşmesidir. Yani devletin planlama birimlerinde görevli olanların Hükümet Programı geliştirmedeki etkin rolü göze çarpmaktadır. Bir başka soru, Hükümet Programlarının kimler tarafından kaleme alındığıdır. Bu işi parti kurmayları mı yapmaktadır, yoksa devletbürokrasisi tarafından mı gerçekleştirilmektedir? Bu konu araştırılmalıdır.

Sonuç olarak Türkiye'de Hükümet Programlarının, teorik çerçeve içinde de ele alınan "sözleşme" niteliğini taşıdığını söylemek mümkündür. Fakat Türkiye'de de bir

"temsil krizi" yaşandığı için, böyle bir sözleşmenin ne derece anlamlı olduğu tartışılmalıdır. Hükümet Programlarının retorik bir çerçeve planı haline gelmemesi için programların ciddiyeti, tüm boyutlarıyla dikkatlice incelenmeli ve eleştirilmelidir. Aksi takdirde, modern demokrasilerin pekçok ritüellerine bir yenisi daha eklenmiş olur.

KAYNAKÇA :

- (1) "Başbakan Bülent ECEVİT tarafından 12 Ocak 1978 günü Cumhuriyet Senatosunda ve Millet Meclisinde okunan Hükümet Programı", Resmi Gazete, 18 Ocak 1978, Sayı: 16179.
- (2) Raporun metni için bkz. Kenan Evren: "Kenan Evren'in Anıları", Cilt 1, s. 254-258, Milliyet Yayınları, İstanbul 1990.
- (3) Yıllara göre anarşik olaylar şöyledir: 1977 yılı için ölü sayısı 315; 1978: 1.095; 1979: 1.362; 1980: 2.206 (bkz. Keleş ve Ünsal: "Kent ve Siyasal Şiddet", s. 35, SBF Yayınları 507, Ankara 1982).
- (4) "1923-1993: Türkiye'nin 70 Yılı, Gün Gün Cumhuriyet Tarihi", Cilt 2, s. 61, Hürgüç Gazetecilik, İstanbul 1994.
- (5) - "Başbakan Süleyman DEMİREL Tarafından 19/11/1979 Tarihinde Cumhuriyet Senatosunda ve Millet Meclisinde Okunan Hükümet Programı", Resmi Gazete, 26 Kasım 1979, Sayı: 16821. - "Başbakan Süleyman DEMİREL Tarafından 25 Kasım 1991 Günü Türkiye Büyük Millet Meclisinde Okunan Hükümet Programı", Resmi Gazete, 1 Aralık 1991, Sayı: 21068.
- (6) - "İl. Özal Hükümetinin Programı, 25.12.1987", Dağlı ve Aktürk (Haz.): Hükümetler ve Programları, Cilt 2 (1980-1987), s. 70-110, TBMM Basımevi, Ankara 1988. - "Hükümet Programı: Başbakan Yıldırım AKBULUT Tarafından 10 Kasım 1989 Günü Türkiye Büyük Millet Meclisinde Okunmuştur", Başbakanlık Basımevi, Ankara 1989.
- (7) - "Başbakan A. Mesut YILMAZ Tarafından 30 Haziran 1991 Günü Türkiye Büyük Millet Meclisine Okunan Hükümet Programı", Resmi Gazete, 6 Temmuz 1991, Sayı: 20921. - "Başbakan Tansu ÇİLLER Tarafından 30 Haziran 1993 Günü Türkiye Büyük Millet Meclisine Okunan Hükümet Programı", Resmi Gazete 6 Temmuz 1993, Sayı: 21629.
- (8) "Hükümet Programı: ANAP Genel Başkanı ve Başbakan Mesut YILMAZ Tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisine Sunulan ANAP-DYP Koalisyon Hükümeti Programı, 7 Mart 1996", Başbakanlık Matbaası, Ankara 1996.
- (9) "Ulusu Hükümetinin Programı, 27.9.1980", Dağlı ve Aktürk (Haz.): Hükümetler ve Programları, Cilt 2 (1980-1987), s. 3-23, TBMM Basımevi, Ankara 1988.
- (10) "İ. Özal Hükümeti, 19.12.1983", Dağlı ve Aktürk (Haz.): a.g.e, s.26-67.
- (11) Döneme ve öncesine ilişkin tartışmalar için bkz. Haldun Gölpazarı: "Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri", İkinci Basım, Yurt Yayınları, Ankara 1987.

İcraat Paketinin İçinden

Yeniden yapılanma; dünya kapitalizmi ile tam entegrasyondan başka bir ufku, seçeneği bulunmayan sermaye kesimi ve onun "asli fonksiyonlarına dönmeye" azmetmiş siyasal sözcülerinin "geri dönülemez" bir tercihidir.

TAHİR MUTLU

A zınlık hükümeti, kuruluşunun 50. gününde "istikrar paketi mi değil mi" tartışmaları arasında uzun süredir beklenen "İcraat Paketi"ni açtı. Hükümet programında öngörülen kimi düzenlemelere öncelik veren paket, koalisyon partileri arasında TEDAŞ ve TOFAŞ önergeleriyle iyice kızıışan didişmelerin ortasında neredeyse sahipsiz kaldı.

DYP paketin siyasi sorumluluğunu tümüyle ortağına yüklerken, "devalüasyon ve konsolidasyon yok" diyen Yılmaz Başbakanlığı döneminde "radikal" kararlar almaya istekli olmadığının işaretini verdi. Yılmaz'a göre, altında Çiller'in de imzası bulunan 5 Nisan İstikrar Programı yapısal reformları gerçekleştiremediği için başarısız olmuştu. Bu yüzden de bugün gerekli olan istikrar paketi değil, yapısal reformlardı.

Burada, yapısal reformlardan ne muradedildiğini anlayabilmek için paketten çıkan düzenlemelere bir bakmak gerekiyor. Başta KDV oranlarındaki arttırmalar olmak üzere Özel Tüketim Vergisi, ikinci konutu bulunarlara yüzde 100 daha fazla vergi, Belediye Meclisleri'ne emlak vergilerini yüzde 50'ye kadar arttırma yetkisinin verilmesi ve kayıt dışı ekonominin kayda alınmasına yönelik yasal düzenleme, paketin kısa vadeli önceliğinin devlet gelirlerini arttırmak olduğunu gösteriyor.

Ardından, tarımsal desteklemede kullanılan Tekel ve Çaykur başta olmak üzere -kamu bankaları dahil- programdaki KİT'lerin satışının hızlandırılması geliyor. Tabii, eğitim ve sağlığa yönelik özelleştirme yasaları da öncelikler arasında bulunuyor. Yüzde 70'i tamamlanmış yatırım projelerinin bu yıl içinde bitirilebilecek olanları ile enerji, ulaştırma ve konut yatırımlarının tamamlanması öngörülüyor. Sosyal güvenlik reformu ve kamu personel rejiminin yeniden düzenlenmesi gibi her iktidarı yıpratabilecek düzenlemelerin ise 1997 yılı başına kadar gerçekleşmesi

hedefleniyor.

Bütün bu düzenlemeler Hükümet Programında zaten "öncelikle yasallaşmalarında zaruret görülen" konular arasındaydı. ÖTV'nin Gümrük Birliği prosedürlerine uyum gereği pakette yer aldığını ayrıca belirtmek gerek. Burada yalnızca bir gecikmeden söz edilebilir.

Gerçekten de geçen iki aylık sürede yağmur gibi gelen zamlar ve bütçenin yasalaştırılması dışında ekonomide önemli bir adım atılmadı.

Süre kaybında, yönetimin hangi kritik noktasına hangi partinin yandaşının getirileceği çekişmeleri etkili olmadı değil. Ancak paketin açıklanmasını geciktiren asıl etken, muhtemelen IMF'nin "tavrının" beklenmesi oldu.

Son iki kredi dilimini ve Stand-by anlaşmasını donduran IMF'nin bundan sonra izlenecek politikalara ilişkin desteği, dış kredi musluklarının gecikmeli de olsa açılması açısından önemliydi. IMF yetkililerinin ziyaretinden önce paket açılarak "niyet" ortaya somut biçimde koyulmuş oldu.

Paketin açıklanmasının öncesinde Nisan ayı sonunda IMF ve Dünya Bankası'nın yıllık toplantılarına katılan Bakan Ufuk Söylemez'e iletilen bir Dünya Bankası Raporu'nda da -aynen Başbakan'ın söylediği gibi- kapsamlı bir yapısal reform zorunluluğuna işaret ediliyor ve kısa dönemli istikrar programlarıyla idare edilmesinin mevcut durumu "felakete" götürebileceği vurgulanıyordu. Raporla önerilen Tekel'in, Çaykur'un ve kamu bankalarının özelleştirilmeleri, KDV, ÖTV ve Emlak Vergileri gibi düzenlemelerle, emeklilik yaşı ve prim ödeme süresinin yükseltilmesini içeren sosyal güvenlik yasalarının çıkarılması konuları, aynen pakette de yer aldı.

Aynı raporda, 1996-2000 yılları arasında dış borç servisi toplamı 74 milyar dolar olan Türkiye'nin aynı dönemde en az 61 milyar dolarlık bir finansman girişini sağlamak zorunda olduğu, muhtemelen resmi kanallardan sağlanamayacak bu finansmanın ticari kredilerden karşılanmak zorunda kalınmasının da ciddi ve sürekli bir "dış ödeme güçlüğü riski" doğurduğu belirtilerek; bunun iç mali piyasalardaki krizlerin daha sık tekrarlanmasına,

"Devletin asli fonksiyonlarına dönmesi" esprisi ile özelleştirmenin, yeniden yapılanma sürecinin "olmazsa olmaz"ını oluşturdıkları söylenebilir.

büyümenin daha fazla aşınmasına ve gide-
rek daha ağır kısa dönemli istikrar program-
larının uygulanmasını zorunlu hale getirece-
ğine işaret ediliyordu.

Bu "riske" yönelik olarak pakette sadece
dış kaynaklı kredilere hazine garantisinin as-
gariye indirileceği öngörüsü yer aldı. Yine,
kapsamlı yapısal reformlar yapılmadıkça
"bugünkü zorlu siyasi ortamda" enflasyonla büyüme
arasında "akut bir tercih" karşısında mali politikaların
büyük olasılıkla büyümeye yönlendirileceği, bunun da enf-
lasyonun tekrar üç haneli rakamlara tırmanması riskini
arttıracaklarını vurgulayan Dünya Bankası Raporu'na kar-
şılık; pakette yıl sonu enflasyon hedefi yüzde 60 olarak
açımlandı ve bu konuda "kimse'nin mucize beklememe-
si" gerektiği üzerine basılarak belirtildi.

SIRA "YAPISAL REFORMLAR"DA MI?

Peki, Yılmaz'ı "icraat paketi"ni savunurken Dünya
Bankası önerileriyle sözcüğü sözcüğüne aynı çizgide
buluşturan şu "yapısal reformlar" neler olabilir? Özelleş-
tirmeler mi? Sosyal Güvenlik Reformu mu? Gümrük Bir-
liği'ne uyum yasaları mı? Kamu personel rejiminin yeni-
den düzenlenmesi mi? Tarımsal desteklemeden vazge-
çilip tarımın dış rekabete açılması mı? Vergi reformu mu?
Bu soruların yanıtı kolaylıkla "hepsi" olabilir.

Ya da, başlı başına herbirinin yeterli olamayacağı
anlamında "hiçbiri". O vakit, kendi bütünlüğü içinde bü-
tün bu "reformlar manzumesini" ifade edebilecek kapsa-
yıcı bir tanımlamaya görev düşüyor: Yeniden Yapılan-
ma... Hükümet Programında sıklıkla kullanılan bu iki
sözcüğün literatürümüze yerleşmesi aslında yeni değil.
80'lerle birlikte kapitalist dünya ile entegrasyon sürecin-
de ekonomik ve siyasal yapının "yeniden yapılanması"
yolunda epey mesafe alındı.

1994 krizi ile birlikte uygulamaya konulan 5 Nisan

Hükümet Programının eğitim, özelleştirme, sağlık-sosyal güvenlik, tarım, sanayi, vergiler gibi temel başlıklarında yapılması vaadedilenler, harfi harfine Plan'dan aktarılmış.

Paketi'nde, yeniden yapılanmanın başarısı için istikrar
önlemlerinin yeterli olmayacağı, yapısal reformların ka-
çınılmaz olduğu -bugün Mesut Yılmaz'ın da vurguladığı
gibi- belirtilmişti.

Son Hükümet Programında ise "devlet asli görevleri-
ne dönecek ve vatandaşa hizmet verme amacıyla yeni-
den yapılanacaktır." denilirken, yeniden yapılanmadan
ne kastedildiği şöyle izah ediliyordu: "Ekonomide verim-
liliği arttırmak, maliyet yapısını rekabet edebilir seviyeye
indirmek, serbest piyasa koşullarını sağlamak ve devle-
tin ekonomide ticari ve üretici rol üstlenmesi yerine, asli
fonksiyonları olan adalet, güvenlik ve büyük altyapı yatı-
rımına zaman ve kaynak tahsisine imkan sağlamak
amacıyla özelleştirme faaliyetlerine hız kazandırılacak-
tır." Buradan hareketle, "devletin asli fonksiyonlarına
dönmesi" esprisi ile özelleştirmenin, yeniden yapılanma
sürecinin **deyim** yerindeyse "olmazsa-olmaz"ını oluşturu-
dukları söylenebilir.

Programın bir yerinde "devletin temel görevi, bilgi ça-
ğının gerektirdiği insanı yetiştirmek ve yeteneklerini en
iyi biçimde kullanacakları ortamı ve imkanları sağlamaktır."
denilirken bir başka yerde, "ekonomik faaliyetlerde
devletin başlıca rolü, istikrar ortamının temini ve özel te-
şebbüsün gelişebilmesi için gerekli alt yapıyı hazırla-
maktır." denilmesi, ne türden "yapısal reformlar"ı ihtiyaç
duyulduğunu yeterince açıklıyor. Yeniden yapılanmanın
arka planında da Gümrük Birliği ile hal yoluna sokulduğu
varsayılan AB ile bütünleşme süreci duruyor.

Program ve pakette hedeflenen tüm
düzenlemeler, bu bütünleşme sürecinin
gerekleri gözetilerek ele alınıyor.

PLANA-PROGRAMA DAYALI ÇÖZÜMYA DA ÇÖZÜMSÜZLÜĞÜN PLANI

Burada, Hükümet Programına kay-
nakçalık eden Yedinci Beş Yıllık Kalkın-
ma Planı'na dönmek gerekiyor. Plan'ın
Temel Amaç ve İlkeler bölümünde "ka-
der çizgimiz" şöyle tanımlanmış: "Türki-
ye'yi 21. y.y.'a taşıyacak VII. Plan, küre-
selleşmenin avantajlarından en üst dü-
zeyde yararlanarak çağı yakalaması ve
ülkenin gelişmiş dünya ülkeleri arasın-
da seçkin yerini almasını hedeflemek-
tedir." Devam ediyor: "AB ile Gümrük

Birliği'nin gerçekleştiriliyor olması, Türkiye'ye bir yandan yeni fırsatlar yaratırken diğer yandan yeni sorumluluklar yüklemektedir. Yapısal nitelikli kararların hızla alınması ve uygulanması gerekmektedir."

Sadede geliniyor: "Devletin asli görevlerini tam olarak yapabilmesi için zelleştirme yoluyla üretim alanından çekilmesi hızlandırılarak küçülmesi sağlanırken, rekabetçi piyasa koşullarının hakim olmasını sağlama işlevleri ağırlık kazanacaktır." Ve son bir öngörü daha: "Kamu hizmetlerinden yararlananların, sağladıkları bireysel faydanın karşılığını ödemeleri esas olacaktır."

Türkiye'nin 2000'li yıllara uzanan çizgisi, planlı-programlı biçimde belirlenmeye çalışılıyor. Bu nedenle Plan nemsenmeli. Hükümet Programının eğitim, zelleştirme, sağlık-sosyal güvenlik, tarım, sanayi, vergiler gibi temel başlıklarında yapılması vaadedilenler, harfi harfine Plan'dan aktarılmış. Tabii, uygulamaların plana-programa uygunluğu sınıfsal dengesizliklere ve toplumsal mücadelenin alacağı seyre göre şekillenebilecek.

İşte bu noktada bir şeyin altını çizmek gerek: Yeniden yapılanma adına tutturulan rota; sınıfsal/siyasal hakimiyetini muhafaza etme ve daha da pekiştirmede dünya kapitalizmi ile tam entegrasyondan başka bir ufku, seçeneği bulunmayan sermaye kesimi ve onun "asli fonksiyonlarına dönmeye" azmetmiş siyasal sözcülerini "geri dönülemez" bir tercihidir.

Dünya kapitalizminin güçlü merkezlerinde erevesi çizilen uluslararası işbölümü ve mal/hizmet hareketlerinin küreselleşmesi olgusu, tekil ülkelerdeki egemen sınıflara sağladığı önemli avantajların yanısıra, ekonomik/siyasal istikrarsızlıkları ve öngörülemeyen/kontrol edilemeyen krizleri de beraberinde getirmekte.

Yine de tutulan yol, kapitalist egemenliğin uzun erimli ve evrensel çıkarları açısından vazgeçilemez niteliktedir.

Bizden rnek vermek gerekirse, aslında "yeniden yapılanma" sürecinin biriktirdiği ekonomik siyasal kriz dinamiklerinin kendisini bir "finans krizi" görünümünde dışa vurduğu 1994 konjonktürü, 5 Nisan'la birlikte katedilen onca mesafeye rağmen -ya da bunun bir bedeli olarak- sağlı-sollu partileri giderek birbirine benzeterek içinden çıkılması g bir "temsil krizi" yarattı.

Alelacele kotarılan son seçimler bu temsil krizine are olmadı belki; ama hepsi de aynı gemide yolculuk eden bu partilerin bir "devlet partisi" hüviyetiyle kimi "temel" konularda mutabık olma sürecini de iyice belirginleştirdi.

Gelinen noktada, Gümrük Birliği ile devam eden kapitalist dünya ile entegrasyon, zelleştirme, iç-dış güvenlik gibi konularda parlamento içi partilerin az-çok mutabakatları sözkonusu.

Üstelik bu "aynılaşma" yalnızca pratik adımlarda değil, programatik düzeyde de açıkça görülebiliyor.

Bu olgunun altında yatan gerçeği vurgulamak gere-

kiyor: Sözkonusu partiler bugün her zamankinden daha fazla "düzene oturmak" durumundadır.

Zira bu düzen, uluslararası kapitalizmin çerçevesini çizdiği Yeni Dünya Düzeni'nin gereklerine uyarlı bir "yeniden yapılanma"da kmsenemeyecek mesafe katetmiştir. rgtl bir toplumun belkemiğini oluşturabilecek emek örgütlenmelerine darbe vurulmuş, çalışanlar büyük ölçüde yoksullaştırılmış, siyasal ideolojik alanda "zgrlk" kavramının içerdiği anlam "din ve vicdan özgürlüğü ile teşebbüs özgürlüğü" kavramlarına hapsedilmiştir.

Ancak, kapitalizmin genel krizinin ziyadesiyle istikrarsızlaştırdığı bizim gibi ülkeler başta olmak üzere dnn "refah devletleri"nde bile krizin aşılabilmesi için devletin "asli fonksiyonlarına" dönmesinin zorlandığı bir momentte, ezilenlerin direnci de kmsenemeyecek düze-ye ulaşmaya başlamıştır.

Türkiye'den Güney Kore'ye, Venezuela'ya ve daha birçok ülkeye kadar uzanan eğitimde özelleştirmeye karşı kitlesel ğrenci karşı ıkışları, artık işçi sınıfının aktif desteğini de kazanabilmektedir.

Keza Fransa, İtalya gibi ülkelerde sendikal brokrasilerden ve geleneksel partilerden bağımsız işçi örgütlenmeleri g kazanmakta, onyıllar sonrasında da olsa Fransa'da olduğu gibi yüzbinlerce işçi, aydın, ğrenci, ğretmen kitlesi günlerce süren yürüyüş ve mitingler yapabilmektedir.

Türkiye'ye dönersek, siyasal merkezlerin erimesi, "radikal" seçeneklerin güçlenmesi, siyasetteki ve her alandaki kirlenme ve tıkanma, gerilim ve çatışma dinamiklerinin g kazanması vb. gelişmeler, "yeniden yapılanma"nın sorunsuz-sancısız olamayacağının göstergeleri olarak yorumlanmalıdır.

Plana, programa ve açılan paketlere egemen olan bu "yeniden yapılanma" mantığı ülkenin son onbeş yılına damgasını vurduğu yetmezmiş gibi ikibinli yıllarını da şekillendirmeye aday olduğu sürece; hükümetin kalıcı olup-olamayacağı, müstakbel Başbakanın kim olacağı, ANA-Refah'ın olabilirliği ya da olamazlığı türünden spekülasyonların çok da anlamlı olmayacağı açık.

Bt açığının resmi tahminlerde bile artık katrilyonlarla ifade edildiği, iç-dış borç sarmalının gün geçtikçe daha da ağırlaştığı, enflasyonda dünya şampiyonluğunun yakalandığı, ülkenin bir bölümünde gençleri birbirine kırdıran vahşi bir savaşın onca maliyetine karşın hırs-la-inatla sürdürüldüğü, yolsuzlukların vak'a-i adliyedenden sayıldığı, toplumsal bunalımın hızla artan namus cinayetleri, intiharlar vb. biçimlerde açıkça dışa vurduğu bir ülkede zaten onyıllardır uygulanagelen reçetelerin (!) zm değil çözümsüzlük üreteceği belirginleşmiş durumda.

zmszlğn plana-programa bağlanmış olması ise bu ülkede yaşayan herkesin, öncelikle de emeğiyle geçinenlerin çözmesi gereken bir sorun olsa gerek.

Esneklik : Kapitalizmin Yeni Fetişi

Literatürde çok farklı anlamlarda ve değişik bağlamlarda kullanılan post Fordist emek rejimi, pratikte "yeni zanaat" ya da "yeni manüfaktür" olarak adlandırılan ve çalışmada esnekliği sağlamayı amaçlayan bir üretim modelini nitelemektedir.

TÜLİN ÖNGEN (*)

Giriş

1970'lerden beri sermayenin uluslararası hareketine ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak kapitalist sistemde köklü bir dönüşüm gerçekleşmektedir. Söz konusu dönüşüm kapitalizmin yeniden yapılanmasına yol açmakta ve üretim sisteminde yeni örgütlenmeleri gündeme getirmektedir.

Gerçekte yeniden yapılanma olgusunun gerisindeki temel etmen sermaye birikiminde karşılaşılan güçlülük. Kitle üretimi sürecinde zamanla artık değer artışına ilişkin sorunlar baş göstermeye başlamış, bu da sermaye birikiminde tikanıklıklara yol açmıştır. Bu nedenle bunalımı aşmak ve sermayenin genişletilmiş yeniden üretimini sağlamak için yeni bir birikim rejimine gereksinim duyulmuştur. Öte yandan birikim sürecinde gerçekleşen değişiklikler maddi üretim sistemiyle sınırlı kalmamış ve tüm toplumsal sistemi etki-

lemiştir. Bunun başlıca nedeni her sermaye birikim rejiminin kendisiyle uyumlu bir üretim ve emek sürecine gereksinim duyması, buna karşılık her yeni emek rejiminin de yeni bir toplumsal örgütlenmeyi zorunlu kılmasıdır.

Çünkü, üretim yalnızca teknik bir iş sürecinden ibaret değildir;

üretim süreci aynı zamanda toplumsal ilişkiler alanının en önemli kesitlerinden biridir. Üretim sürecinde teknik iş ilişkileri yanında sınıflararası (hatta sınıf içi) bağımlılık ilişkileri ve bundan kaynaklanan egemenlik biçimleri de gelişmektedir. Bu nedenle üretim sistemindeki dönüşüm hiçbir zaman teknik iş bölümüyle sı-

* Bu konuda yazarın daha ayrıntılı görüşleri için başvurulabilecek kaynaklar şunlardır:

1. Prometheus'un Sönmeyen Ateşi, Günümüzde İşçi Sınıfı, 1994, Alan, İstanbul;
2. "Üretim Süreçlerinde Değişim ve İşgücü", Türkiye Sanayi Sempozyumu, 23-24 Aralık 1994, TMMOB Yayını, Ankara;
3. "Kapitalizmin Yeniden Yapılanması ve Sendikalar", Yeni Marksizm ve Gelecek, Sayı 5, Bahar 1995, Ankara;
4. "İleri Teknoloji ve Çalışma İlişkilerinin Değişen Paradigması", SBF Dergisi, Cilt 50, Sayı 1-2, Ocak- Haziran 1995, Ankara;
5. "Teknolojik Gelişme Döneminde İşgücünün Niteliği", Rant Ekonomisinden Üretim Ekonomisine, 95 Sanayi Kongresi, Mart 1996, TMMOB Yayını, Ankara.

nırlı kalmamakta, üretim teknolojisi- ne koşul olarak üretim sürecinin tüm ajanları arasındaki ilişkiler de değiş- mektedir. Böylece bir yandan yeni işler, yeni meslekler ve yeni işgücü nitelik türleri ortaya çıkarken, öte yandan emek ile sermaye arasındaki toplumsal ilişkiler de yeniden biçimlenmektedir. Toplumsal ilişkiler sistemindeki değişiklik, ekonomik alan kadar ekonomi dışı alanlarda da kendini göstermektedir. Bundan ötürü her yeni birikim rejiminin aynı zamanda yeni bir sınıf mücadelesi rejimi olduğunu söylemek hiç de yanlış olmaz.

Uluslararası planda kendini Yeni Dünya Düzeni paradigması altında sunan yeniden yapılanması olgusu, dünya pazarı için üretimi hedefleyen yeni bir uluslararası işbölümü yaratmaktadır. Ulusal ölçekte ise, fiyat rekabetinden çok kalite rekabetine dayanan üretim stratejilerini zorunlu kılmaktadır. Günümüzde uluslararası alanda rekabette bulunabil- mek için eldeki seçenekler, üretim etmenleri açısından avantajlı gözük- en alanlarda (ve sektörlerde) üre- timde bulunmak veya üretimin tek- noloji tabanını değiştirerek emek üretkenliğini artırmaktan ibarettir.

Özellikle mikroelektronik, nükle- er fizik ve enformasyon teknolojileri alanında gerçekleşen devrimler, pek çok sektörde üretimin teknoloji tabanında dönüşümü olanaklı kıl- maktadır. Böylece, özellikle geli- miş ülkelerde mikro teknolojilere da- yanan esnek üretim süreçleri teme- linde hem emek üretkenliğini artıran hem de büyük ölçüde emekten tasarruf sağlayan üretim sistemleri yaygınlaşmaya başlamıştır.

Genellikle post Fordist emek re- jimleriyle karakterize edilen esnek üretim sisteminde, üretim teknolojisi yanında çalışma rejimleri ve toplum- sal uzlaşma mekanizmaları da kök- lü bir değişime uğramaktadır. Bu nedenle bazı yazarlar içinde bulun- duğumuz dönemi "örgütsüz kapita- lizm" olarak adlandırırlar. Toplumsal grupların örgütlü güçleri arasındaki

“Ülkemiz İşsizliğin Tüm Türlerine Açık Bir Ülkedir”

Prof. Dr. METİN KUTAL

İ.Ü. İktisat Fakültesi İş Hukuku Anabilim Dalı Başkanı

İKTİSAT DERGİSİ : Son yıllarda ülkemizde kimi sektörlerde uygulanmaya başlanan ve Türkiye’de istihdamın düzenlenmesi için genel bir eğilim olarak 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda da ifade edilen "sayısal esneklik", "ücret esnekliği", "zamana göre esneklik" gibi çeşitli biçimler alan "esnek üretim esnek istihdam" nasıl bir ihtiyacın sonucu olarak ortaya çıkmıştır?

METİN KUTAL : Esnek üretimin ortaya çıkışı Türkiye’ye öz- gü koşullarla ilgili değildir. Olayın evrensel bir boyutu ol- duğu kuşkusuzdur. Bununla temel nedeni İkinci Sanayi Devrimi, Bilişim Çağı gibi isimlerle anılan mikro-elektronik teknolojinin sanayide yoğun biçimde kullanılmasıdır. Bi- lindiği gibi üretim teknolojisindeki her devrim, toplum ya-

pısında olduğu kadar emek/sermaye ilişkilerinde de köklü değişmelere ne- den olmaktadır. Kapitalist fabrika sana- yii ortaçağın geleneksel küçük sanayini ikinci plana iterken, yeni sosyal sınıfları tarih sahnesine çıkarmış, Fransız Devri- mi’nin bireyci ilkelerinin hızla yaygınlaş- masına neden olmuştur. Liberal İktisat Politikaları sonucu 19. Y.Y. ortalarında belirginleşen insanlık dışı çalışma ko- şulları devletin giderek hızlanan müda- halesini gerektirmiş; böylece iş hukuku doğmuştur. Amaç, ağır çalışma koşulla- rı altındaki işçiyi ücret, iş süreleri, işçi

Yeni teknolojinin istihdam üzerindeki ilk ve en önemli etkisi sanayi ötesi toplumlarda bile işsizliği yaygınlaştırmasıdır

sağlığı ve iş güvenliği gibi alanlarda korumaktır.

Üretim sürecine 1970’li yıllardan beri bilgisayarların yoğun biçimde girmesi işçi, işyeri kavramlarının sorgulan- masına neden olmuştur. Zira bu yeni teknoloji artık işçinin işverenin emir ve direktifi altında, ona bağımlı olarak ça-lışmasını zorunlu kılmamaktadır. İşçi evinde ya da binler- ce kilometre uzakta üretimini yapabilmektedir. Bilginin en hızlı biçimde toplanması, tasnif edilmesi ve kısa süre- de çağrılarak kullanılabilmesi rekabeti evrensel boyutlara ulaştırmıştır.

Artık iş sürelerini kısaltmak değil, bu süreyi işçi ve iş- veren yararına en verimli biçimde değerlendirmek; daha fazla ve kaliteli üretim

LÜTFEN SAYFAYI ÇEVİRİNİZ

yaparak rekabet gücünü artırmak asıl amaç olmaktadır. Verimliliği artırabilmek için yeni teknoloji, yeni çalışma biçimlerini beraberinde getirmiştir. Kısaca atipik çalışmalar altında ifade edilen kısmi süreli çalışmalar, ödünç iş ilişkisi, çağrı üzerine çalışmalar, işin paylaşımı gibi yüzlerce yeni çalışma biçimleri ortaya çıkmıştır. Bunlara hergün yenileri eklenmektedir.

Bu yeni çalışma biçimleri işgücünün yapısını da etkilemekte, beden işçiliğinin yerini fikir işçiliği almakta, belirli süreli hizmet sözleşmeleri önem kazanmakta, kadın işgücü kısmi süreli çalışma alanında yoğunlaşmakta, taşeron uygulaması hız kazanmakta, özel istihdam bürolarının önemi artmakta, bazı ülkelerde sendikalar ciddi üye kaybına uğramakta, toplu pazarlık işkolu düzeyinden işletme düzeyine doğru yönelmektedir.

İKTİSAT DERGİSİ : "Esneklik" politikaları ülkedeki istihdamın genel yapısını nasıl etkileyecektir?

METİN KUTAL : Esneklik politikalarının evrensel etkileri kuşkusuz ülkemizde de etkisini gösterecektir. Bu etkileşim daha şimdiden duyulmaya başlamıştır. Yeni teknolojinin istihdam üzerindeki ilk ve en önemli etkisi sanayi ötesi toplumlarda bile işsizliği yaygınlaştırmasıdır. Şu sırada Avrupa Topluluğu'nda işsiz sayısı 20 milyonu bulmuştur. Toplumsal ve ekonomik dengeler yeni teknolojinin gereklerine uygun duruma gelinceye kadar işsizlik sorunu devam edecektir.

Öte yandan ülkemiz işsizliğin tüm türlerine açık bir ülkedir. Bunların en önemlisi hızlı nüfus artışına dayalı yapısal işsizliktir. Türkiye bir yandan esasen varolan işsizlik sorununu çözmeye çalışırken, öte yandan da yeni teknolojiyi kullanmaya mecburdur. Başarılı sonuçlar elde edilebilmesi için birçok avantaja ülkemiz sahiptir. Doğal kaynaklar ve yetişmiş insan gücü bu alanda şansımızı arttırmaktadır. Ancak başta mesleki ve teknik eğitim olmak üzere tüm eğitim sistemimizin ciddi bir reforma ihtiyacı vardır. Ayrıca Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne girmesi bile ekonomisinde, işgücünün yapısında ciddi değişmelere neden olabilecektir. Çocuk işçiliği, kaçak işçilik gibi uygulamalar sosyal damping sayılacaktır.

Genelde kayıtdışı ekonominin önlenmesi, alt işveren uygulamasının kötüye kullanılmasının engellenmesi başvurulacak önlemlerin başında gelmektedir.

İlişkiye ve sınıflararası güçler dengesine dayanan "örgütlü kapitalizm" karşısında örgütlü sınıf hareketlerinin tümünden tasfiyesini hedef alan yeni sistem, endüstriyel katılmaya ve siyasal temsile dayanan kurumsal yapıyı da değişime zorlamaktadır. Günümüzde temsili demokrasinin krizine yol açan etmenlerin başında örgütlü kapitalist sistemdeki çözülmenin geldiği söylenebilir.

Yeni Bir Emek Rejimi Olarak Esnek Üretim

Kapitalist üretim sürecinde bugüne kadar iki sermaye birikim rejimi gerçekleşmiştir. İlki, yaygın birikim süreçleridir; burada egemen emek rejimi manüfaktür üretimdir. İkincisi, sermayenin yoğunlaşmasına (sermayenin organik bileşimindeki artışa) bağlı olarak gelişen yoğun birikim süreçleridir. Kapitalizmin tekelci dönemine denk düşen yoğun birikim rejimi ile uyumlu emek süreci Taylorist ve Fordist örgütlenmelerdir. Daha önce vurgulandığı gibi Taylorizm ve Fordizm, yalnızca üretim teknolojisindeki veya iş organizasyonundaki değişiklikleri temsil etmemekte, ayrıca yeni bir toplumsal örgütlenmenin, hatta yeni bir siyasal rejimin kurumsal çerçevesini de çizmektedir. Örneğin Fordizm, yığın pazarlarına yönelik üretim yapan, bu nedenle üretimle tüketimi birbirine eklemlen ve bu doğrultuda toplumun korporatist nitelikte örgütlenmesini öngören bir toplum paradigmasını yansıtır. İşte şimdi bu paradigmadan köklü bir sapmayı gösteren yeni bir ekonomik, toplumsal ve siyasal yapılanma ile karşı karşıya bulunmaktayız. Bu bağlamda *post kapitalist toplum*, *endüstri ötesi toplum*, *bilgi toplumu* ya da *enformasyon toplumu* gibi adlarla nitelenen yeni bir toplumsal oluşumdan söz edilmektedir. Burada *yeni* ile, kapitalizmin içsel dinamikleri yoluyla dönüşüme uğrayıp kendini aştığı ve tarihsel olarak farklı bir evrede bulunduğumuz ima edilmektedir. Bu tür yaklaşımların

Artık iş sürelerini kısaltmak değil, bu süreyi işçi ve işveren yararına en verimli biçimde değerlendirmek; daha fazla ve kaliteli üretim yaparak rekabet gücünü artırmak asıl amaç olmaktadır.

çoğu kez kapitalizmin evrenselliği savını bayrak edinen ideolojilerle bulunduğu bilinmektedir.

Oysa Fordist emek sürecinin yerini alan post Fordizm, kapitalist üretimin "sermaye mantığı" gerekleri doğrultusunda yeni bir örgütlenmesinden başka bir şey değildir. Başka bir deyişle post Fordist üretim, yoğun birikim modelinde sorunlarla karşılaşan ve yeni bir artık değer rejimine gereksinim duyan sermayenin yeniden yaygın birikim süreçlerine dönüşü anlamına gelmektedir.

Literatürde çok farklı anlamlarda ve değişik bağlamlarda kullanılan post Fordist emek rejimi, pratikte "yeni zanaat" ya da "yeni manüfaktür" olarak adlandırılan ve çalışmada esnekliği sağlamayı amaçlayan bir üretim modelini nitilemektedir.

Esnek üretimin başlıca özellikleri arasında, bir yanda küçük veya çeşitlenmiş pazara dönük ve değişken tüketici tercihlerine yönelik olması, öte yanda stokları ortadan kaldırmayı, makineleşmenin ve aşırı uzmanlaşmanın yarattığı verim kaybını ya da hatalı üretim riskini azaltmayı, bir malın üretiminden ötekine geçişte ayarlama ve bekleme sürelerini kısaltmayı, üretim akışkanlığını ve emek yoğunluğunu artırmayı amaçlayan ve bütün bunların kaçınılmaz bir sonucu olarak sömürünün artmasını, dolayısıyla sendikal mücadelenin zayıflamasını zorunlu kılması sayılabilir. Esnek üretim, özünde emeği ikame eden ve emek verimliliğini artıran yeni teknolojileri kullanan bir çalışma rejimidir. Başta mikroelektronik teknoloji ve enformasyon teknolojileri olmak üzere ileri teknolojiler (hi tech) üretime sokulmakta ve bu yolla sayısal denetime dayanan makineler, bilgisayarlaşmış denetim araçları ve endüstri robotları aracılığıyla üretim ve denetim büyük ölçüde otomatikleşmektedir. Esnek üretim sistemlerinin kabaca iki türün-

den söz edilebilir: ilki, *esnek uzmanlık* temelinde küçük işletme modeli; ikincisi ise, *yalın üretim* ya da Japon modeli olarak adlandırılan biçimlerdir. Yalın üretim modelinde kitle üretiminden tümüyle vazgeçilmemekle birlikte büyük hacimli üretimin hantallığını azaltan, dolayısıyla zaman ve verim kaybına yol açan gereksiz unsurlardan kurtulmuş bir iş düzeni söz konusudur. Türkiye'de yaygın olan tür daha çok yalın üretim modelidir; bu sistem temelinde genellikle Toplam Kalite Kontrolü, Kalite Çemberleri, Toplam Bakım ve Tam Zamanında Üretim benzeri teknik ve yöntemler uygulanmaktadır.

Esnek üretimin geleneksel üre-

Tam tersine takım çalışması- nın işin ve emeğin yoğunluğu- nu artırarak sermayenin emek üzerindeki denetimini güçlen- dirdiği gözlenmektedir.

tim biçimlerinden ve Fordist emek süreçlerinden ayrıldığı nokta, işin küçük ve parçalanmış üretim birimleri temelinde yeniden örgütlenmesidir. Üretim sürecinin parçalanması, ya küçük firma artışıyla ya da büyükten küçüğe geçişle gerçekleşmektedir. Özellikle imalatın hizmetlere geçerken büyük firmalar yerine esnekliğe yatkın küçük firmalar yeğlenmektedir. Büyükten küçüğe geçiş ise, ya imalat endüstrisi içinde kitle üretimi yerine manüfaktür üretim birimlerinin ya da merkezi olmayan (yerelleşmiş) üretim birimlerinin gelişmesiyle gerçekleşmektedir. Bu nedenle esnek üretim, yerleşme (desentralizasyon) olgusuyla birlikte taşeronlaşmayı özendirmektedir. Çünkü taşeron üretim birimleri, özellikle kriz zamanlarında emek esnekliğinden yararlanarak pazardaki değişikliklere kolayca ayak uydurabilmektedir.

Esneklik, gerçekte değişen pazar koşullarına ve ekonomideki dal-

galanmalara daha kolay uyum sağlaması için sermayeyi örgütlü işçi hareketlerinin kısıtlamalarından ve endüstriyel kurallardan kurtaran yeni bir stratejidir. Öyle ki, esnekliğin karşımıza çıkan türlerine baktığımızda bu gerçek daha kolay anlaşılabilir. Örneğin, ürün esnekliği, ürün çeşitliliğini, yani sermayenin yeniliklere bağlı olarak ürün sunumunu değiştirebilmesini; teknoloji esnekliği, otomasyon teknolojilerinin bir üründen ötekine kolaylıkla aktarılabilmesini; emek esnekliği, nitelikli işgücünün herhangi bir güçlük karşılığında niteliksiz işgücünün yerini almasını ve istihdam esnekliği ise, pazar talebine bağlı olarak üretimin sınırlanmasını, dolayısıyla bir bölüm işgücünün üretimden çıkarılmasını nitilemektedir. Tüm bu türleri gözönüne alındığında esnekliğin, sermaye için keyfili ve özerklik anlamına geldiği apacık ortadadır.

Sermaye açısından zaman ve malzeme yanı sıra emekten tasarruf olanağı sağlayan, üretkenliği artıran, yönetici, mühendis ve işçi arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlayan, örgüt yapılarını, yönetim stratejilerini, personel politikalarını ve çalışma ilişkilerini kökten değiştiren esnek üretim sistemleri, çoğu kez insan faktörüne önem verdiği, emek üretkenliğini artırdığı ve işin insanileşmesini sağladığı gerekçesiyle yeni, hatta daha iyi bir çalışma rejimi olarak sunulmaktadır. Bir yönüyle nitelikli işgücü talebini artıran ve bu doğrultuda yeni işler ve meslekler yaratan, ayrıca nitelikli çekirdek işgücü açısından yarı bağımsız ve görece olarak daha esnek çalışma koşulları yaratan esneklik olgusu, gerçekte bu konuda pek çok yanılsamayı içermektedir.

Bir kere, bu konuda öyle bir esneklik fetişizmi yaratılmaktadır ki, sanki üretim refah, yaratıcılık, üretkenlik, rasyonalite, yenilik veya gelişme ancak ve ancak esneklikle

olanaklı gözükmektedir. Bu başlı başına abartılı bir düşünce olup, pek çok yanlış varsayımı içermektedir. İkincisi, madalyonun yalnızca bir yüzüne bakılmakta, öteki yüzündeki gerçekler tümüyle ihmal edilmektedir. Bu nedenle esnek üretimin öne sürülen olumlulukları taşıyıp taşımadığına, emek açısından doğurduğu sonuçlara bakmadan karar vermek güçtür. Çünkü, herhangi bir üretim biçiminin veya emek rejiminin gerçekte ilerici olup olmadığına veya toplum yararına sonuçlar doğurup doğurmadığının ölçüsü, üretici güçleri ne ölçüde geliştirdiği, özellikle en önemli üretici güç olan emeği nasıl etkilediği sorusuna verilecek yanıttan geçer.

Esnek üretim sürecinin işgücü ve istihdam açısından doğurduğu sonuçlar şöyle sıralanabilir:

1. Üretim sürecinin parçalanması ve işin yeni den örgütlenmesi genellikle istihdamı daraltıcı bir etkiye yol açmaktadır. Gerçi bu konudaki tartışmalar henüz sonuçlanmış değilse de, hatta tam tersi savlar öne sürülse de, emek sürecindeki bölünmenin ya da ölçekteki küçülmenin istihdamı azalttığı genellikle kabul edilmektedir. Bir kere otomasyonun insan emeğini ikame edici bir nitelik taşıdığı örnekleriyle ortadadır. Özellikle rutin ve standart işlerde insan emeğinin veya insanın kullandığı makinelerin yerini artık robotlar almaktadır. İleri teknolojinin yeni ve gelişkin ürünlere yol açtığı, dolayısıyla yeni işler ve yeni meslekler yaratarak uzun dönemde istihdamı genişlettiği düşüncesi, büyük ölçüde teknoloji üreten ve teknoloji ihraç eden merkez ülkeler açısından geçerlidir. Buna karşılık kısa dönemde, özellikle teknolojiyi ithal eden çevre ülkeler açısından bu epeyce tartışmalı bir savdır.

Öte yandan esnek üretim, istihdam yapısını ve istihdam biçimlerini

değiştirmektedir. Herşeyden önce sürekli istihdam zorunluluğunu ortadan kaldıran yeni bir iş düzeni söz konusudur. Böyle bir iş düzeni içinde artık ustabaşı, kalite kontrol elemanı ve yönetici gibi unsurların sürekli istihdamına gerek kalmadığı, tam tersine zaman zaman ve geçici olarak (ya parça başı ya da saat başı) çalışan elemanlar eliyle üretimin daha masrafsız gerçekleştiği görülmektedir. Bunun dışında son derece pahalı olan bilgisayarlaşmış makinelerden maksimum yararı sağlamak amacıyla, iş sürelerini uzatan ve dönüşümlü çalışmayı devreye sokan bir iş örgütlenmesi ortaya çıkmaktadır. Öyle ki, takım çalışması esnek üretimin en önemli özellik-

Esneklik, gerçekte değişen pazar koşullarına ve ekonomideki dalgalanmalara daha kolay uyum sağlaması için sermayeyi örgütlü işçi hareketlerinin kısıtlamalarından ve endüstriyel kurallardan kurtaran yeni bir stratejidir.

leri arasında görülmektedir. Bununla birlikte takım çalışmasının, işin bütünleşmesini ve çalışanların dayanışmasını kolaylaştıran bir sürece yol açtığı söylenemez. Tam tersine takım çalışmasının işin ve emeğin yoğunluğunu artırarak sermayenin emek üzerindeki denetimini güçlendirdiği gözlenmektedir.

Esnek üretim istihdamın bileşimini de etkilemektedir. Özellikle kafa ve kol emeği arasında kafa işçisi lehine, imalat ve hizmet sektörü çalışanları arasında ise hizmet işçileri lehine işgücünün bileşimini değiştirmekte; ayrıca bazı sektörlerde kadın işgücü oranının azalmasına, buna karşılık başka bazı sektörlerde genç işgücü sayısının artmasına neden olmaktadır. Burada istihdam

politikasının temel ilkesi, üretimin en ucuz ve en yüksek verimi sağlayan işgücü ile gerçekleşmesidir. Sürekli istihdamın ortadan kalkmasına ve geçici istihdam biçimlerinin gelişmesine bağlı olarak ücret sistemlerinin ve ödeme biçimlerinin de değiştiği görülmektedir. Örneğin, parça başı ve saat başı ödeme sistemi yanında şirkete bağlı olarak çalışan işçinin (şirketleşmiş işçinin) değişik firmalarda kısa aralıklarla çalışmasını öngören yeni bir çalışma rejimi gelişmektedir.

2. Esnek üretim, işgücünün nitelik düzeyi üzerinde birden fazla etkiye yol açmaktadır. İleri teknolojinin üretime girmesine bağlı olarak bir yanda bu teknolojilere dayanan araçları ve makineleri kullanan değişken nitelikli (birden fazla niteliğe sahip) işgücüne talep artmakta, öte yanda üretimin otomatikleşmesine bağlı olarak niteliksizleşen işgücünden tasarruf yoluna gidilmektedir.

İşte her iki sonuç birlikte değerlendirilmediğinde, esnek üretimin yalnızca yeni işler yaratan ve nitelikli işgücü talebini artıran etkisi görülmektedir. Oysa bu savın ancak ileri teknolojiyi kulla-

nabilecek derecede gelişkin ve çok yönlü niteliğe sahip olan ve bilgiyi tekeline bulunduran küçük bir çekirdek işgücü açısından geçerli olduğu bir gerçektir. Özellikle mühendislik ve programlama alanlarında, fonksiyonel esnekliğe sahip bilgi elitinin, deyim yerindeyse "yeni emek aristokrasisinin" gelişmesinin geri kalan niteliksiz ya da yarı nitelikli işgücünü olumsuz etkilediği açıkça gözlenmektedir.

Örneğin, karmaşık görevlerin ortadan kalkmasıyla veya otomatik makinelere aktarılmasıyla, sayısal esnekliğe sahip çevre işgücü açısından bir niteliksizleşme ve "istihdamda gettolaşma" olgusu gündeme gelmektedir. Özellikle makine operatörlerinin ve teknisyenlerin

yaptıkları işlerde Macdonald işçiliği olarak adlandırılan yeni bir çalışma biçimi ortaya çıkmaktadır. Bununla, fonksiyonel esnekliğe sahip olmanın, ancak zaman zaman istihdam olanağı bulabilen işgücü türleri kasdedilmektedir. Görüldüğü gibi, maddiyonun öteki yüzündeki manzara çok daha farklıdır; burada pek çok işin değersizleştiğine ve buna bağlı olarak belli işgücü türlerinin niteliksizleştiğine, dahası işgücünün önemli bir bölümünün tamamen veya kısmen üretim sürecinden dışlandığına tanık olunmaktadır.

Öte yandan günümüzde ürün devreleri de çok kısalmış bulunmaktadır. Öyle ki bir ürünün ömrü çoğu kez altı ay ile bir yıl arasında değişmekte ve buna koşut olarak meslek kategorileri de hızla yenilenmektedir. Öyle ki kısa bir süre önce nitelikli konumda gözüken bir işgücü türü bir süre sonra tamamen niteliksizleşmekte, buna karşılık aynı dalda yeni bir nitelik ve beceri formu gelişmektedir. Bu olguya bakarak post Fordist dönemde proleterleşme süreci ile proleterleşmeye karşı koyan süreçlerin eşzamanlı geliştiği söylenebilir.

3. İşgücü yapısında gerçekleşen bu çelişik gelişmeler sınıf içi kutuplaşmayı de artırmaktadır. Özellikle işleri programlayanlar ile başkasının programladığı işlerde çalışanlar arasındaki farklılaşma, yüksek ücret alan, yüksek verimliliğe ve iş doyumuna sahip bulunan ve pazarlık gücü fazla olan bir çekirdek işgücü karşısında mevsimlik dalgalanmalara ve pazardaki istikrarsızlığa bağımlı durumda bulunan, düşük ücret ve verimlilik koşullarında çalışan ve pazarlık gücü olmayan, dahası sürekli işsizlik riski altında yaşayan yığınların birikmesiyle sonuçlanmaktadır.

Emek sürecinin bölünmesine bağlı olarak gerek emeğin kendi içinde böylesine kutuplaşması, gerek üretimin yerelleşmesi olgusu, emeğin toplumsallaşmasının maddi temellerini ortadan kaldıran bir süreç

rece yol açmaktadır. Emeğin toplumsallaşması, bilindiği gibi işçi sınıfının sermaye egemenliğine karşı mücadelesinin önemli koşuludur. Buna karşılık emeğin parçalanması ve buna bağlı olarak sınıfın atomizasyonu, bir yanda emeğin sermayeye olan bağımlılığını artırmakta öte yanda sınıfın depolitizasyonunu güçlendirmektedir. Bunun sınıf mücadelesi açısından negatif bir koşul olduğu ortadadır.

Ayrıca sınıf içinde ayrıcalıklı bir elitin varlığı, hem bu elitin üyelerini hem de sınıfın geri kalan bölümünü olumsuz etkilemektedir. Ayrıcalıklı olanlar, çalışma koşullarındaki görece iyileşmeden ve pazardaki avantajlı konumlarından ötürü olsa gerek genellikle kolektif örgütlenmeye sıcak bakmamaktadırlar. Bunlar arasında hem sınıf bilincinin hem de kolektif davranma yeteneğinin cılızlığına tanık olunmaktadır. Sınıf bilincinden ve sınıfsal dayanışmadan çok şirket bilincine ve şirketle bütünleşme duygusuna sahip bulunan bu katmanlar (şirkete bağlı, şirkete sadık, şirketleşmiş işçiler), yakın veya pragmatik çıkarlar açısından çoğunlukla işbirliğine ve uzlaşmaya yatkın bir tutum takınmaktadırlar. Öte yandan bunların işçi sınıfı ideolojisinden çok burjuva ideolojisinin taşıyıcılığına soyunmaları ve orta sınıf değerlerine özenmeleri, daha aşağıdakileri etkilemekte ve onlarda sınıf atlama, kariyerizm ve mesleki rekabet gibi özünde sınıf dayanışmasını zayıflatan yönelimlerin gelişmesine neden olmaktadır.

4. Esnekliğin en kritik noktasını, işçi sınıfının kalitesini ve özerkliğini artırdığını öne süren görüşler oluşturmaktadır. Bu nedenle esnek üretim sisteminde emeğin bağımlılığının azalıp azalmadığı veya yaratıcı

Dünyaya sermayenin gözünden baktıklarının, daha doğrusu onun düzenlediği vitrini gördüklerinin ayırtında olmayanlar bir an önce egemen paradigmanın etkisinden kendilerini kurtarmalıdır.

lığının artıp artmadığı konusu titizlikle incelenmelidir. Çünkü, bu konuda bazı nitelikli iş türlerinin ortaya çıkışıyla emeğin sermayeye olan bağımlılığının azalması arasında doğrudan bir ilişki kurulmaktadır ki böyle bir varsayım pek çok açıdan tartışmalıdır.

Bir kere, işgücünün niteliği ile sermaye egemenliği arasında birebir ilişkiden söz etmek anlamlı değildir. İş gücünün niteliklileşmesi (ya da niteliksizleşmesi), emeğin sermaye egemenliğine karşı çıkışını ancak dolaylı olarak etkileyen bir olgudur; başka bir deyişle nitelik, emeğin direnme gücünü artıran ya da azaltan koşulları dolaylı olarak belirleyen etmenlerden yalnızca birisidir.

İkincisi, esnek üretim koşullarında işgücünün özerkliğinin arttığı savı daha ciddi bir sorgulamayı hak etmektedir. Rutin iş süreçleri içinde ve emeğin gündelik kurallara olan bağımlılığı açısından görece bir esnekliğin gerçekleştiği doğrudur. Öte yandan şu ya da bu biçimde zanaata dayanan bir iş sürecinde emeğin rutin iş süreci üzerinde daha fazla denetimde bulunması doğaldır. Ayrıca, esnek üretim sürecinde iş akışkanlığının ve emek yoğunlaşmasının artmasının zorunlu bir unsuru olarak yarı bağımsız çalışma biçimlerine daha çok gereksinim duyulmaktadır. Yarı bağımsız çalışma koşullarının, iş süreci içinde emeğe daha fazla insiyatif sağladığı

İş Güvencesi İstemimiz ile "Sayısal Esnekliğin" Bağdaşması Mümkün Değildir

BAYRAM MERAL TÜRK-İŞ Genel Başkanı

İKTİSAT DERGİSİ : Sendikalı işçi çalıştıran işverenler, sendikasız işyerleri ile rekabet edemedikleri için "ücret esnekliği" ilkesini savunmaktadır. Konfederasyonunuzun bu konudaki düşüncesi nedir? İşverenlere veya işveren sendikalarına karşı bu konuda alternatif politikalarınız nelerdir?

BAYRAM MERAL : Uluslararası tekellerin çıkarları doğrultusunda küreselleşen bir dünyada, işverenlerin sürekli olarak gündeme getirdikleri konulardan biri, işçi hak ve özgürlükleri açısından çeşitli sakıncalar taşıyan "esneklik" yaklaşımlarıdır. İşçiler ve onların örgütlü gücü olan sendikalar, yıllardır süren meşru ve demokratik mücadeleleri sonucunda, gerek toplu iş sözleşmeleri, gerek yasalar aracılığıyla, önemli hak ve özgürlükler elde etmişlerdir. Bu hak ve özgürlükler, günümüz dünyasında işverenleri rahatsız etmektedir. Ekonomik bunalımın yaşandığı, işsizliğin yüksek oranlara tırmandığı ve Soğuk Savaş'ın sona erecek Sovyetler Birliği ile Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinde köklü siyasal değişimlerin yaşandığı koşullarda, işverenler, geçmişte kabullendikleri bazı işçi haklarını geri almaya veya etkisiz kılmaya çalışmaktadır. İşçiler, kendi sınıf örgütleri olan sendikalar aracılığıyla ve içinde verdikleri mücadeleyle, ücretlerini belirli bir düzeye çıkarmış, belirli güvenceler elde etmişlerdir. Bu mücadeleyi göze alan ve veren işçiler, çok doğal olarak, ücretler konusunda belirli bir düzeye ulaşmış, sendikasız işçilerle arasındaki farkı açmıştır.

Bu mücadele sırasında, sendikalı işçilerin çeşitli kesimleri arasındaki ücret farkları da genellikle azalmıştır. İşverenler, işçilere verecekleri ücret konusunda toplu iş sözleşmesi hükümleri ile bağlıdır.

Toplu iş sözleşmesi hükümleri, taraflar arasında anlaşmayla belirlenmiştir. TÜRK-İŞ, işçi haklarının toplu iş sözleşmelerinde açıkça ifade edilmesi uygulamasının sürmesinden yanadır.

**TÜRK-İŞ işletme
yönetimlerine işçilerin
etkin bir biçimde
katılmadığı koşullarda,
işverenlerin
değerlendirmelerine
bakılarak ücret
düzenlerinde esnekliğe
gidilebilmesini kabul
etmemektedir.**

elbette yadsınamaz.

Ne var ki bu konuda daha fazla iyimser olmayı gerektirecek bir durum yoktur. Bir kere bu konuda çalışanların emek süreci üzerindeki rutin (işten kaynaklanan) denetimleri ile sermayenin yönetiminden kaynaklanan denetim olgusu birbirine karıştırıldığı için abartılı sonuçlara varılmaktadır. Hangi emek rejimi sözkonusu olursa olsun, emeğin iş süreci üzerinde şu ya da bu biçimde belli bir denetimi zaten vardır; tersi durumda işin gerçekleşmesi olanaklı değildir. Ancak, gerek yarı bağımsız çalışma türleri gerek denetim süreçleri yakından incelendiğinde, çok daha başka gerçekler karşımıza çıkmaktadır.

Öncelikle, esnek üretimin kafa ve kol emeği arasındaki bölünmeyi azalttığı yolundaki düşünce çok fazla gerçeği yansıtmamaktadır. Daha önce de değinildiği gibi, işi programlayanlar ile programlanmış işlerde çalışanlar arasındaki bölünme varlığını korumaktadır. Dahası, kafa işinin kendi içindeki bölünmesini derinleştiren yeni süreçler gelişmiş bulunmaktadır.

En önemlisi de, sermayenin emek üzerindeki denetimi daha soyut ve daha dolayimli olmakla birlikte daha kesin bir nitelik kazanmaktadır. Sermaye, işgücü üzerindeki egemenliğini doğrudan değil ama mühendislik ve programlama bölümleri üzerinden dolaylı olarak, başka bir deyişle programlama merkezlerini, araştırma yöntemlerini, bilgi akışını ve değerlendirme süreçlerini denetimi altında tutarak korumaktadır, artırmaktadır.

İşin genişletilmesi, işin zenginleştirilmesi ve işin dönüşümü gibi emeğin yaratıcılığını artırdığı varsayılan iş süreçlerine yakından bakıldığında, gerçek anlamda bir iş genişlemesinden ya da çalışanlar bakımından gerçek bir zenginleşmeden söz etmek hiç te kolay değildir. Tam tersine çalışanlar, ayrıntılı üretim programlarına ve gruplararası iletişim hatlarına daha bağımlı duru-

ma geldiklerinden, yani üretimin kollektif kısıtlamalarına olan bağımlılıkları daha derinleştirdiğinden, öncekinden daha fazla sermayenin egemenliği altındadırlar. Bu nedenle post Fordist emek süreçlerinin, özellikle esnekliğin daha *itaatkar* bir işçi sınıfına gereksinim duyduğunu söylemek hiç te yanlış olmayacaktır.

Üçüncüsü, işgücünün kalitesinin arttığı ya da yabancılaşmanın azaldığı yolundaki görüşler de sınıf üyelerinin tamamı göz önüne alınmadan öne sürülmektedir. Çalışanların önemli bir bölümünün niteliksizleşmesi, işsizleşmesi ve örgütlü gücünün zayıflaması pahasına küçük bir elit lehine gerçekleşen değişiklikler, hiç te emek yararına bir gelişme olarak görülemez. Daha önemlisi, gelişme dediğimiz süreç, hiçbir biçimde maddi üretim artışına indirgenemez. Gelişmenin ya da ilerlemenin gerçek ölçüsü, toplumsal yarıdan üretimin niteliği, yani toplumsal refahın gerçekleşmesidir.

Ayrıca emekgücü, yalnızca insanın üretime soktuğu etkinlikten, yani işgücünden ibaret görülmemelidir. Bu nedenle işgücü verimindeki artış, her zaman söz konusu işgücü kategorisi açısından bir ilerleme anlamına gelmeyebilir. Bir kere, artan verimlilik işgücünün üretimden aldığı payı aynı oranda artırmıyorsa, maddi üretimin genişlemesi emek açısından fazla bir anlam taşımaz.

Benzer biçimde insan kapasitesinin ya da yaratıcılığının gelişmesi, yalnızca üretim artışına yönelik nitelik veya beceri standartları ile ölçülemez.

Aslında günümüzde nitelik ve beceri normlarının yeniden tanımlanması gerekmektedir. Bugün üretici güçlerin gelişmişlik düzeyi verildiğinde ve insan yaratıcılığının gelişme dinamikleri göz önüne alındığında, emeğin kalitesindeki artışın belli bir nitelik veya beceri kazanımına indirgenmesindeki yanlışlık daha kolay görülür.

Yeni Bir Sınıf Mücadelesi Ola-

TÜRK-İŞ, işletme yönetimlerine işçilerin etkin bir biçimde katılmadığı koşullarda, işverenlerin değerlendirmelerine bakılarak ücret düzenlerinde esnekliğe gidilebilmesini kabul etmemektedir. Sendikali işyerlerinde işgücü maliyetlerinin sendikasız işyerlerine göre yüksekliği durumunda iki yola başvurulabilir.

Sendikali işverenler işyerlerinde kullandıkları teknolojiyi geliştirerek, emek üretkenliğini artırabilir ve böylece nispeten yüksek gibi gözüken ücretlerin gerçekte daha düşük olmasını sağlayabilirler.

İkinci alternatif, temel insan hakları olan sendikalaşma, toplu pazarlık ve grev hakları üzerindeki anti-demokratik baskıların kaldırılması, Türkiye tarafından onaylanmış olan 158 sayılı ILO Sözleşmesi uyarınca iş güvencesinin sağlanması, işsizlik sigortasının kabul edilmesi, sendikali haklarını kullanan işçiler üzerinde baskı uygulayanlar için öngörülen cezaların caydırıcı bir düzeye çıkarılmasıdır. Bu doğrultuda atılacak adımlar, hem ülkemizde emek üretkenliğinin artırılmasını sağlayarak birim maliyetlerde işçilik payını düşürecek, hem de demokrasinin güvencesi olan sendikacılık hareketini güçlendirecektir.

Fazla mesai yerine aynı sürede ücretli izin verilmesi gibi uygulamalar, işçilerin mevcut haklarında önemli bir kısıtlama anlamına gelmektedir.

İKTİSAT DERGİSİ : İşverenler maliyet artırıcı bir faktör olarak fazla mesai süresinde yapılan çalışmalara normal mesai ücreti ödemek için "sıkıştırılmış iş saatleri", "telafi edici çalışma" veya "kayan iş süreleri" biçimlerini alan "zamana göre esneklik" uygulamasını savunmakta ve uygulamaya çalışmaktadırlar. TÜRK-İŞ olarak buna karşı önlemlerinizi ve alternatif politika önerilerinizi nelerdir?

BAYRAM MERAL : TÜRK-İŞ işyerlerinde istihdamın artırılmasını talep etmektedir.

Bunun çeşitli açılardan en sağlıklı yolu da, fazla mesai uygulamalarının asgariye indirilmesi ve çalıştırılan işçi sayısının artırılmasıdır. Bu konudaki temel talebimiz budur, ancak eğer fazla mesai yapılacaksa, bunun ücreti de yasa da veya toplu iş sözleşmesinde belirtilen oranlarda zamlı olarak ödenmelidir.

Fazla mesai yerine aynı sürede ücretli izin verilmesi gibi uygulamalar, işçilerin mevcut haklarında önemli bir kısıtlama anlamına gelmektedir. 1995 yılı kamu kesimi toplu iş sözleşmesi görüşmeleri sırasında işveren tarafından bu nitelikte teklifler gelmiş ve TÜRK-İŞ ve sendikalarımız tarafından reddedilmiştir. Bunun dışında işçi ve işveren taraflarının kendi aralarında anlaşarak, işçilerin ve işletmenin ortak çıkarlarına olan konularda, mevcut çalışma sürelerinin yeniden düzenlenmesi sağlanabilir. Esneklik

konusunda TÜRK-İŞ'in ana kaygısı, işçilerin yasalarda ve toplu iş sözleşmelerinde yer alan kazanılmış haklarını almaya yönelik girişimlerdir. TÜRK-İŞ'in 12 Eylül döneminin anti-demokratik düzenlemelerinden ülkemizi kurtarma mücadelesi verdiği bir dönemde, bu hakları daha da kısıtlayıcı girişimlere karşı alacağımız tavır açıktır. TÜRK-İŞ, sosyal hukuk devletini ve işçiyi koruyucu mevzuatı savunma ve geliştirme mücadelesini kararlı bir biçimde sürdürecektir.

İKTİSAT DERGİSİ : İşverenler ücret maliyetlerinin yüksekliğini savunarak, üretimin yoğunluğuna göre "sayısal esneklik" politikasını önermektedirler. TÜRK-İŞ olarak buna karşı önlemlerinizi ve alternatif politika önerilerinizi nelerdir? İşsizlik oranının %20'lere ulaştığı ülkemizde "sayısal esneklik" istihdamın genel yapısını nasıl etkileyecektir?

BAYRAM MERAL : "Sayısal esneklik" olarak savunulan, işverenin işyerindeki işçi sayısı ile istediği gibi oynayabilmesi, diğer bir deyişle, işçilerin işten çıkarılması konusunda mevcut son derece sınırlı önlemlerin de kaldırılmasıdır. TÜRK-İŞ'in temel taleplerinden biri, iş-

çilerin işten çıkarılmasının geçerli bir nedene bağlanması, bu geçerli nedeni kanıtlama yükümlülüğünün işverene verilmesi, işçinin bu karara karşı yargıya başvurma hakkının olması, İş Yasası'nın 17. Maddesi II. fıkrasında yer alan ve Türkiye tarafından onaylanmış 158 sayılı ILO Sözleşmesini ihlal eden işten çıkarma gerekçelerinin işçi lehine değiştirilmesi ve kıdem tazminatına hak kazanmak için öngörülen sürenin kaldırılmasıdır. TÜRK-İŞ, iş güvencesi istemektedir. Bu iş güvencesi ile işverenlerin "sayısal esneklik" olarak sundukları anlayışın bağdaşması mümkün değildir. TÜRK-İŞ iş güvencesinin sağlanması konusunda mücadele etmeye kararlıdır.

rak Esnak Çalışma

Esnekliğin sınıfsal özü, en doğru biçimde emek ile sermaye arasındaki ilişkide yol açtığı değişiklikler göz önüne alınarak ortaya konabilir. Bu yolla, hem post Fordizmin yeni bir sınıf mücadelesi karakteri hem de esneklik fetişizminin gerçek yüzü daha iyi anlaşılır.

İşin yeniden örgütlenmesine ve pazar koşullarındaki değişikliklere bağlı olarak geleneksel örgüt modelleri, yönetim süreçleri ve endüstriyel ilişkiler sistemi günümüzde köklü bir dönüşüme uğramaktadır. Herşeyden önce çalışma ilişkilerinin aktörleri, ilişkinin niteliği ve biçimleri yeniden tanımlanmaktadır. Üretim sürecinin parçalanmasına ve yönetim süreçlerinin yerleşmesine bağlı olarak çalışma ilişkilerinde işçi ile işveren arasındaki geleneksel ilişkinin yerini giderek yönetici ile personel arasındaki ilişki almaktadır. Böylece çalışma emek ile sermaye arasındaki gerilimden soyutlanarak, yönetim ilişkileri eksenine oturtulmaya çalışılmaktadır.

Çalışma ilişkilerinin niteliği de transformasyona uğramakta, ilişkinin sınıfsal özünü gizleyen yeni tanımlamalar gündeme gelmektedir. Çatışma paradigmasının tümünden yadsınmasına kadar varan böyle bir yaklaşım içinde çalışma ilişkilerinin farklı çıkarılara (sınıf çıkarlarına) sahip taraflar arasında değil de, işten kaynaklanan ortak çıkarılara ve ortak sorunlara sahip özneler arasında kurulduğu varsayılmaktadır. Böylece sınıf karşıtlığı nosyonunun yerini biraradalık, çatışmanın yerini işbirliği ve uzlaşma almaktadır. Bu anlayışın en çarpıcı biçimde "hepimiz aynı geminin yolcularıyız" sloganında somutlaştığını görmekteyiz. Koşullar elverişli iken aynı gemide yer alındığından hiç söz etmeyen sermaye, ne tuhaftır ki gemi karaya vurduğunda "tayfalarla" ortak bir yazgıyı paylaştığını görmektedir! Gerçekte gemi seyirde iken de, karaya vurduğunda da kaptan ile tayfalar arasında hiçbir ayırımın bulun-

İşçiler, kendi sınıf örgütleri olan sendikalar aracılığıyla ve içinde verdikleri mücadeleyle, ücretlerini belirli bir düzeye çıkarmış, belirli güvenceler elde etmişlerdir.

madığını söylemek, eğer bilinçli bir aldatmacanın ürünü değilse bile ciddi bir yanılsamadan başka bir şey değildir.

Son olarak endüstriyel ilişkilerin biçimleri ve enstrümanları da değişmekte, özellikle yerelleşme olgusunun bir sonucu olarak işyeri düzeyindeki ilişkiler öne geçmektedir. Mikro korporatizmin gelişmesi olarak adlandırılan böyle bir süreç içinde, tarafların örgütlü güçleri arasındaki merkezi ve formel ilişkilerden işyeri düzeyindeki kişiselleşmiş ve yüz yüze ilişkilere apaçık bir kayma gözlenmektedir. Özetle toplu pazarlık düzeneğinin ve sendikal mücadelenin yerini işletme içi pazarlık biçimleri ve işyeri örgütlenmeleri almaktadır. Örneğin "ortak danışma organları", "ortak proje grupları", "sorun çözme grupları", "işyeri kümeleri", "verimlilik koalisyonları" gibi organlar, hem işyeri yönetiminin hem de çalışma ilişkilerinin temel birimleri olarak sendikal organların, dolayısıyla sendikal mücadelenin yerini almaktadır. Öyle ki artık endüstriyel rejimin yeni paradigmasını sınıf mücadelesinden çok "insan etmenine önem veren", "insan kaynağını geliştiren", "işin insanileşmesini sağlayan" *İnsan Kaynağı Yönetimi* (IKY) oluşturmaktadır. Bu paradigma çerçevesinde sınıf çatışması ilkesi tersyüz edilmekte, sınıflararası çatışma ve sınıf içi dayanışmanın yerine sınıflararası işbirliği ve sınıf içi rekabet (esnekliğin temel çatışma ilkesi firmalar arası rekabet olduğu için) almaktadır.

IKY popülaritesini, yalnızca sermayenin hegemonyasını güçlendirmesine değil, aynı zamanda kapitalizmin üstünlüğünü başarıyla temsil ekmesine borçludur. Eğitimde üretimin birleştirilmesini, dolayısıyla işgücünün eğitiminin başlayarak "kilit altına alınmasını" amaçlayan ve son kertede profesyonellerin beklentileriyle sermayenin gereklerini birleştirmekten öteye geçmeyen IKY, egemen sınıfların üretim öncesinden başlayarak

denetim altına almasına sınıfsal bütünleşmeyi önlemesine ve sendikaları zayıflatmasına fırsat veren yeni bir saldırı stratejisinden başka bir şey değildir.

Bu yolla, sendikalaşmanın önü kesildiği gibi, sendikaların gerek iş süreci gerek işçi ile işveren arasındaki ilişki üzerindeki denetimi giderek zayıflatmaktadır.

Sonsöz

Kapitalizmin bunalımına yönelik bir arayışın ürünü olmaktan öteye geçmediği halde sermaye ve onun ideologları tarafından başarıyla idealize edilen esneklik düşüncesi, ne yazık ki pek çok "bilimci", hatta emekçi tarafından sempatiyle karşılanmaktadır.

Zaten uzunca bir süredir doğru-
dan ya da dolaylı olarak sermayenin
güdümlünde gelişmekte olan bilim-
sel etkinlik, görünen o ki esnek rejim
temelinde tamamen kapitalist üreti-
min gereklerine bağımlı duruma ge-
lecektir. Büyük ölçüde yeniliklere ve
araştırmaya dayanan esnek üretim
süreçlerinde, özellikle AR-GE bölümlerinin kazandığı aşırı önemden
ötürü bilimsel ve teknolojik gelişme
her geçen gün biraz daha fazla ser-
mayenin çıkarlarına ve kar maksimi-
zasyonuna eklenmektedir.

Sermaye ile organik bir bağ içinde bulunanlar bir yana dünyaya sermayenin gözlüğünden baktıkları-
nın, daha doğrusu onun düzenlediği vitrini gördüklerinin ayırdında ol-
mayanlar (ki bunların başında sayı-
ları hiç te az olmayan üniversite ho-
caları gelmektedir) bir an önce ege-
men paradigmanın etkisinden ken-
dilerini kurtarmalıdır. Yoksa bilim
yaptıklarını sanarken sermayenin
ideologluğunu yapmaktan, daha
doğrusu sermayenin organik aydını
olarak işgörmekten ötede bir şey
yapıyor olmayacaklardır.

Eğer bir üretici güç olarak bilimin özerkliğine sahip çıkılmazsa, "sermaye mantığı" büyük ölçüde bir üretim etmeni durumuna indirgediği bilimi (dolayısıyla bilim insanlarını)

posası çıkıncaya kadar "şeyleştir-
meyi" sürdürecektir.

İşçi sınıfına gelince, emek aris-
tokrasisinin işbirlikçi tutumunun ve
pragmatik yönelimlerinin yeni bir
şey olmadığı bilinmektedir. Sermaye, tarihi boyunca pastanın bir bölümünü sınıfın küçük bir kesimiyle paylaşmaya her zaman razı olmuştur; böylece pastanın tamamını paylaşmaktan kurtulmakta ve iktidarını güvenceye almaktadır. Bu noktada sınıfa ve onun temsilcilerine düşen görev, bu işbirlikçi ve uzlaşmacı yönelimleri zamanında görmekten ve uzun dönemli sınıf çıkarları temelinde ortak politikalar ve yeni mücadele formları geliştirmekten geçmektedir. Bir yanda emek başta olmak üzere üretici güçleri eşit bir biçimde geliştirecek yeni toplum modelleri için mücadele edilirken, öte yandan mekanik bir teknoloji düşmanlığına kapılmadan ya da kapitalist gelişmenin doğrultuları konusunda önyargılı bir bakış açısına teslim olmadan dönüşümün dinamiklerinden, daha doğrusu sistemin çelişkilerinden yararlanmanın yolları araştırılmalıdır. Özellikle teknolojinin üretimi ve kullanımı üzerinde sınırlı da olsa emeği söz sahibi kılabilecek politikalar ve araçlar geliştirilmelidir.

Kısaca, bir yandan geleneksel mücadele araçları yanında kazanılmış haklara ve mevzilere kıskançlıkla sahip çıkarken, öte yandan sömürüyü azaltacak ve çalışma koşullarını çalışanlar lehine esnetecek yeni olanakların yaratılıp yaratılamayacağı üzerinde durulmalıdır.

Çünkü, esneklik yeni bir sömürü rejimi olduğu kadar her sömürü sistemi gibi aynı zamanda kendisine karşı dinamikleri de barındırmaktadır. Bu dinamikleri harekete geçirecekler, kuşkusuz bu sömürü sisteminin ajanlarından başkası olmayacaktır.

Çalışma Hayatında Esneklik ve İstihdama Etkileri

Günümüzde yaygın olan anlayış, işçi katı hukuk kuralları ile işverene karşı korunması yerine, işletmelerin hızla değişen ekonomik koşullar karşısında ayakta kalmasıdır.

REFİK BAYDUR TİSK Genel Başkanı

Günümüzde istihdama ilişkin sorunlar, tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de etkisini giderek artırmaktadır. Son yıllarda Dünya ekonomisinde yaşanan durgunluk ve ticaret hacmindeki gerilemeyle birlikte işsizlik sorunu kendini daha ağır bir şekilde hissettirmeye başlamıştır. Bugün Avrupa Birliği ülkelerinin karşı karşıya olduğu en önemli sorunlardan birisi işsizliktir. Artan işsizliğin ağır ekonomik ve sosyal maliyetler doğurması, ülkeleri işsizlikle mücadele konusunda yeni tedbirler almaya zorlamaktadır.

İşsizliğin önlenmesi, istihdamın artırılması için alınan tedbirlerden biri de çalışma hayatında esnekliğin artırılmasıdır. Kuşkusuz, esneklik kuralılaşma değildir. Esneklikle amaçlanan, çalışma hayatına ihtiyaç duyduğu dinamizmi sağlayabilmek; daha çok ve daha kaliteli iş imkanları yaratabilmektir. Çalışma hayatının kuralları ekonomik konjoktüre son derece duyarlıdır. Ekonomik büyümenin yaşandığı konjoktür ile ekonomik durgunluğun var olduğu bir dönemde aynı normları uygulamak mümkün değildir. Artık, günümüzde yaygın olan anlayış, işçinin katı hukuk kuralları ile işverene karşı korunması yerine, işletmelerin hızla değişen ekonomik koşullar karşısında ayakta kalmasıdır.

ÇALIŞMA HAYATINDA ESNEKLİĞİN DEĞİŞİK GÖRÜNÜM VE UYGULAMALARI

Çalışma hayatını düzenleyen norm ve kuralların "esnek" bir düzene kapı açmak zorunda olduğu bir gerçektir. Yürürlükteki mevzuat incelendiğinde, devletin, "emredici" kural koyma yolu ile işçi-işveren ilişkilerini düzenleme hatta bir anlamda "müdahale etme" yolunu tercih ettiği; kuralların cezai yaptırımlarla da pekiştirildiği; böylece işveren yönünden zorlayıcı, işçi yönünden ise koruyucu bir hukuki düzenin ortaya çıktığı görülecektir.

Sonuç olarak, doğası gereği esnek olması gereken çalışma hayatı, sadece işçi lehine koruyucu esneklik taşımakta, işveren açısından ise zorlayıcı ve hatta katı kurallar demeti haline dönüşmektedir.

Bugün batı ülkelerinde sıkça uygulamasına rastladığımız esneklik türleri ne yazık ki ülkemizde henüz tam olarak gelişmemiştir. Bir örnek vermek gerekirse, özellikle sanayileşmiş batılı ülkelerin işgücü piyasasının dinamizmine ayak uydurabilmek için başvurdukları ve

işletmelerin değişen ekonomik, teknolojik şartlara, yeni üretim tekniklerine uyumunu sağlayan "sayısal esneklik" ülkemizde henüz uygulaması mevcut olmayan bir esneklik türüdür. Oysa sayısal esneklikle istihdam artışı arasında doğru orantı mevcuttur. Diğer bir ifade ile, sayısal esneklik arttıkça işverenler de işçi girişlerinde herhangi bir kısıtlamaya gitme zorunluluğu hissetmeyeceklerdir.

Sayısal esneklikten bahsedilirken üzerinde mutlaka durulması gereken konulardan biri de 158 sayılı ILO sözleşmesidir. Avrupa'nın, sanayisi, ekonomisi ve sosyal düzeni son derece oturmuş ve gelişmiş ülkelerinde dahi, rekabet ve yatırım cazibesi nedenleri ile 158 sayılı sözleşme imzalanmazken, ülkemizin, içinde bulunduğu ekonomik darboğazdan çıkma mücadelesi verdiği bir dönemde 158 sayılı sözleşmeyi kabulü işgücü piyasalarında istihdam artışına getirilen önemli bir müdahaledir.

Diğer taraftan, tüm dünyada kamu iş ve işçi bulma kurumları ile özel istihdam bürolarının işe yerleştirme hizmetlerinde birbirini tamamlayıcı fonksiyonlara sahip birimler olarak çalışmaları da sayısal esnekliğin bir diğer sonucudur. Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği sürecini gerçekleştirmiş, önümüzdeki yıllarda tam üyeliği hedefleyen ülkemizin de Batı ülkelerinin istihdam ve iş bulma sorunlarının çözümü için başvurdukları özel istihdam bürolarına sıcak bakması gerekmektedir.

Özellikle Gümrük Birliği sonrası Türk ekonomisinin üzerinde hassasiyetle durması gereken bir diğer konu da "ücret esnekliği"dir.

Ücret esnekliği, işletmelerin ücret yapısını ve düzeyini değişen işgücü piyasa kurallarına göre ayarlayabilme serbestisini ifade eder. Ücret esnekliği sayesinde, başarılı çalışmalar teşvik edilebildiği gibi üretim de artırılabilmektedir.

Özellikle sanayileşmiş ülkelerde ücret esnekliği ile

ilgili olumlu örnekler görmek mümkündür. 1987 yılında AB ülkeleri işçi, işveren hükümet kesimi aldıkları bir kararlar, kişi başına reel işgücü maliyet artışının verimlilik artışından daha düşük düzeyde tutulması ve ücret artışlarının ılımlı olması prensibini benimsemişlerdir. Finlandiya'da işçi- işveren-

Hükümet arasında yapılan "Gelirler Politikası Anlaşması" da ücret esnekliği açısından önemli bir adım teşkil etmektedir. 2 milyon işçiyi kapsayan ve 1998 yılının sonuna kadar geçerli olacak anlaşmada hedef, giderek büyüyen istihdam harcamalarını düşürmek, işsizliği 4 yıl içinde yarı yarıya azaltmaktır.

Ücret esnekliğini ülkemiz açısından ele aldığımızda, özellikle ekonomik kriz dönemlerinde, TİS'de ücretlerin yeniden değerlendirilmesine imkan tanıyan sistemler mutlaka geliştirilmelidir.

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun, kamu işyerlerinde çalışan işçiler bakımından, toplu iş sözleşmelerinde öngörülen zammın geç ödenmesi nedeniyle faiz talebini reddetmesi, ücrette esnekliğin bir diğer boyutunu oluşturmaktadır. (3 Mayıs 1995 tarih, E 95/9-392, K 95/494)

İşletmelerin kullanacakları işgücü miktarı ve niteliğini değişen ekonomik ve teknolojik şartlara, piyasadaki talep değişikliğine ve yeni üretim tekniklerine göre belirleyebilme serbestisini ifade eden "zamana göre esneklik"de esnekliğin bir diğer çeşitidir.

Kayan iş süresi (basit kayan, nitelikli kayan), vardiyalı çalışma, telafi edici çalışma ve dinlenme, sıkıştırılmış (yoğunlaştırılmış) iş haftası veya iş ayı, zamana göre esnekliğin ortaya çıkardığı çalışma biçimleridir. Birçok ülkede iş sürelerindeki katı kurallar yumuşatılmaya çalışılmakta ve bununla ilgili bazı yasal düzenlemeler yapılmaktadır. 1987'de Belçika'da yapılan bir değişiklikle, TİS tarafları anlaşarak pazar ve diğer tatil günlerinde ve günde 12 saati geçmemek şartı ile fazla mesai söz konusu olmadan çalışmayı kabul edebilmekte, ya da haftalık çalışma süresini fazla çalışma söz konusu olmaksızın 40 dan 45 saate çıkarabilmektedir.

Yine Fransa'da yıllık ortalama haftada 39 saatli geçmemek kaydı ile haftalık azami çalışma süresinin 44 saate çıkarılabilmesi imkanı getirilmiştir.

Ayrıca, ekonomik dar boğazlardan geçilmesinde 4 günlük çalışma düzeninin olumlu bir çözüm yolu olduğundan hareketle yasal çerçeve içinde yerini belirleme arayışına gidilmiştir.

Ülkemizde de zamana göre esnekliğin daha etkin bir biçimde işlenmesini temin etmek açısından özellikle iş süresi, ara dinlenmesi, fazla çalışma ücreti gibi kavramların yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

İşletmelerin iç hareketliliğini artırıcı tedbirler içeren diğer bir esneklik türü ise "fonksiyonel esneklik"tir.

Fonksiyonel esneklikte çalışanlar, ihtiyaca göre istenilen çalışmayı yapma yükümlülüğü altına girmekte,

böylece işgücünün en iyi ve en verimli şekilde kullanımı sağlanmaktadır.

Fonksiyonel esneklik, istihdama yönelik katı korumacılık anlayışının kınılmasında işletmelerin sıkça başvurdukları bir yoldur. Bu sayede işletmede çalışanlar değişen teknolojik şartlara, iş yüküne ve yeni üretim tekniklerine kolayca uyum

sağlayabilmektedirler. Fonksiyonel esnekliğin çalışma hayatımızda etkinliğini artırabilmek açısından belirli süreli hizmet akdi, kısmi süreli hizmet akdi (iş paylaşımı, çağrı üzerine çalışma, tele-work, evde çalışma) gibi çalışma şekillerine işlerlik kazandırabilmek için gerekli önlemler alınmalıdır.

İşletmedeki bazı işlerin asıl işverence yapılmayıp, alt- işverenlik gibi başka kişi veya kurumlarca yapılması esnekliğin bir başka çeşidi olan uzaklaştırma stratejilerini oluşturmaktadır.

Uzaklaştırma stratejileri sayesinde işletmelerde kaynak israfı önlenmekte, işgücü maliyetleri azalmakta, işverenlerin işletme içinde üstlendikleri riskler en aza inmekte; işletme kaynakları verimli ve rekabet gücü yüksek asıl işlerde kullanılmaktadır.

SONUÇ: ESNEKLİK VE İSTİHDAM

1. Kısmi süreli çalışma, evde çalışma, iş paylaşımı gibi yeni esnek çalışma modelleri sayesinde, toplumda özel konuma sahip kadınların, öğrencilerin, özürülülerin, emeklilerin daha kolay iş bulmaları sağlanmakta, böylece istihdamda artış kaydedilmektedir.

2. Çalışma süresini esnekleştiren pek çok işletmede, çalışan işçi sayısında artışlar kaydedilmektedir. Belçika'da yapılan bir araştırmaya göre, esnek çalışma süresi uygulamasına geçen 62 işletmede, 1983-1987 yılları arasında %3.9'luk istihdam artışı gerçekleştirilmiştir.

3. İşletmelerde ekonomik nedenlerle talep ve üretimin azaldığı durumlarda, işten çıkarmak yerine mevcut tam gün çalışan işçilerin esnek çalışma modellerine yönmeleri işsizlik artışını engellemektedir.

Çeşitli nedenlerle ekonomik krize giren birçok firmada işten çıkarma yerine iş paylaşımı yoluna gidilmesi işsizliğin artmasını engellemede önemli rol oynamaktadır.

4. Yine ekonomik kriz dönemlerinde, üretimin azalması halinde, işten çıkarma yerine sıfır ücret zammı uygulaması da işsizliğin artmasını engelleyen ve istihdamı koruyan bir uygulamadır. ABD, 1970'li yıllarda yaşanan

Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde, TİS'de ücretlerin yeniden değerlendirilmesine imkan tanıyan sistemler mutlaka geliştirilmelidir.

petrol krizi, ekonomik durgunluk ve işsizlik artışından ücret esnekliği sayesinde etkilenmemiştir.

5. Ücret politikalarındaki aşırı katılık, enflasyona ve işsizliğe neden olmakta, istihdamı daraltmaktadır. Verimliliğin çok üzerindeki ücret artışları ve buna bağlı olarak işgücü maliyetlerindeki artış nedeniyle, işverenler işçi çalıştırmaktan mümkün olduğu kadar kaçınmaktadır. Ücret politikalarında yaşanacak esnekliğin daha çok kişiye iş imkanı anlamına geleceği unutulmamalıdır.

6. Çalışma hayatında esneklik işletmelerin girişimcilik ruhunu artırmakta, bu da yeni iş imkanları ve dolayısı ile istihdamın artması anlamına gelmektedir. Mevzuatın esnekleştirilmesiyle, kamu sektörünün ağır işlemleri, bürokratik engeller, işletmelere istihdam nedeniyle getirilen mükellefiyetler azalacak, bu durum yeni yatırımları teşvik edecek, istihdamı artıracaktır.

7. Ülkemizde bir yandan işverenin ve işçinin ücretlerinden devlete yaptığı ödemelerin yüksekliği, diğer yandan işverenin istihdama bağlı yasal mükellefiyetlerinin ağırlığı, çalışma hayatının dinamizmi ile bağdaşır nitelikte değildir.

Bu yönde yapılacak esnek düzenlemeler, işverenleri yeni yatırımlara yöneltecek, böylece istihdam olanakları artacaktır.

8. Ülkemizde sayısal esnekliğin yeterince uygulanamaması, işe almada ve işten çıkarmada yaşanan zorluklar işverenlerin yeni iş sahaları açmalarına engel olmaktadır. İşçi giriş çıkışlarında uygulamanın iş piyasalarının ihtiyaçları ile bağdaşır hale getirilmesi istihdamı olumlu yönde etkileyecektir.

9. KOBİ'ler, çalışma hayatında esneklikten olumlu yönde etkilenecek işletmelerin başında gelmektedir. Yapıları itibarı ile değişen piyasa koşullarına hızla adapte olma özelliğine sahip KOBİ'ler, esnek üretim sistem-

leri ve çalışma şekilleri ile rekabet yarışında etkin rol üstlenebileceklerdir.

10. Yeni istihdam imkanları yaratabilmek açısından işsizlik sigortası, işsizlik yardımı gibi pasif politikalar yerine mesleki eğitim, yeniden eğitim, istihdam danışmanlığı hizmetlerinin geliştirilmesi, özel istihdam bürolarının faaliyete geçirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Tüm açıklamalardan anlaşıldığı üzere, çalışma hayatında esneklik, gerek işçi, gerek işveren kesiminin sıcak yaklaştığı bir

kavram olmalıdır. Esneklik, işçiye zamanı üzerinde tasarruf hakkı tanımakta ve yeni iş imkanları yaratmaktadır. İşveren açısından ise esneklik, düşük maliyet, yüksek verim, yüksek kalite, teknolojik ilerleme, uluslararası rekabet şansı demektir.

Sonuç olarak; işçinin işverene karşı korunması için katı müdahalelerin terkedildiği günümüzde, işçinin varlık ve refahının, işletmenin başarısı ile doğrudan ilişkili olduğu herkesçe kabul edilmektedir.

Dolayısı ile esneklik, toplum yararına, hem işçiye hem işverene hizmet eden bir kavram olarak, işletmelerin geliştirilmesi açısından üzerinde dikkatle durulması gerekli güncel bir kavramdır.

Verimliliğin çok üzerindeki ücret artışları ve buna bağlı olarak işgücü maliyetlerindeki artış nedeniyle, işverenler işçi çalıştırmaktan mümkün olduğu kadar kaçınmaktadır.

Esnek Üretim Sistemleri, Esnek İstihdam ve Mühendisler

Mühendisler, statülerinin yükseldiği durumda ve esnek istihdam koşullarında örgütlü olmanın uzağında durmaktadırlar. Bu anlamda, varolan kültürel gerilik örgütsüz, dağınık bir yapıda iyice pekişmiş olacaktır.

AYFER EĞİLMEZ TMMOB

Dünya üretim hacminin genişlemesi karşısında kar oranlarının düşmesi, karmaşılaşan ve daralan pazarlar uluslararası kapitalizmi krize sokmuştur. Krizi aşabilmek için yeniden yapılanma yoluna girilmiştir.

Bu yapılanma; ölçek ekonomileri ve kitle üretimine dayalı Fordist üretim örgütlenmesinden, bilgi yoğun, ileri teknoloji içeren esnek üretim sistemlerine geçmeye yönelik olmuştur. Yeni dünya düzeninin politik hedefleri, sermaye, mal ve hizmetlerin uluslararasılaşması için gelişmekte olan sanayilerin korunması amacıyla oluşturulan düzenleme ve tüm engellerin ortadan kaldırılmasıdır.

Uluslararası yatırımlar ve üretimler giderek hizmetler sektöründe yoğunlaşmaktadır. Bu durum ulus devletlerin temel hizmetleri olan eğitim, sağlık, iletişim, güvenlik alanlarındaki düzenlemelerini de uluslararası ticaret anlaşmaları konusu yapmaktadır. GATT Uruguay toplantılarıyla hizmetler sektörünün uluslararası anlaşmalara konu edilmesi merkez ülkelerin çıkarlarını daha da pekiştirmesini sağlamaktadır. Bilişim ve iletişim hizmetleri dünya ticaretinin belirleyicisi konumunda olacaktırlar.

Bunlarda büyük ölçüde pay sahibi olan merkez ülkeler, geleneksel mallarda gelişen çevre ülkelerin gücünü tersine çevirerek bu alanlarda kaybettikleri rekabet üstünlüğünü bu yeni sektörler aracılığıyla kazanacaklardır.

Diğer yandan ürünlerde kalite ve yeniliğin öne çıkması, çevre ülkelerinde kitle üretimi biçiminde üretilen kimi işlerin de esnek üretim sistemine ve nitelikli işgücüne sahip merkez ülkelere doğru yoğunlaşmasını getirecektir. Bu durum ise, gelişmekte olan çevre ülkelerde yüksek düzeyde istihdam azalmasına neden olacaktır.

II- Üretim Sistemleri ve Mühendisler :

Manüfaktür dönemindeki üretim güçlerinin değişimine yol açan Taylorizm'de, temelde fiziksel eylemler üzerine yoğunlaşmış iş süreçleri bilimsel bir biçimde ele alınarak tanımlanmaktadır. Planlama ve uygulamanın birbirinden tamamen ayrılmasıyla beyin ve kol emeği arasında farklılaşma artmaktadır. Braverman'a göre üretim sürecinde bilimsel bilginin taşıyıcıları olan mühendisler, teknik sistem üretme konusunda zanaatçıların yerini almışlardır.⁽¹⁾ Modern mühendisliğin doğuşu bilimsel teknik devrim ve onunla iç içe geçmiş olan bilimsel yön-

netimin ortaya çıkması ile eş zamanlıdır. Literatürde "teknik" terimi, beceriler, uzmanlık, nitelik, kavramsal bilgi, gözetim ve otorite gibi farklı işlevleri içermektedir. Fransızlar, mühendisler/teknikerlerin kol emekçileri üzerinde gözetim yetkisine ve firma hiyerarşisi içinde belirli bir sosyal statüye sahip olduklarını, Amerikalılar, benzer şekilde, teknik işin profesyonel ve yönetsel yönlerini vurgulamaktadırlar. İngilizlerde ise, her iki durum da uygulanmamaktadır.

Avrupa'da genellikle mühendislik tekniği soyut bir süreç olarak yüceltilirken, İngiltere'de mühendisliğin pratik ve zanaatsal bir anlamı olduğu belirtilmektedir. (Ahistor 1982; Albu 1980; Walley 1986 a).

Diğer bir değerlendirme de ise; teknik elemanın belirli bir sektör veya şirkette teknik bileşenin görece büyüklüğü teknik işgücünün diğer işçilerle ya da yönetimle girecekleri ilişkilerle açıklanmaktadır. Tüketim malları sektöründe yöneticilere yakın işlevleri nedeniyle teknik elemanların elit ve nitelikli olmaları onları büyük oranda nitelsiz işgücünden ayırırken, sermaye malları sektöründe bu ilişki daha esnek olabilmektedir.

Ortodoks marksistler, beyaz yakalı emekçilerin mavi yakalı emekçiler gibi bağımlı çalışanlar oldukları için işçi sınıfı üyesi olacaklarını, başlangıçta kimi statü ve güvence avantajlarına sahip iken sayılarının artması, rasyonalizasyon, uluslararası rekabet sonucunda giderek işçi sınıfı içinde öncü işkolu durumunda olacaklarını ileri sürmektedirler. İngiltere'de, teknik iş rollerinin manuel becerilere karşı değil, onlarla birlikte tanımlandığı ve aralarında bir sürekliliğin olduğu geçerlidir.

Yaka bölünmesinde ana eğitim yolu olarak zanaat ege men olup "teknik işgücünün semayenin fakir akrabası ol-

(1) Braverman, Harry "Yönetim Organizasyonları ve Emeğin Değişen Konumu" Şule Necet, Doktora Tezi. s.15

mak yerine emeğin aristokrasisi olma duygusu ile eğitimi niteliksiz işgücü üzerinde özerk, alternatif, otorite kaynağı olması yönünde kullanılmamaktadır" (2)

Bu kültürel miras, çiraklık rotasındaki azalmaya ve teknik iş hiyerarşisi içerisinde bir bariyerin gelişmesine karşın, geniş mühendislik emeği sürecini etkilememe devam etmektedir.

Teknoloji, otomasyon ve üretim süreçlerindeki gelişmeler, kolektif emekçinin beceri, yetenek ve karakterlerini yeniden oluşturmaktadır. Beyin ve kol emekçileri arasındaki sınırlar yıkılarak, üretim güçleri ve ilişkileri arasındaki çelişkiler artmaktadır. Fordist sistemde kayan üretim hattı, hatalı ürün oranının artması, standard üretime yönelik ve aşırı makinalaşmayla büyüyen üretim hattının neden olduğu verimlilik azalması, maliyetlerin yükselmesiyle karların düşmesi sistemin etkinliğini engellemektedir.

Emek Üretim Sistemleri ve Esnek İstihdam

Pazarlardaki rekabet ve karmaşıklığın artması pazar ve üretim koşullarının daha çok denetlenmesi üretim sistemlerinde esnekleşmeyi ve üretim araçlarında dönüşümün hızlandırılmasını gerektirmektedir. Programlanabilir, mikroelektronik teknolojilere dayalı esnek üretim/esnek otomasyon sistemleriyle post-Fordist yapılanma sürecine girilmiştir. Böylelikle istikrarsız pazarlardaki talep yapısına uyumlu, nitelikli işgücüne sahip küçük ölçekli yapılar oluşturulmuştur.

Teknoloji yoğun yeni üretim yöntemlerinin kullanıldığı esnek üretim sistemlerinde yazılım ve donanımın geliştirilmesiyle işgücünden tasarruf sağlanmaktadır. İşgücünün rolü giderek denetim ağırlıklı (proses yöneticiliği) olmaktadır. Üretim sürecinin bütün bilgilerine ve görece iş güvencesine sahip, yeni teknolojilere uyum sağlayabilen değişken nitelikli çekirdek iş gücüne olan gereksinim artmaktadır.

Fordist üretim sisteminde tam günlük standard istihdam biçiminde yer alan niteliksiz işgücü, işgüvencesiz, kısmi kısa süreli çalışma şansı bulabilen çevre işgücü yapısındadır.

Gerileme dönemlerinde nitelikli işgücü ortalama işçi sınıfının tersine gelişmektedir. Şirketlerde işin rasyonalizasyonunun kurbanları bir bütün olarak işçi sınıfı iken, nitelikli işgücü üstünlük sağlamaktadır. Çalışanlar arasındaki farklılaşma ve rekabet güçlenmekte, farklı gruplar arasında Darwinci (uygun olanın yaşamda kalması) bir mücadeleye neden olmaktadır.

Ağır rekabet koşullarında profesyonel, değişken nite-

likli işgücü, niteliksiz işgücü aleyhine gelişerek yönetime katılma yoluyla konumlarını güçlendireceklerdir. Beyin emekçileri arasında da farklılaşmalar bireysel yönelimleri güçlendirecektir. Bu durum işçi sınıfı birlikteliği ve dayanışmasının zayıflamasına yol açacaktır.

II- Türkiye'de Durum

Türkiye'de yaygın olarak Fordist üretim sistemi uygulanmaktadır. Ancak tam bir bütünlük içinde olmasa da yeni teknolojilerin yer aldığı kimi ara sistemler de söz konusudur. Türkiye sanayinin yeni teknolojileri kullanımı ve yeni yönetim tekniklerini uygulama sınırlılığı; büyük ölçüde nitelikli mühendis, programcı, tasarımcı ve yönetici yetersizliği ve yerel teknoloji üretim, özümseme kapasitelerini artırma ve bunu sanayiye aktarmada bilinçli bir ulusal tekno-ekonomik strateji uygulamamasındandır.

Türkiye sanayinin rekabet edebilirliğini bilim ve teknoloji yeteneğine ilişkin göstergeler yansıtmaktadır. Ekonomiye katkı sağlayabilmesi için eşik değeri %1 olan AR-GE harcamalarının ülkemizde GSMH'ya oranı %0.33'tür. Türkiye'de ulusal teknolojik sisteme yönelik nitelikli işgücünün bileşimini araştıran çalışmada⁽³⁾ toplam bilim adamı/mühendis sayısı içerisinde AR-GE birimlerinde çalışanların, oranının %3 olduğu belirtilmektedir. Bunun da %92'lik bölümünün kamu ve üniversite

Ağır rekabet koşullarında profesyonel değişken nitelikli işgücü, niteliksiz işgücü aleyhine gelişerek yönetime katılma yoluyla konumlarını güçlendireceklerdir.

araştırma kuruluşlarında görev yaptığı saptanmıştır. Özel kesimde çalışan AR-GE personeli toplam AR-GE personelinin ancak %8'lik bir kısmını oluşturmaktadır.

1990 yılında DİE tarafından hazırlanan sanayi sektörlerinde AR-GE personeli ve harcamalarını gösteren çalışmaya göre⁽⁴⁾, imalat sanayi toplamında 2414 AR-GE personeli görev yapmaktadır. Bunun %38'i elektrikli makineler ve elektronik eşya, %9.9'u kimyasal madde, %9.6'sı motorlu araçlar (hava, uzay dışında), %27'si gıda, dokuma, ayakkabı, deri kauçuk ve plastik imalatında çalışmaktadır. AR-GE harcamaları dağılımı da benzer bir durum göstermektedir. Daha çok adaptasyona yönelik olan bu çalışmaların uluslararası düzeyde AR-GE çalışmalarıyla eş nitelikte olup olmadığı da tartışma konusudur. Ayrıca, 22 OECD ülkesi arasında yapılan "Dünya Rekabet Gücü Raporu"nda⁽⁵⁾, Türkiye'nin bilim ve teknoloji ve insan gücü yapısı açısından son sıralarda yer al-

(2) Organization Theory And Class Analysis" Editor Stewart. R. Clegg 1990 s.214-216 Çeviren : Feryal Halatçı 1996

(3) A. Soyer "Teknolojik Gelişme ve İnsan Faktörü" "Banka ve Ekonomik Yorumlar", Sayı 5, Mayıs 1995, s. 49-58

(4) DİE, "1990 Yılı AR-GE Göstergeleri Çalışmasının Sonuçları" Mayıs, 1992.

(5) World Competitiveness Report, 1993.

ması bu anlamda diğer bir olumsuz göstergedir.

Türkiye'nin teknoloji gereksiniminde genellikle lisans alımı yolunu tercih etmesi, teknoloji kullanılması ile ortaya çıkacak istihdam azalmasının teknoloji üretmesi yoluyla karşılanması olanağını da ortadan kaldırmaktadır. Türkiye'de yaklaşık 250 bin mühendis bulunmaktadır. Bunun yaklaşık %36'sı kamu kesiminde, %36'sı özel kesimde çalışmaktadır. Geriye kalan %28'i ise piyasada uzmanlık alanında veya mesleği dışında herhangi bir alanda kendi işini yürütenler ve ülkemizde giderek artan işsiz mühendislerden oluşmaktadır. Kamuda ise üç tür mühendis çalıştırılmaktadır.

■ 657 Sayılı Devlet Memurları Yasası kurallarına bağlı memurlar,

■ 399 Sayılı KHK'de belirtilen hukuksal çerçevede bağitlanacak bir sözleşme ile çalıştırılan, işçi statüsünde olmayan sözleşmeli personel,

■ 1475 sayılı İş Yasası kurallarına bağlı ancak toplu iş sözleşmesi dışında tutulan kapsam dışı personel. Sayıları 70 bin dolayında bulunan kamuda çalışan mühendislerin tümü sendikal haklardan yoksundurlar. Her üç kesiminde ücret rejimi farklı biçimlerde düzenlenmiştir. KİT'lerde çalışan mühendislerin önemli bir bölümü sözleşmeli ya da kapsam dışı statüsünde olduklarından KİT'lerin özelleştirilmesi, kapatılması durumlarında iş güvencesinden yoksun olacaklardır. Büyük ölçüde işsizlikle karşı karşıya kalacaklardır.

Türkiye'de 1980'lerden sonra işgücü planlamasından vazgeçilmiştir. Yeni yüksek öğretim kurumlarının açılması belli bir işgücü planlamasına dayalı olarak yapılmaktadır. Ülkenin yatırım ve sanayileşmesinin durduğu bu dönemde tamamen siyasi olan kararlarla, yurtiçi gereksinim gözönüne alınmadan yeni mühendislik fakültelerinin açılması hızla yayılmaktadır.

Bu durum mühendislik alanında oldukça yaygın olan işsizliği artırdığı gibi, mühendislik eğitiminin niteliğini de düşürmektedir. Belirtilen olumsuzluklar, mühendisler arasında nitelik farklılaşmasına ve emek pazarında rekabete neden olmaktadır.

Yurtiçi ve yurtdışında iyi eğitilmiş kimi olanaklardan yararlanan, küçük bir azınlık olan bu kesim piyasada iş bulma ve çekirdek işgücü olma şansını yakalayabileceklerdir. İş güvencesine sahip olmayan büyük bir kesim düşük ücretlerle, ara eleman durumunda çalışmayı kabul etmek zorunda kalanlar ise çevre işgücü niteliğinde olacaktır. Ülkenin makroekonomik sorunları ve reel yatırımların olmaması nedeniyle mühendisler arasında da işsizlik giderek artacaktır.

Mühendisler ve mühendislik hizmetleri açısından üzerinde önemle durulması gereken bir diğer konu ise, GATT Uruguay Round toplantılarıyla hizmetlerin uluslararası ticarete konu edilmesidir. Merkez ülkeler, çevre ül-

kelerde "büyük projeler" yoluyla yürüttükleri mühendislik ve müşavirlik hizmetlerindeki yurtiçi pazar paylarını korumak için ulusal eğitim ve teknik hizmetlerdeki düzenlemelere müdahale edeceklerdir. Bu durum Türkiye'de mevcut teknik işgücünün niteliksel olarak giderek gerilemesine ve ara eleman konumuna gelmelerine yol açacaktır. Diğer yandan, mühendisler, statülerinin yükseldiği ve esnek istihdam koşullarında örgütlü olmanın uzağında durmaktadırlar. Bu anlamda, varolan kültürel gerilik, örgütsüz, dağınık bir yapıda iyice pekişmiş olacaktır. 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Gümrük Birliği koşullarındaki rekabetin, sanayide yapısal dönüşümü ve hızlı sanayileşmeyi zorunlu kıldığını temel almaktadır.

Dünya kapitalizmine entegre olmayı amaçlayan bu

Mühendisler, statülerinin yükseldiği ve esnek istihdam koşullarında örgütlü olmanın uzağında durmaktadırlar.

modelin oluşturulabilmesi, sermaye birikimindeki tıkanıklığın ve devletin mali krizinin çözülmesini gerektirmektedir. Hızlı sanayileşmenin finansman sorununun ve işgücünün, yeni yatırımları içerecek ileri teknolojilere uyumlaştırılması sorununun çözümü için piyasanın esnekleştirilmesinin zorunluluğu ifade edilmektedir.

İşgücünün ve ücret farklılaşmasının ayarlanabilmesi ve emek sürecinin istenildiği gibi örgütlenebilmesi önermeleri, finansman sorununun çözümü ve işgücü ikame edecek yeni teknolojilere uyumun sağlanmasına yönelik dayatılan mekanizmalar olarak görülmelidir.

7. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın "İşgücü Piyasalarında Etkinliğin Artırılması" bölümünde hem "güvenceli" hem de "esnek" bir işgücü piyasası kurulması gerektiği savunulmaktadır.

Kendi içinde çelişen önermelerle devam etmektedir. "Ücretlerin iş, verim, liyakat, kıdem ve kariyerlerin karşılığında belirlenmesi, ücret sistemlerinin yeni çalışma biçimlerine göre oluşturulması..." ifadesiyle toplu iş sözleşmelerinden bireysel sözleşmelere geçilerek sendikal yapıların işlevsizleştirilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca "işgücü piyasasında esnekliği artırmak amacıyla eş zamanlı çalışma türlerine imkan tanıyacak" çalışmalar yapılması hedeflenmektedir.

Oysa, yeniden yapılanma sürecinin esnekleştirdiği işgücü piyasalarının OECD ülkelerinde ekonominin büyüme dönemlerinde dahi istihdamı artırmadığı ve yapısal işsizliğin devam ettiği OECD istihdam raporlarında kabul edilmektedir.

Sonuçta, esnek bir işgücü piyasasının oluşturulması çalışmaları, Dünya Bankası ve yerli sermaye örgütlerinin önerdikleri politikalar doğrultusunda iş güvencesiz bir işgücü piyasası yaratılması amacına yönelik çabalardır.

Altsözleşme İlişkilerine Dayalı Üretim

Değer yaratma koşullarının bu yeni aşamasında bir yandan bir önceki sermaye birikim sürecine ait koşullar, kazanılan haklar gözden geçirilirken diğer yandan yeni ve daha fazla değer üretme koşulları araştırılmaya başlanmıştır. Tüm bu etkinlik hali ise literatüre esneklik olarak geçmiştir.

FUAT ERCAN (*)

1-Kapitalizmi tanımlayan en önemli özelliklerinden biri onun spekülasyon bir mantığa sahip olmasıdır. Spekülasyon mantıktan kastedilen potansiyel kârlılık koşullarının belirlenmesi ve tüketilmesidir. Bu eğilim özellikle sermaye birikim sürecinin krize girdiği dönemlerde daha da açığa çıkar. Kriz dönemlerinde kapitalizm ve dolayısıyla kapitalistler kâr etme koşullarını sonuna kadar zorlarlar ve bu zorlamalarının sonucu olarak "yeni üretimler", "yeni teknolojiler", "yeni mekan kullanım biçimleri", ve yeni emek süreçlerinin (aile emeği, fabrika sistemi, kalite çemberleri, işçi katılımı) varlığına neden olurlar (Harvey, 1990,343).

2-1970'lerden günümüze kapitalizmin spekülasyon doğası yeniden harekete geçmiştir. 1970'lerle birlikte dünya ekonomisinde özellikle sermaye birikim tarzında gözlemlenen farklılaşmalar bu spekülasyon yapının açığa çıkmasına neden olmuştur. Nedir bu yeni şartlar ve farklılıklar?

■Geç 1960'lı yıllarda merkez kapitalist ülkelerde kâr oranlarında düşme eğilimi başlamıştır (Shaikh,1993).

■Kâr oranlarında gözlemlenen düşüşler, özellikle dünya ölçeğinde kapitalistler arası rekabeti gündeme getirmiştir. 1970'lerde başlayan uluslararası sermayeler arası rekabet, pazar mücadelesi için düşük maliyet yüksek kaliteyi zorunlu kılmıştır (Leborgne ve Lipietz, 1988,33) ve,

■Merkez kapitalist ülkelerde işçi sınıfının tarihsel/toplumsal muhalefeti sonucu elde edilen yaşam düzeyi emeğin bir üretim girdisi olarak maliyetinin yüksek

olmasına neden olmuştur (Glyn ve Sutcliffe, 1972). Sermayenin toplam döngüsünün uluslararasılaştığı ve rekabetin yoğunlaştığı bu dönemde, sermayenin verimlilik ve etkinlik kaygısı hızla gündemin ilk sırasına yerleşmiştir.

■Kâr oranlarındaki düşüş ve rekabet olgusu birarada ele alınınca verimlilik ve etkinlik kavramları sermayenin kolektif hareketini yönlendiren temel etkinlikler olmuştur. Verimlilik ve etkinlik kavramları ile dile getirilen aslında üretimin daha az maliyetle gerçekleştirilmesi ve buna bağlı olarak daha fazla kâr elde et-

mektir. Sermayenin ulaştığı bu aşamada, özellikle üretken sermayenin yeniden yapılanması, yani verimlilik ve etkinlik aslında sermaye birikim sürecinin önünü tıkayan koşulların aşılması anlamına gelmektedir (Benko ve Dunford, 1991).

3-Değer yaratma koşullarının bu yeni aşamasında, bir yandan bir önceki sermaye birikim sürecine ait koşullar, kazanılan haklar gözden geçirilirken diğer yandan yeni ve daha fazla değer üretme koşulları araştırılmaya başlanmıştır. Tüm bu etkinlik hali ise literatüre esneklik olarak geçmiştir. Bir önceki döneme ilişkin bir dizi özelliklerin gözden geçirilmesinin açık anlamı sermaye birikiminin yeni aşaması için daha önceki koşulların esnetilmesidir. Daha da açık anlamı, sermaye birikim sürecinde belirleyici olan meta üretim koşulları ile metaların sosyalleşmesini sağlayan para üretim ve dolaşım koşullarının sermaye birikimi/değer üretimi için yeniden tanımlanmasıdır. Bu anlamda esneklik ne sadece mekansal esneklik, ne sadece işlevsel esneklik, ne de sadece sayısal esnekliktir. Esneklik bir bütün olarak sermaye birikim/değer biriktirme koşullarının esnekliğidir. Gerek kâr oranlarındaki düşüş, gerekse buna bağlı olarak ortaya çıkan kapitalistler arası rekabet, bir önceki döneme ait özellikler ve kazanımlar artık esnetilmesi gereken koşullar olarak algılanmaya başlanmıştır. Nedir esnetilmesi gereken ve kapitalizm için kabul edilmesi mümkün olmayan katılıklar? Bunlar meta üretim sürecinin bir önceki dönemine (fordizm ya da yoğun sermaye birikim tarzına) ait özellikler yani;

■iş güvencesi,

* M.Ü İktisat Bölümü Araştırma Görevlisi.

- ücret eşitliği,
- iş saatlerinin tanımlanmış belirli süreler olması,
- toplu pazarlık,
- belirli işlerde yoğunlaşma anlamında katı işbölümü,

■ üretimin tüm aşamalarının belirli bir mekanda yoğunlaşmasına neden olacak teknolojik rijitlikler,

■ teknoloji ve işgücünün homojen/kitlesel meta üretimine yönelmesi yönündeki katılıklar, yeni aşamada temel engeller olarak görülmeye başlanmıştır. Kapitalizmin spekülâtif doğası burada harekete geçerek tüm bu koşulları esnetecek dinamikleri yaratmaya başlamıştır.

4- Esneklik sermaye birikim sürecinin önündeki engelleri kaldırmaya yönelik olduğu ölçüde beraberinde yeni uygulamaları meşrulaştırmaya olanak sağlayacak bir dizi kavramlaştırmaya yönelmiştir. *Etkinlik* ve *verimlilik* gibi her zaman için kullanılan meşrulaştırma araçlarının yanısıra bir dizi başka meşrulaştırıcı vurgular yapılmaktadır. Esneklik kavramı katılım ve demokrasi kavramı ile birlikte anılmaya başlamış ve işyerindeki sorumluluğun dağıtılmasını esas alan kalite çemberleri gibi yeni uygulama biçimleri işçilerin iş sürecinde sorumluluğunu ve katılımını artırdığı yönündeki düşünceler ortak kabul gören uygulamalara dönüşmüştür. Tekil işletmelerde yapılan mikro ölçekli-amprik çalışmalar ile elde edilen bulgular bu uygulamaları doğrulayıcı/meşrulaştırıcı işlevlere bürünmüştür.

5- Sermaye birikim sürecinin canlı bir süreç olduğu ve sosyal ilişkileri içerdiği, bu anlamda da bütünsel olduğu gerçeğinden uzaklaşan mikro-ölçekli çalışmalar, bu çalışmanın da konusu olan altsözleşme ilişkileri (taşeronlaşma) gibi esnekleşmenin olumsuz sonuçlarını analizlerine dahil etmemektedirler. Oysa sermaye birikim süreci bütünsel bir süreç olarak toplumsal ilişkiler içinde anlam kazanır. Toplumsal ilişkiler içinde sermaye birikiminin yarattığı etkileri doğru kavramlaştırmanın biricik yolu ise bu ilişkiler toplamını gözönüne alarak mikro-ölçekli çalışmalara yönelmektir. Yönteme ilişkin bir diğer hata ise, esnekleşme sürecinin ürünü olan ve *post-fordizm* ya da ekipman çalışmasına dayalı bir üretim olan *toyotizmin* bir bütün olarak tüm sektörleri içeren genelleşmiş uygulamalar olarak ele alınmasıdır (Sayer, 1989). Sermayenin olumsuz etkilere karşı geliştirdiği mikro-mekanizmalar, son zamanlarda tartışıldığı biçimi ile tüm ekonomileri eşit oranda etkilememekte (Ercan, 1995a). Örnek olarak daha çok *standartlaşmış üretim birimlerinde* rekabet ve buna bağlı olarak ölçek ekonomileri ve fiyat önemi değişkenler, olurken teknoloji geniş ölçekte yaygın olduğu ve kitlesel üretim gerçekleştiği için uzman emek ve grup çalışması çok da önemli olmamakta. Diğer yandan buluşa dayalı üretim birimlerinde, uzman emek ve teknolo-

Çalışma Yaşamını Altüst Etmek istiyorlar

Aslında politika diye işveren ve kurumlarının öne sürdükleri, sağlandığı kadarıyla sosyal güvenceyi ortadan kaldırmak, işçi atmada keyfiliğin yerleştirilmesidir.

ALİ RIZA İKİSİVRİ BİRLEŞİK METAL-İŞ SENDİKASI

GENEL BAŞKANI

Yerküremizde ortaya çıkan gelişmeler, ekonomik, toplumsal ve kültürel yaşamda köklü değişikliklere yol açmıştır. Bu değişimin olumlu olduğu kadar kimi olumsuz yanları da vardır. Ancak son zamanlarda sıkça ifade edilen, "ekonomilerin ve işyerlerinin rekabet kabiliyeti" amacı aşan bir içerik ve anlam kazanmaya başlamıştır. Özellikle öne çıkartılan yan, örgütlülük karşıtı bir yaklaşım içermekte ve sendikal yaşam etkisizleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu sayede çalışma yaşamı altüst edilmek istenmektedir. Bilinmektedir ki; günümüzde ücret maliyetlerinin rekabet kabiliyeti üzerinde dişe dokunur bir etkisi yoktur. Bilim ve teknolojideki gelişme hızının son derece yüksek olduğu günümüzde bunun tersini iddia etmek, ne gerçekçidir, ne de bilimsel. Bilgisayar destekli tasarım ve üretimin yanısıra robotiklerin her geçen gün daha çok sanayiye girmesi ve üretim hatlarında kullanıldığı bir ortamda, esneklikten yola çıkarak çalışma yaşamına ve ücretlilere fatura kesmek haklı bir yaklaşım olamaz. Kaynakların etkin kullanılmadığı, iktidarların izlemiş olduğu ekonomi politikalarından dolayı rekabet kabiliyetinin olumsuz etkilenmesi, verimlilik ve kalite bağlantısının konu üzerindeki doğrudan tesiri, sürekli mesleki eğitim ve işyeri yapılanmasının günümüz koşullarına göre sağlanamamasının sonuçları, AR-GE faaliyeti yokluğu, makina parkı teknolojisindeki olumsuz durumun sonuçları ve benzeri konuların ekonomilerin ve işyerlerinin rekabet kabiliyeti üzerinde tayin edici etkileri unutulmamalıdır. Bunlar unutulurken, "ücret esnekliği", "istihdamda esneklik", "telafi edici çalışma", ya da "kayan iş süreleri" yaklaşımı ile ücretlilerin, "insanca yaşama ve çalışma" hakkına yönelik yoketme eğilimlerine sendikamız ve sendikalar razı olamaz. Aslında politika diye işveren ve kurumlarının öne sürdükleri, sağlandığı kadarıyla sosyal güvenceyi ortadan kaldırmak, işçi atmada keyfiliğin yerleştirilmesidir. Aynı zamanda, toplu sözleşmeyle sağlanmış olan hak ve menfaatlerin, öne sürülen konuların toplu sözleşmelerde-düzenleme haline getirilerek kazanımların işçinin elinden alınması demektir. Toplu sözleşme düzenini ve çalışma yaşamını kaosa ve kuralsızlığa sürükleyecek bu gelişmelere seyirci kalmak ve razı olmak mümkün değildir.

Sendikamız bu konuda üzerine düşeni eksiksiz yapacaktır.

jik rekabet çok daha belirleyici olabilmektedir. Burada ise grup çalışmasının önemi artmakta. Marshallian üretim olarak tanımladığımız küçük çaplı ve daha çok özel talebe dayalı, talebin görece belirsiz olduğu üretim biçiminde ise fiyatın rekabet unsuru olarak önemi merkezi konumdadır. Burada maliyetlerin minimuma inmesi için emek önemli bir değişken olmakta. Sayısal, işlevsel ve zamana ilişkin tüm esnekleşme süreçleri bu tip üretimde yoğun olarak kullanılmakta. Sayılarını çoğaltacağımız bu farklı üretim biçimleri kendi içlerinde sermaye ile emeğin ilişki biçimlerini ve buna bağlı olarak çalışma saatleri, çalışma koşulları, iş güvencelerini oldukça farklılaştırmakta (Ercan, 1995a). "Dünya ekonomisinin bütününde girişimler, karlılığı artırmak ya da rekabette öne geçmek için farklılaşan çözümler üretirler ve bu farklılaşan çözümlerin temelinde ise lokal şartların kendine özgü avantajlarını dünya ölçeğinde varolan teknik ve örgütlenmeleri ile bütünleştirerek başarı/kar koşullarını yaratırlar." (Ercan, 1994). Sermaye birikim sürecinin ulaştığı bu aşama ya da Walker'in belirttiği anlamda sermayenin karşı ata-
*
ğı, sonuçta *ekonomik yaşamı bir dizi eşitsizlikler içeren bir mozaikçe dönüştürmüştür*. Sermayenin bütünsel bilgisi, bir yandan sermayenin genel dinamikleri, diğer yandan bu dinamiklerin yarattığı gerçekliklerin amprik bilgisini bir araya getirmeyi gerektiriyor.

Yeni iş biçiminde esnetme adı altında bir yandan işçi ile iş süreçlerini bütünleştirici yeni bir kimlik (aile olma duygusu) yaratılırken, diğer yandan bu kimlik duygusu yönünde işe ilişkin yeni önerilerle birlikte daha fazla çalışma gündeme getirilmiştir.

6- Esnek sermaye birikim biçiminin ulaştığı aşama, aslında sermayenin sosyal döngüsünü tanımlayan üretken, para ve ticari sermayenin uluslararasılaşmasıdır. Bu anlamda sermayenin toplam döngüsünün uluslararasılaşması değer yaratma sürecinin uluslararası düzeyde bir yandan genelleşmesini gündeme getirirken diğer yandan dünya ölçeğinde kaynak kullanma anlamında bir dizi mikro-düzenleme biçimlerinin varlığına neden olmuştur. Bu mikro-düzenlemeler farklılaşsa bile özde amaç;
•nispî ve,
•mutlak artı-değeri artırmaya yöne-

lidir. Mutlak artı-değeri artırma yönündeki daha önceki uygulamalardan farklı olarak işçinin iş sürecindeki sadece emeğini satın almaya dayalı ilişki biçimi yeni iş biçiminde esnetme adı altında bir yandan işçi ile iş süreçlerini bütünleştirici yeni bir kimlik (aile olma duygusu) yaratırken, diğer yandan bu kimlik duygusu yönünde işe ilişkin yeni önerilerle birlikte daha fazla çalışma gündeme getirilmiştir. Burada yeni olan iş sürecinin yeni organizasyonu değil Mokoto Itoh'un vurguladığı gibi *emeğin yeni yönetimidir*. Özellikle Japon işçilerinde gözlemlenen yoğun çalışma eğilimi daha çok yaratılan grup psikolojisi ile ilişkili olup, bu psikoloji işyeri ile işçinin kimliğini birleştirme ile yakından ilişkilidir. Verimlilik ve etkinlik olarak oldukça başarılı kabul edilen yeni iş süreçleri ya da emek yönetim biçimleri bizzat emek yönelimli bir ele

KRİZİN OLUMSUZ ETKİLERİ PAYLAŞILMALI

Yasal düzenlemeler, söz konusu esnek yaklaşımların tam olarak uygulanmasına imkan vermemektedir.

Mehmet Ali BERKMAN Arçelik Genel Müdürü

İKTİSAT DERGİSİ : Son yıllarda ülkemizde kimi sektörlerde uygulanmaya başlanan ve Türkiye'de istihdamın düzenlenmesi için genel bir eğilim olarak 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da ifade edilen "sayısal esneklik", "ücret esnekliği", "zamana göre esneklik" gibi çeşitli biçimler alan "esnek üretim-esnek istihdam" nasıl bir ihtiyacın sonucu olarak ortaya çıkmıştır?

BERKMAN : 1970'lerden itibaren, II. Dünya savaşı'nın ardından başlayan hızlı sanayileşme ve buna bağlı sürekli büyüme, yavaş yavaş yerini, durgunluk, işsizlik, enflasyon gibi olumsuz koşullara bırakmıştır. Öte yandan, teknolojik gelişmeler, küreselleşme ve küresel rekabet, tüketici talebinin farklılaşması ve çeşitlenmesi dolayısı ile pazarların standart ve geniş talep yapısından uzaklaşması, yeni ve esnek üretim

tekniklerinin geliştirilmesine yol açmıştır. Tüm bunların sonucunda, ekonomik, teknolojik ve siyasal gelişmelerle direkt ilgili olan İş Hukuku Sistemlerinin, katı kurallardan uzaklaşarak, daha esnek bir yapıya sahip olması gerektiği gündeme gelmiştir. Sonuç olarak, dünyadaki gelişmeler, iş hayatındaki gerekli esnek düzenlemelerin, bireysel ve toplu sözleşmelerle belirlenmesi ve bu konuda iş hukuku hükümlerinin, kesin emrediciliğinden uzaklaşması yönündedir. Gelişmiş ülkeler, hızla bu yönde yasal düzenlemeler getirmektedir. Küreselleşme ve yeni pazar, değişen ve özelleşen tüketici taleplerine uyum, verimlilik artışı arayışları ve istikrarsız dönemlerden esnek geçiş sağlanması istekleri, esnek üretim ve istihdam yaklaşımlarının oluşmasına neden olmuştur. Böylece;

1. Üretim ve istihdamda, gelişen koşullara göre, kullanılacak işgücü miktarını ayarlama imkanı veren

alışla incelendiğinde yoğun çalışmanın sonucunda işçilerin *karoshi* olarak tanımlanan aşırı çalışma sonucu oluşan ölümleri ile karşılaşmaktayız. -Japonya'da 1989'un ortalarından 1991 yılına kadar sadece telefon ile intihara kalkışan işçi sayısı 2000'dir- (Itoh,1992,196-211). Japonya'da uygulanan iş yönetim biçimini uygulamaya kalan Amerika ve İngiliz uzmanları sonuçta şu yargıya varmışlardır; "Japon insanı bizimkinden çok farklı. Herşeyden önce itaatkarlar. *Bizimkileri aynı kalıba sokamayız*" (Çetin, 1986,14)

7- Bu kısa açıklamalardan da anlaşılacağı gibi kapitalizmin spekülatif mantığı ve onu tanımlayan genel kapitalizme özgü dinamikler varlığını korurken, bu dinamiklerin hareket ettiği gerçeklik düzeyleri mikro düzenlemelere konu olmuştur. Bu mikro mekanizmalar katılıkların bir bütün olarak esnetilmesine olanak sağlamaktadır. Burada en önemli mekanizma, üretim sürecinin parçalanmasına olanak verecek ve literatürde *esnek üretim teknolojileri* olarak tanımlanan gelişmeler ile endüstriyel yapılarda *esnek bir organizasyon* örgütlenmesinin gerçekleşmesidir. Her iki mikro-mekanizma, kitlesel üretimin belirleyici olduğu bir yapıdan üretimin desantrilasyona uğradığı ve bu anlamda bütünsel bir üretim sürecini *farklı aşamalarda/ farklı mekanlarda* gerçekleştirildiği bir yapıya olanak sağlamıştır. Bu ise üretimin gerek mekansal farklılıklarını, gerekse üretim sürecindeki farklılıklarını içerecek yeni *iş-organizasyonlarına* neden olmuştur. Özellikle üretim sürecinin tümünü üstlenen ana firma, üretim sürecini farklı aşamalara ayırmakla, farklı emek ve teknoloji kullanımlarını ve dolayısıyla farklı po-

tansiyellerin tüketilmesi olanağını elde etmiştir. Günümüzde *yalın üretim (lean production)* olarak tanımlanan bu yeni gelişme, aslında ölçek ekonomilerinin yarattığı olumsuz sonuçları gidermeye yönelik bir çaba, yeni bir esnekleşme biçimidir. Yalın yönetim ya da üretim en basit şekilde *İş Yönetiminde Devrim* adlı sempozyumda dile getirilmiştir; "...bu günlerde sözü edilen yalın yönetim bu canavarlaşan, büyüyen, ekonomisini kaybeden bün-yeleri biraz sadeleştirmekten geçiyor" (Cansen, 1993,61). Sadeleşmenin anlamı, üretim sürecinde daha önce varolan bazı süreçleri üretim süreci dışına atma, yani ya aynı işyerinde başka işletmelere ya da başka mekanlarda başka birimlere üretimi yaptırma anlamına gelmektedir. Beraberinde *yeni üretim ilişkileri* (altsözleşme ilişkileri ya da taşeronlaşma) *yeni üretim mekanlarının* (new industrial spaces) varlığına neden olmuştur (Leborogne and Lipietz1991).

8- Esnek birikim tarzını tanımlayan bu mikro-mekanizmalar için oldukça önemli bir değişiklik olan *yalın üretim*, ancak altsözleşme (subcontracting relations) ilişkilerinin varlığında anlam kazanmakta. Altsözleşme ilişkileri sermayenin ulaştığı bu aşamada esnetmek istediği bir dizi rijitlikleri ortadan kaldırdığı sürece en çok başvurulan mikro-mekanizma olarak karşımıza çıkmakta. Esnekleştirme ya da sermaye birikiminin hareket alanını genişletme için gerekli tüm avantajları "altsözleşme ilişkileri" içermektedir. Altsözleşme ilişkileri genellikle ülke-mizde "taşeron" olarak kavramlaştırılrsa bile bu yaşanan gerçekliğe uygun bir tanımlama değildir (Ercan,1994). Taşeronlaşma daha çok üretim sürecinin direkt parçası

2- Liyakatı ve başarıyı ödüllendiren ve kriz dönemlerinin, işçi çıkarılmasına gerek olmadan geçilmesini sağlayan

3. Çalışma sürelerinin yine koşullara göre, zamana yayılmasını veya sıkıştırılmasını, boşa geçen zamanın telafisini sağlayan ve gerektiğinde dinlenme imkanı veren esnek zaman uygulamaları olmuştur. Sonuç olarak, değişen koşulların getirdiği zorlukların veya başarıların, çalışanlar ve işletmelerce paylaşılmasını sağlayan, çalışanları korumaya devam ederken, firmaların da istikrarını temin eden, rekabet koşullarına uyumlu ve daha esnek İş Hukuku kurallarına doğru bir eğilim olduğu söylenebilir.

İKTİSAT DERGİSİ : Sektörünüzde ve işyerinizde bu konudaki uygulamalar ve karşılaşılan zorluklar hakkında bilgi verebilir misiniz?

BERKMAN : Ülkemizde yasal düzenlemeler, söz konusu esnek yaklaşımların tam olarak uygulanmasına imkan vermemektedir. Bununla birlikte, zamana göre esneklik tiplerinden vardiyalı çalışma sistemi, firmamızda da uygulanan bir yöntemdir. Bunun dışında,

işçilerin başarılarını ödüllendiren bir esnek ücret sistemi de kısmen uygulanmaktadır. Özellikle, diğer faaliyetlerle genelde direkt ilişkili olarak çalışmayan AR-GE ve Ürün Geliştirme birimlerimizde, çalışanlar tarafından, çalışma zamanlarının yayılması veya sıkıştırılması, başlama ve bitiş sürelerinin kendileri tarafından ayarlanabilmesi gibi esnek zaman prensipleri uygulanmaktadır.1994 yılındaki kriz koşullarında Arçelik A.Ş., işçi sendikaları ile anlaşmak sureti ile esnek istihdam, esnek ücret ve esnek zaman yaklaşımlarını uygulamıştır. Bu dönemde, satışların hızla düşüşü gereği, vardiya sayısının azaltılması, daha düşük ücret ödenmesigibi uygulamalarla, krizin olumsuz etkilerinin çalışanlarla kısmen paylaşılması ve çok sayıda işçi çıkarılmasına gerek kalmadan, esnek tempolarla çalışılarak, olumsuz koşulların en az zararla aşılması mümkün olmuştur.

Bununla birlikte, gerek ülkemizin ekonomik ve siyasi koşulları, gerekse üretim teknikleri ve temel yapısı nedenleri ile üretim ve istihdamda tam esnekliğe geçmek zaman alacaktır.

olmayan bir kısmının başka birine aktarılması anlamında kullanılırken, altsözleşme ilişkileri üretimin bizzat kendisini oluşturan süreçlerin parçalara ayrılarak belirli koşullar altında başka/küçük birimlere aktarılması anlamına gelmekte. *Bu anlamda altsözleşme ilişkisi kısmi bir uygulama ya da hastalıklı bir durum olarak tanımlamanın ötesinde 1970'lerde sermayenin esnek birikim tarzının normal bir sonucu olarak ele alınması gerekir.* Burada "niçin altsözleşme ilişkileri?" sorusuna verilecek cevap önem kazanmakta. Ana firma için altsözleşmeye gitme belirli açılardan kârlı ya da daha doğru bir deyimle avantajlar içermektedir. Bunlar; (Ercan, 1996)

■ **Üretim piyasasında risk azaltma;** özellikle kapasiteye dayanan altsözleşme ilişkileri ekonomik genişleme ve gerileme dönemlerinde ana firma için büyük ölçüde riskleri azaltma olanağı vermekte. Berger ve Piore bir çalışmada, "kapasite altsözleşme ilişkilerinde, ana firmaların üretim süreci içinde denge ve dengesizlik sağlayan süreçleri ayırarak, dengesizlik yaratacak birimleri firma dışına attıklarını" belirtmişlerdir. Bu anlamda yazarlara göre özellikle Fransa ve İtalya kökenli ana firmaların bu yönde bir eğilim içinde oldukları ve talepte gözlemlenecek dalgalanmaların yaratacağı risklerin bu kanalla azaltıldığı belirtilmektedir.

■ **Teknoloji için sabit ve değişken sermaye ihtiyacını azaltma olanağı;** Özellikle son yıllarda gözlemlenen hızlı teknolojik gelişme daha sermaye yoğun üretim ve buna bağlı olarak sürekli bir sabit ve değişken sermaye ihtiyacının artmasına neden olmuştur. Bu zorunluluk beraberinde, firmaları üretim için gerekli büyük çaplı yatırımlarının tümünün sabit sermayesini karşılama yerine, üretim için gerekli bazı parçaları dışarıdan, özellikle yoğun sermaye kullanımı ile uzmanlaşmış birimlerden sağlamaya yönelmiştir. Bu firma için daha avantajlı olmaya

başlamıştır. Bu tür bir avantaj daha çok uzmanlaşmış altsözleşmelerin varlığına neden olmakta. Özellikle otomotiv ve elektronik sektöründe gözlemlenen bu tür ilişki biçimleri için anafirma daha çok uzmanlaşmış emek ve sermaye birikiminin belirli aşamalara ulaştığı ülke/bölgeleri tercih etmekte.

■ **Emekle ilgili avantajlar:** Altsözleşme ilişkilerinde, özellikle kapasiteye dayanan türünde, üretim için gerekli emeğin maliyeti ve daha da önemlisi emeğin toplumsal bir güç olarak varlığını dile getirip/getirememesi koşulları altsözleşme ilişkileri için belirleyici önemde bir değişken olmuştur. Özellikle az gelişmiş ülkelerde gözlemlenen kırdan kente yoğun insan göçü ve bunu absorbe edemeyen sanayi sektörü, beraberinde bu işsizlerin iş bulma için yoğun bir rekabete girerek ücretlerin düşmesine ve dolayısıyla yaşam düzeyinin düşük olmasına bağlı olarak birim yaşamın yeniden üretilme maliyetinin düşük olmasına yol açmıştır. Diğer yandan az gelişmiş ülkelerde emek-devlet ilişkisinin emek üzerinde sınırlayıcı bir denetim biçiminde olması işçilerin sendikalaşma sürecinin ve toplumsal hak arama yollarının kısıtlanmasına neden olmuştur. Tüm bu değişkenler ise sonuçta;

■ ucuz,

■ organize olmayan,

■ sürekli iş garantisi olmayan bir emek arzının varlığına neden olmuştur. Bu koşullar görece daha organize olmuş ana firma için hem düşük maliyet hem de ana firmada bulunan işçilerin muhalefetini kıran bir alternatif anlamına gelmekte (Lawson, 1992).

■ **Emeğin kolektif hareket etme potansiyelini ortadan kaldırma;** Özellikle 1970'leri önceleyen deneyimler işçilerin aynı mekanda, aynı sermaye adına çalışmalarının kolektif hareket etmeye yol açtığı gerçeğini açığa çıkarmıştır. Bu kolektif hareket ise sendikalaşma olarak kendisini açığa çıkarttığı ölçüde, altsözleşme ilişkileri sermayenin başvurduğu en önemli mikro-düzenleme biçimi olmuştur. Bu avantajlar yandaki şekilde özetlenmiştir.

Uzmanlaşmaya dayanan altsözleşme ilişkileri uzmanlaşmış emek arzına sahip ülkelerde gerçekleşirken (elektronik/otomotiv gibi uzmanlık isteyen sektörlerde daha çok gözlemlenirken), emek yoğun

Şekil : 2 Altsözleşme İlişki Biçimleri ve İstihdam Özellikleri

Altsözleşme Biçimleri ve Nedenleri

a) Kapasiteye Dayalı

a) Uzlaşmaya Dayalı Altsözleşme

Üretimin aktarılması

İşten Kolayca Çıkarılabilen İşçi Kullanımı

Yoğun Teknoloji Sınırlamaları

İstihdam Özellikleri Sözleşmeye dayalı

Güvenlik ve denge

Kârlılık

İşte sorumluluk ve otonomi

Kıt, değerli ve transfer edilebilir uzmanlık

Gerekli uzmanlık düzey

Kısa Dönem ya da sözleşme yok

yok

belki

düşük

belki

belirli düzeyde

Yok

yok

yok

düşük

yok

dar

var

var

var

yüksek

genellikle

geniş bir şekilde

Kaynak; Lawson, (1992, 10)

altsözleşme ilişkileri uluslararası işbölümünde daha çok uzman emek deposuna sahip olmayan ülke ve bölgelerde gerçekleşmektedir. Kalifiye olmayan emeğe dayalı altsözleşme ilişkilerini tanımlayan bir diğer özellik ise yapılan işin çevreye zararlı olup olmamasıdır. Özellikle giyim sektörünün ve tüketim elektroniğinin emek-yoğun olması ve düşük uzmanlık istemesi bu tür altsözleşme ilişkilerinin geliştiği önemli sektörler olmuştur. Örnek olarak Filipinler'de toplam tekstil giyim sektörünün ihracatta yeri ikinci sırada iken, ihracatın üçte biri altsözleşme ilişkisine giren birimler tarafından gerçekleşmekte. Filipin hükümeti yabancı firmalara yoğun destek vermekte, bu desteklerden en önemlisi emeğin ucuz olma koşullarını sağlamaktır (günlük 22 peso=1 dolar). İşçilerin yalnızca %5'i sendikalı. Diğer yandan devlet yoğun bir şekilde küçük üretimi destekleyerek çokuluslu şirketlerle altsözleşme ilişkilerine girmelerini sağlıyor. Yasal çalışma süresi 8 saat olmasına rağmen genellikle bu 10 saat ve daha fazla, eve iş vermede ise oran daha da artıyor. Filipinlerde varolan altsözleşme ilişkileri daha çok emek-yoğun avantajlar üstüne kurulduğu için ülkeye yeni teknoloji girişi oldukça sınırlı ve bu ilişki biçimi sürekli olarak kendini üreten bir görünüme bürünmekte (Aldana, IRENE, 1989). Emek yoğun temelli altsözleşme ilişki biçiminin Bangladeş'te de geçerli olduğunu Hazera Sultana'nın verilerinde bulabiliyoruz; dünyanın en fakir ülkesi olan Bangladeş'te son on yılda endüstriyel kalkınma hiç gerçekleşmezken, giyim sektöründe gelişme gözlemleniyor. Dhakka ve Chittagong çevresinde yoğunlaşan C&A, Seers (US), Marks and Spencer (UK) gibi çokuluslu firmalar küçük üreticilerle aracı kullanarak iş siparişi yapıyorlar ve işler genellikle emek-yoğun işlerdir (Sultana, IRENE, 1989). Diğer yandan altsözleşme ilişkileri direkt üretim yönelimli olmayıp ticari altsözleşme ilişkisi biçiminde de karşımıza çıkmakta. Üretim yerine artan liberalizasyona bağlı olarak dışarıdan ithal ederek ülke içinde pazarlama özellikle belirli ülkelerde artarak önem kazanan ve ülke içi emek piyasasını olumsuz etkileyen bir altsözleşme ilişkisidir;

Altsözleşme ilişkileri, özellikle krizlerle daha çok yüzleşen kapitalist ekonomide büyük sermayenin kendini garantiye alma yollarından biri haline gelmiştir.

örnek olarak ülkemizde son yıllarda tüketim elektroniğinin ithalatı ile uzmanlaşan bir kesimin varlığı bu tip alt sözleşme ilişkileri dolayımında gerçekleşirken, daha önce üretimi sürdürülen bazı ürünlerin ülke içi üretiminde büyük düşüşler gerçekleşmiştir.

9-Sermaye için tüm bu olanaklar beraberinde üretim sürecinde maliyetleri minimuma düşürecek, kârların maksimuma dönüşmesini sağlayacak dünya ölçeğinde kaynak kullanmayı gündeme getirmekte. Literatürde uluslararası altsözleşme ilişkileri olarak adlandırılan bu uygulama, belirli bir üretimde uzmanlaşan büyük ölçekli firmanın, üretimin belli aşamalarını dünya ölçeğinde en az maliyetli ve en kaliteli üretecek mekanlara taşıması ve böylece üretimin uluslararası ölçekte mobilizasyonunun artmasına neden olmuştur.

Diğer yandan üretken sermayenin aşırı mobilizasyonu, üretim sürecinde hızlı bir segrasyona yol açmıştır. Üretim süreci bir yandan merkez üretim birimleri yaratırken, diğer yandan bu merkez üretim birimlerine aramal üreten bir dizi küçük üretim birimlerinin varlığına neden olmuştur. Bu anafirma için kaynak kullanımının farklılaşmasının yanısıra kontrolün farklılaşmasına da neden olmuştur.¹ Bu açıdan verilebilecek en iyi örnek spor ayakkabı üretiminde uzmanlaşan NIKE'in yarattığı uluslararası ağ (network) ve farklılaşan altsözleşme ilişkileridir. Nike öyle bir ağ geliştirmiştir ki, üretimin % 100'ü altsözleşme ilişkileri dolayımında gerçekleşmekte ve bu altsözleşme ilişkileri M.T.Donaghau ve R.Barff'in belirttikleri gibi uluslararası bir stratejik dayanışmaya neden olmakta. Sonuçta çalışmanın yer aldığı derginin sınırlarını gözönüne alarak NIKE'in farklılaşan altsözleşme ilişkile-

NIKE'in Geliştirdiği Birincil ve İkincil Alt Sözleşme İlişki Sistemi

rini özet olarak alttaki şekildeki gibi gösterebiliriz (Donaghau ve Barff, 1990).

Altsözleşmeye dayalı işletmelerde, çalışma saatlerinin esnekliği daha doğrusu belirsizliği, ücretlerin düşük ol-

1- Kontrol biçimleri için bak Ercan(1996)

ması, iş garantisinin olmaması, genellikle bu işyerlerinde sosyal sigorta ve diğer sosyal hakların olmaması işçiler arasında sert bir ayrıma neden olduğu ölçüde, organize olmuş ve belirli bir mekanda yoğunlaşmış işçilerin hak arama taleplerini olumsuz yönde etkilemiştir. Daha önceki bir yazıda vurguladığım gibi bu *post-fordizm ya da yalın üretim olarak tanımlanan yeni iş biçimlerinin sevimsiz çocuğudur* (Ercan1994). Bu sevimsiz çocuk, erken dönem kapitalizme ait yaşam koşullarını yeniden üretmiştir. Etkinlik ve verimlilik kavramlaştırması adına yaratılan esnekliğin sonucu olan altsözleşme ilişkileri, özünde insan faktörünü hesaba katmamaktadır. Esnekliğin sermaye için anlamlı olduğu, daha fazla değer yaratma için anlamlı olduğu ölçüde (yani Nike'ın dünya ölçeğinde rekabette ön sıralarda yer almasına olanak verdiği, ve Nike'ın temsil ettiği sermaye için aşırı bir değer yaratma anlamına geldiği halde) değer yaratma sürecinin öznelere olan insanlar için bir dizi olumsuzluklar içerdiğini yukarıda belirtmiştik.²

Altsözleşme ilişkileri, özellikle krizlerle daha çok yüzleşen kapitalist ekonomide büyük sermayenin kendini garantiye alma yollarından biri haline gelmiştir. Meta akışının normal gittiği süre içinde ana firmanın taleplerine bağlı olarak üretim yapan altsözleşme ilişkilerine dayalı birimler, kriz dönemlerinde ilk etapta ana firmaların ilişkilerini kestikleri birimler olmakta. Böylece ana-firmanın üstleneceği krize ilişkin maliyetlerin büyük bir kısmını üstünden atabilmekte.

10- Altsözleşme ilişkilerinin son zamanlarda gelişmesine paralel olarak ileri sürülen bir görüş ise ekonomik ilişkilerde demokratik bir sürecin başladığı ve üretimin parçalanarak ekonominin geniş kesimlerine yayıldığı yönündedir. Çok popüler olan romantik bir vurgu ile "küçük güzeldir" tanımlaması ne yazık ki son on yılda yaşanan pratikler gözönüne alındığında pek de gerçekçi görünmemekte. Üretimin küçük parçalara ayrılması kontrolün bu küçük üretim birimlerinin eline geçtiği anlamına gelmez. Hans Krikke ve Jan Müter'in *Opstand Vakfı* için yüzyüze görüşme ile sürdürdüğü araştırmada ülkemizdeki tekstil sektöründe altsözleşme ilişkilerini açığa çıkaracak bir dizi değişken dile getirilmiştir.³ Bu araştırmada elde edilen bilgilere kısaca bakmak kapitalizmin esneklik adına yarattığı yeni mikro-mekanizmalarını anlamamız için birdizi ipucu ile birlikte, küçük üretimin ne anlama geldiğine dair bir dizi bilgiye ulaşmak olası olmakta. Buna göre tekstil sektöründe gözlemlenen ilişki biçimleri beş başlık altında toplanabilir. Bunlar;

(i)- Avrupa merkezli satış mağazaları İstanbul'da satın alma büroları açarak bu bürolar kanalıyla belirli atöly-

yelere iş yaptırıyorlar,

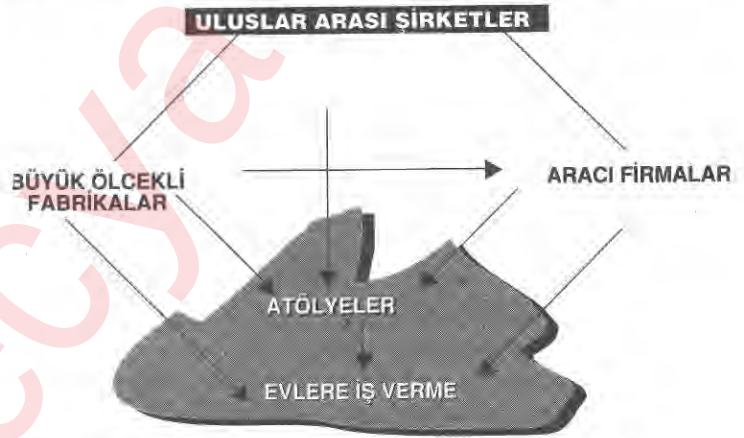
(ii)- Avrupa'daki giyim mağazaları Türkiye'deki büyük firmalar ile ilişki kurarak bunlar aracılığı ile isteklerini yerine getiriyorlar,

(iii)- Avrupa'daki büyük firmalar, üretilen malları doğrudan fabrika ve atölyelerden alıyorlar,

(iv)- Avrupa'daki büyük giyim mağazaları, Avrupa'da işyeri olan Türkler aracılığı ile Türkiye'deki atölyelerle ilişkiye geçiyor,

(v)- Avrupa'dan belirli bir modele göre kesilmiş kumaşların, ikinci elden sipariş alan atölyelerde dikilerek geri yollanması şeklinde ilişkiler gerçekleşiyor.

Bu ilk elden ilişkiler ülke içinde yeniden bir dizi ilişkinin varlığına neden oluyor. Bu ilişki ağı yukarıda genel çerçevesini verdiğim ilişki biçimleri ile yakın benzerlikler göstermekte. İlişki ya direkt ya da aracı birimler tarafından gerçekleşmekte. Siparişi alan uluslararası firmanın temsilcisi olan aracı aldığı bu işi fabrikalara, daha küçük atölyelere, evlere dağıtmakta. Ya da daha farklı bir şekilde, iş eğer teknik donanım ve beceri istemiyorsa bizzat uluslararası firmanın ilişkiye girdiği bir aracı ile aracının ilişkiye girdiği aileler arasında yani yine eve-iş verme

Uluslararası Şirketlerin Türk Tekstil Sektörü ile Kurdukları Olası İlişki Biçimleri

şeklinde gerçekleşmekte.

(Krikke ve Müter, 1993'ten elde edilmiştir)

Yukarıda verilen ilişki biçiminde siyah çizgi ile ayrılan kısım yani atölyeler ve eve-iş verme olarak altsözleşme ilişkilerinin;

- sendikasız,
- sigortasız,
- uzman emeğin kullanılmadığı,
- çalışma koşullarının oldukça kötü olduğu,
- genellikle formal olmayan ilişkiler içinde gerçekleştirildiği gözlemlenmiştir.

• Daha çok uzman olmayan emek ile kadın ve çocuk emeğinin kullanıldığı bu ilişkiler ağı içinde üretilen malın fiyatı direkt olarak uluslararası firma tarafından belirlen-

² Altsözleşme ilişkilerinin oldukça fazla olduğu G.Kore'de son yıllarda gözlemlenen pratikler, altsözleşmeye dayanan birimlerde işçilerin artan oranlarda sendikalaşma yönündedir. Örnek olarak KIA son yıllarda altsözleşmeye dayalı birimlerde gözlemlenen sendikalaşma eğilimi üretimin uzun bir süre durdurulmasına neden olmuştur.

³ Bu araştırmayı yürüten Hans Krikke'ye araştırma sürecinde elde ettiği verilerle birlikte sonuçları benimle paylaştığı için teşekkür ederim. Bak Ercan(1994)

mekte. Araştırmada vurgulandığı üzere, Hollanda merkezli firmaların Türkiye'de altsözleşme ilişkisi (taşeron) aracılığı ile üretilen malların, üretim fiyatı ile satış fiyatı arasında % 400-500'lere varan farklar olduğu saptanmıştır. Burada atölye sahibi ve küçük girişimci olarak görülen kişilerin özellikle uluslararası firmalarla olan ilişkilerinin eşitsiz bir ilişki olduğu açığa çıkmıştır. Küçük ölçekli üreticilerin, atölye sahiplerinin ürünlerin modellerini değiştirme, fiyat ve kalite konusunda hiçbir yetkileri yoktur. Bir işyeri sahibinin anlatımı ile "Görünürde bu işyerinin patronu olmamıza rağmen, bizler de diğer işçiler gibi dışsatımı gerçekleştiren firmaya bağlıyız." İşyeri sahibinin pozisyonu ile karşılaştırıldığında işçiler çok daha kötü şartlar altında üretim sürecine katılıyorlar, genellikle işyerleri 10'dan fazla işçi çalıştırmasına rağmen, genellikle gerçek rakam resmi kayıtlara geçilmiyor. 10 kişiden az kişi gösterildiğinde ise, hemen hemen hiç bir resmi kayıt tutulmadığı gibi, bu aynı zamanda burada çalışan işçilerin sendikalaşmasının önünde önemli bir engel oluyor. Sendikası ve belirli bir sözleşme olmadan yürütülen iş ilişkileri ve oldukça ilkel iş yöntemleri ile çalışma saatleri 12-14 saate çıkabiliyor. Özellikle büyük firmaların aldıkları işi, ikinci iş olarak bir alt birime genellikle atölyelere vermeleri ve bu işlerin belirli bir zamanda yetiştirilmesi, işin çok daha yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Bu ise çalışma süresinin genellikle işe göre belirlenmesi gibi bir sonuca neden olmaktadır. Diğer yandan sektörde özellikle giyim sektöründe ilişkilerin oldukça paternalist bir şekilde yürüdüğü, üretimin daha çok aile bazında örgütlenmiş ve yüzyüze ilişkilere dayandığı belirlenmiştir. Taşeron ilişkileri içinde yapılan üretimde, emeğin maliyetinin temel belirleyici olduğu açıkça ortaya çıkmıştır. Küçük atölye sahipleri emek maliyetinin düşüklüğünün bir avantaj olmadan çıkma durumunda tüm faaliyetlerinin durabileceğini belirtmişlerdir. Diğer yandan bu atölyelere iş veren ilk el büyük firma veya fabrikalar, her geçen gün mallarda kaliteyi öne çıkarmaktalar ve yeni teknolojik gelişmelerin öne çıkması ile üretimde emek yoğun aşamanın Türkiye'de yapılmasına rağmen, model ve pazarlama hizmetlerini elinde tutan ana firmaların her zaman aslan payına el koydukları ortaya çıkmıştır (Krikke ve Mute, 1993).

Tüm bu vurgulardan sonra küçük üretimin ve dolayısıyla altsözleşme ilişkilerinin gerçek boyutu daha bir açığa çıkmakta. *Küçük, söylendiği gibi her zaman için güzel olmamakta.* Altsözleşme ilişkileri ana firmanın belirleyiciliğinde eşitsiz bir ilişki biçimidir. Eşitsizlik bir yandan ana firma ile sözleşme ilişkisine giren firma arasında varolan eşitsiz bir ilişki iken diğer yandan bu eşitsiz ilişki aynı zamanda bu iki birimde yer alan işçiler arasında varolan bir dizi eşitsizlik anlamına gelmektedir.

11- Sonuç olarak *esnek sermaye birikim* sürecinde (değer yaratma sürecinde) esnekliğin tüm koşullarını içerdiği ölçüde altsözleşme ilişkileri önem kazanmakta.

Kapitalizmin spekülatif mantığına bağlı olarak pratik süreçlerde oldukça farklılaşan bu ilişki biçimlerinin amprik olarak ele alınarak kapitalizmin spekülatif işleyişinin kendi iç mantığını açığa çıkartmak sosyal bilimlerin temel yönelimini işaret etmekte.

Kaynakça

- Cansen,E(1993) "Yalın Yönetim" *İş Yönetiminde Devrim*, İstanbul Mülkiyeliler Vakfı, İstanbul
- Çetin,C(1986) *Endüstri İşletmelerinde Kalite Kontrolü Çemberleri ve Uygulamadan Bir Örnek*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, M.Ü.
- Dicken,P(1992) *Global Shift*, Paul Chapman Publ.London
- Donahu,M.T ve R.Barf(1990) "Nike Just Did It: International Subcontracting and Flexibility", *Regional Studies*, 24&6
- Dunford.M and G.Benko(1991) "Neo-Fordism or Post-fordism? Some Conclusion and Further Remarks" in G.Benko and M. Dunford (eds), *Industrial Change and Regional Development: The Transformation of New Industrial Spaces*, London, Belhaven
- Ercan,F(1994) "Post-Fordizmin Arka Bahçesi, Krizin Sevimsiz Çocuğu; Taşeronlaşma" *Disk-Ar*, sayı 15
- Ercan,F(1995a) "The Theorization Global Transformation in The Flexible Capital Accumulation", *İktisat Araştırmalar Dergisi*, cilt 1., sayı 1
- Ercan,F(1995b) "Ontological Framework of Worldwide Capitalist Restructuring Process", *İstatistik ve Ekonometri Dergisi*, sayı 1
- Ercan,F(1995c) "Kalkınma Stratejileri ve Dünya Ölçeğinde Yeniden Yapılanma Sürecinde Tüketim Elektroniklerinin Gelişimi-I" *Disk-Ar*, S.17
- Ercan,F(1995d) "Tüketim Elektroniklerinin Gelişimi-II Türkiye'de Tüketim Elektronikleri" *Disk-Ar*, sayı 18
- Ercan,F(1996) "Tekstil Sektöründe Altsözleşme İlişkileri, Avrupa Topluluğu'nda Altsözleşme İlişkilerinin Destekleme Eğilimleri ve Türkiye (Mercer ve Bir Yan Dikis Araştırmaları)", *İktisat Araştırmalar Dergisi*, cilt 1., sayı 2
- Glyn,A ve B.Sutcliffe(1972) *British Capitalism Workers and The Profits Squeeze*, Penguin Book,London
- Harvey,D(1990) *Conditions of Postmodernity*, Oxford Press, Oxford
- IRENE(1989) *New Labour Relations-International Developments in The Garment Industry and The Consequences for Workers*, Dordrecht'e SOMO ile düzenlenen seminere sunulan rapor.
- IRENE(1992-1993) *News From IRENE*, 14. ve 17. sayıları
- İtoh,M(1992) "Japan In New World Order", *Socialist Register*, ed:R.Miliband ve L.Panitch., The Merlin Press, London
- Krikke,H ve J.Müter(1993) *Bir Yan Dikis*, çev: İsmail Ercan, Opstand Vakfı yay.
- Lawson,V.A(1992) "Industrial Subcontracting and Employment Forms in Latin America:A Framework for Contextual Analysis", *Progress in Human Geography*, sayı 16/1
- Leborogne.D and A.Lipietz(1991) "Two social Strategies in The Production of New Industrial Space", in G.Benko and M.Dunford (eds), *Industrial Change and Regional Development:The Transformation of New Industrial Spaces*, London, Belhaven Press...

tiştirilmesi ve verimliliğinin yükseltilmesi amacıyla eğitime ayrılan kaynakların artırılması, özel sektör kaynaklarından da yararlanılması ve bu kaynakların akılcı bir şekilde kullanılması sağlanacaktır."

"Toplumsal faydanın büyük olduğu zorunlu eğitimin devlet tarafından üstlenilmesi, bireysel faydanın nisbeten büyük olduğu daha üst eğitim kademelerinde hizmetten yararlananların hizmetin bedelini ödemesi sağlanacaktır. Bu yapı, fırsat eşitliği açısından ödeme gücü olmayan öğrencilerin hizmetten yararlanabilmesini sağlamak üzere özel kesimin de katkısıyla dar gelirli aile çocuklarından başlanarak kredi ve burs sistemiyle desteklenecektir."

"Devlet gözetiminde özel kesimin eğitim hizmeti sunma faaliyetleri teşvik edilecektir."

7. Beş Yıllık Planda hakim görüş olarak yansıyan ve son üniversite yasa taslağında görülen yaklaşımın mantığı, idari ve mali yönden yükseköğretimi sermaye çevrelerinin etki ve hakimiyeti altına sokmaktır.

Bu politika, mali sıkıntı içinde bulunan siyasal çevre ile kamu kesiminin bu mali sıkıntısını çözmek için aktaracağı kaynak karşılığında yükseköğretimin yönlendirilmesinde söz sahibi olmak isteyen sermaye çevrelerinin ittifakının plana ve tasarıya yansımış görüntüsüdür. Yasa tasarısındaki bazı hükümler bu konuya tam bir açıklık getirmektedir.

Yeni tasarı, 2547 sayılı yasadan çok daha bürokratik, merkeziyetçi ve anti-demokratik niteliktedir. Atama sistemi ile donatılmış bir idari çatı içinde, kararlar üst kademelere çekilmiş bulunmaktadır.

Kaldırılması ya da bir tür üniversitelerarası koordinasyon kuruluna dönüştürülmesi beklenen Yüksek Öğretim Kurulu daha da güçlendirilerek, birleşiminde üniversite-dışı elemanlara yer verilmiş bulunmaktadır. Hatta Cumhurbaşkanı'nın atayacağı üyelerin de üniversite-dışı elemanlardan oluşması halinde, Kurulun üyeleri arasında üniversite elemanının oranı sadece 1/3 oranında olacaktır.

Benzer şekilde, akademik nitelikli görevlerle donatılmış olan Akademik Değerlendirme Kurulu üyeliklerinin de 1/3'ü üniversite-dışı elemanlardan oluşacaktır.

Üniversitelerin yönetimine üniversite-dışı elemanların dahil edilmeleri bizzat üniversitelerin içinde de görülmektedir. Arttırılan Rektör Yardımcılığı görevlerinden bazılarını üniversite-dışı personel atanabilecektir.

Bu tür elemanlardan Üniversite Sekreteri pozisyonu biçiminde de yararlanılabileceği halde, bu kişilerin doğrudan Rektör Yardımcısı olarak atanmaları dikkat çekicidir. Güçlü sermaye kesimi üniversite içine sızma operasyonunu sadece yönetsel kadroları işgal etmekle sınırlamamış, fakat "Özel Statülü Profesörlük" ile bizzat aktif öğretim kadrosuna ve öğrencilerle temas düzeyine kadar çekmiştir.

Tasarının 11. maddesine göre, "İlgili üniversite veya

yüksek teknoloji enstitüsü senatosunun kabul etmesi halinde, mevcut profesör kadrolarına ek olarak, tüm giderlerinin sürekli olarak özel veya tüzel kişiler tarafından karşılanacağı taahhüt edilen profesörlükler ihdas edilebilir." Bu tür kadrolara atanacak profesörlerde bazı nitelikler aranmakla birlikte, tasarının 14. maddesinde objektif statüler çerçevesinde yabancı öğretim üyesi istihdam olanağı bulunmasına rağmen, tasarıda böyle bir hükme yer verilmesi fevkalade düşündürücüdür.

Tasarı görüntüsel olarak tam-gün çalışma esasını öngörmektedir. Ancak bu hüküm gerçekten, iki nedene bağlı olarak görüntüseldir.

Bir defa, aynı hükmün yanında, üniversite dışında çalışan öğretim üyelerinin saat-başı ücret sistemi ile sözleşmeli olarak istihdam edileceği hükmü yanında tam-gün statüsünde çalışacak öğretim üyelerinin haftada bir gün başka bir kurumda çalışmak üzere görevlendirilebileceği hükmü bulunmaktadır.

Bunun dışında, öğretim üyesini ağırlıklı bir biçimde proje- güdülü bir konuma getiren tasarının, "holding profesörlüğü" statüsünü çalışma yerini değiştirerek, şimdikine göre daha rafine ve anlaşılabilir bir görüntüye dönüştürmektedir. Bu değişikliğe çok büyük bir gereksinme bulunuyordu.

Zira üniversitelerde "sometime" profesör olarak bulunup, holdingleri mekan tutmak artık çok fazla aşık ve göze batar bir hale geldi. Bu durumda yapılması gereken, profesörü, proje esasına dayalı olarak, üniversitede çalıştırmaktır. Tüm bu finansal bağımlılıklar üniversitelerde "İşletme Hesabı" kurumu ile çok belirgin olarak pekiştirilmektedir. Çok yüksek harcama potansiyeli olan İşletme Hesabı, gelir sağlamada ağırlıklı olarak özel finansmana yönelmektedir.

Öğrenci harçları, yüksek lisans harçları bu bağlamda öngörülen gelir kalemlerindendir. Öngörülen finansman yönetiminde lisans ve yüksek lisans harçlarının arttırılarak, eğitim maliyetinin %20-25 gibi bir orana ulaştırılacağı düşünülmektedir. Harç kredisi önerilmekle birlikte, her isteyen öğrenciye harç kredisi vermenin böyle bir sistemde mantığı olmadığı gibi, yanlış beyanlara bağlı olarak krediyi hakediş koşullarında ciddi haksızlıkların oluşması da kaçınılmazdır.

7. Beş Yıllık Kalkınma Planı ve yeni yasa tasarısına hakim görüş, üniversiteleri sistemin tam bir üst yapı kurumu konumuna getirmektedir.

**Böyle bir politika,
üniversiteleri
kısa dönemde
meslek adamı
yetiştiren
ara kademe
hizmet ünitesine
dönüştürürken,
uzun dönemde söz
konusu kurumları
ciddi bir
çöküntüye
götürmeye aday
görülmektedir.**

Yükseköğretim harç mantığı, öğrenciyi bağımsız birey olarak kabul etmeyen, onu ailesine ya da kendisini finanse edecek bir kurum veya gruba tabi kılan anti demokratik bir yaklaşımı ifade eder. Tasarının bir diğer olumsuz yönü de, vakıf üniversiteleri kurumu ve bu düzenleme çerçevesinde müteveli heyetlerinin örgütleniş biçimi ve yetkileridir. Vakfın niteliğine bakılmaksızın, yükseköğretimin bağımsızlığı açısından fevkaladesakıncalı olan bu sistem, maalesef, etkili bir denetime

dahi tabi tutulmadan meşrulaştırılmaktadır.

7. Beş Yıllık Kalkınma Planı ve yeni yasa tasarısına hakim görüş, üniversiteleri sistemin tam bir üst yapı kurumu konumuna getirmektedir. Bu amaca yönelik olarak bir yandan üniversitelerin gelir sağlama kanalları özel finansmana dönüştürülürken, diğer yandan da, hem bu

tavizin bir bedeli hem de etkin denetim aracı olarak tahrip edilmektedir. Akademik özgürlüğün tahrip edildiği bir yerde yapılan denetimin etkinliği, özel kesimin üniversiteye ayırdığı kaynakların ne denli özel kesimin üst-yapı kurumuna dönüştürüldüğünün araştırılması ve bunun sağlanması ile ilgilidir. Bunun anlamı ise üniversiter faaliyetlerin piyasa metasına dönüştürülmesidir. Böyle bir politika ise, üniversiteleri kısa dönemde meslek adamı yetiştiren ara- kademe hizmet ünitesine dönüştürürken, uzun dönemde söz konusu kurumları ciddi bir çöküntüye götürmeye aday görülmektedir. Bilgi çağında öngörülen bu yak-

laşım, ne üniversiteleri yerli yerine oturtabilecek ne de çağdaş gelişmeler karşısında toplumu yükseltebilecek bir gelecek kapısı aralamaktadır.

Eğitim hizmetlerinin, özellikle de üniversitelerin finansman yönteminin özelleştirilmesi, bu hizmetlerin nitelik ve niceliğinin piyasa dürtülerine göre belirlenmesi anlamını ifade etmektedir.

Böyle bir gelişme, sosyal adalet açısından sakıncalı olduğu gibi, bundan da daha önemli olarak eğitimin planlanmasında kısa vadeli piyasa dürtülerine dayanılmış olduğundan dolayı uzun dönemli etkenlik, yani amaca yönelik olma ilkesine de ters düşmektedir.

Eğitimde fırsat eşitliğinin bozulması, maddi sermayenin ileriki dönemlerde beşeri sermaye ve yönetici kadrolarına hakim olması anlamına geldiği gibi, hizmette etkinliğin sağlanamaması ise, eğitimin planlanmasında somut ülke gerçeklerinden çok, parasal güçlü çevrelerin taleplerinin ön safa çıkacağı demektir.

Eğitim hizmeti, bireysel yararlardan önce, toplumun geleceği ile yakından ilgili olan ve ona göre planlanması gereken bir hizmettir.

Yükseköğretimde Yeniden Yapılanma Eğilimlerinin Ekonomi Politikası

Yüksek enflasyon oranları ve bilimsel gelişmenin altyapısı her geçen gün daha donanımlı hale gelirken, eğitim için ayrılan bütçe ödenekleri yıllara göre ya küçük ölçekli artış ya aynı seviyeyi koruma ya da en kötüsü gerileme eğilimi içine girmiştir.

FUAT ERCAN M.Ü. İktisat Bölümü Araştırma Görevlisi

1- Kapitalizmin toplumsal ilişkiler sistemi olarak tanımlanan temel özelliği, ekonomik ilişkilerin diğer ilişkiler üzerinde belirleyici olması ve belirleyiciliğin sürekli olarak artmasıdır. Toplumsal ilişkiler üzerinde artan ölçüde belirleyici olan ekonomik ilişkilerin temel yönelimi ise (ekonomik)değer biriktirmedir. Değer biriktirme sürecinin ekonomik terminolojideki karşılığı olan sermaye birikim süreci, gerek gelişmesinin belirli aşamalarında, gerekse içine düştüğü "değer üretmemeye" krizlerinde, toplumsal olan alanları yeniden tanımlamaya yönelir. Kapitalist gelişmeyi bu anlamda günlük yaşamın ekonomik ilişkiler içinde yeniden tanımlanması olarak tanımlayabiliriz. Ekonomik ilişkilerin egemenliği, kapitalist toplumda "meta üretimi" şeklinde açığa çıkar. Ekonomik ilişkiler, bu anlamda bir yandan "değer üretme" adına değdiği noktayı metalaştırırken, diğer yandan toplumsal olanın, özellikle siyasal olanın ekonominin belirleyiciliği altına girmesine neden olmuştur.

Kapitalizmde ekonomik alan eşitsizlikler alanıdır. Değer üretme süreci ise eşitsizliklerin hem nedeni hem de sonucudur. Değer üretme sürecinin hızlanması ekonomik anlamda güçlü olanları daha güçlü kılarken, ekonomik değer yaratıcıları daha da güçsüz kılmaktadır. Durum böyle iken, kapitalizmde belirleyici olan liberal ideoloji, piyasa ilişkilerinin ekonomiyi tanımlayan temel ilişki biçimi olduğunu ve bu ilişkinin eşitler arası bir ilişki olduğunu belirtmiştir. Bu temel varsayımdan hareketle, piyasa ilişkilerine taraf olan ekonomik birimlerin bu süreçten yararlı, daha doğrusu kârlı çıkarları belirtilmiştir.

2- Kapitalizm 1970'lerde, aşırı birikmiş değerlerin/ sermayenin yeniden değer yaratma potansiyelinin hızla tükendiği bir aşamaya girmiştir. Bu aşamada dünya ölçeğinde sermaye, sermayenin yeniden üretimi için, bir önceki dö-

me ait yapısal sınırlamalardan kurtulma sürecini başlatmıştır. Süreç içinde geliştirilen önlemler daha çok bir önceki dönemin katılıkları- nı esnetme ve sermaye- nin hareket alanlarını genişletme yönündedir. Tüm bu önlemler ya da müdahaleler, (esnekleştirme) insanların günlük yaşamının hızla ekonomik ilişkiler içine taşınmasına, günlük yaşam pratiklerimizin üzerinde ekonomik yaşamın belirleyiciliğinin artmasına neden olmuştur.

Günlük yaşam pratiklerimizin yeniden tanımlanması/ kodlanması işlevini ise tarihsel olarak olageldiği gibi liberalizm üstlenmiştir. 1970'lerden sonra belirleyici bir ideoloji olarak karşımıza çıkan liberalizm, ülke pratikleri dolayımında kendini farklı isimlerle tanımlamaya yönelmiştir.

Tüm bu farklılıklara rağmen liberalizmin temel amacı "piyasa ekonomisi"ne meşruluk sağlamak ve böylece sermayenin ulaştığı aşamada yeni alanların meta ilişkileri içine taşınmasını olanaklı kılmaktır.

Pazar yönelimli ekonomi-politik kararların ilk ve en önemli hedefi, devletin ekonomik yaşamdaki etkisinin azaltılması olmuştur. Bu yöndeki çaba, diğer yandan, piyasa yönelimli ele alışıların işaret ettiği toplumsal alanların ekonomik alana taşınması için gerekli desteği sağlama yönünde devletin ve siyasetin yeni işlevlerle tanımlanmasını gündeme getirmiştir. Böylece 1970'lerden sonra dünya ölçeğinde ülke pratiklerinde farklılaşan, fakat genel bir eğilim olarak;

(i) sermaye birikimi için yeni toplumsal alanları meta ilişkilerine çekme,

(ii) devletin daha önce üstlendiği işlevleri yeniden tanımlanarak;

a-) eğer seçilen yeni toplumsal ilişki/alan devletin daha önceki ekonomik yaşamda üstlendiği alanlar/işlevler ise bu alanlardan çekilmesi,

b-) devletin diğer yandan belirli ekonomik alanlardan çekilmesinin ötesinde yeni bir görev daha üstlenmesi; toplumsal alanların ekonomik olanın belirleyiciliği altına alınması için gereken düzenlemelerin yapılması.

Sermaye birikiminin ulaştığı bu aşama, eşitsizliklerin daha da artmasına neden olmasının ötesinde bir anlam kazanmıştır. Metalaştırma süreci insanlar için olmazsa olmaz ve temel hak olarak nitelendireceğimiz alanlara kaymıştır. Bu alanlardan hiç kuşkusuz en önemli iki tanesi eğitim ve

* Bu çalışma ÖES'nin oluşturduğu Yasa Taslağını İnceleme Komisyonu için sürdürdüğüm çalışmanın bir kısmını içermektedir.

sağlık hakkıdır.

3- Eğitim olmazsa olmaz olan bir haktır. Eğitimin vazgeçilmez bir hak olmasının çeşitli nedenleri vardır. Bunlardan en önemlisi, insan-bireyin yaşadığı toplumla bütünleşmesini sağlayan ve bu anlamda kendi yaşamını önceleyen tüm yaşam pratiklerini elde etmesi ile ilişkilidir. Sosyalizasyon olarak tanımlayacağımız bu zorunluluk, tarihsel olarak farklı şekillerde gerçekleşmiştir, örnek olarak tarımsal toplumlarda aile içi eğitim, toplumsallaşmanın en önemli birimi olmuştur. Toplumsal uzmanlaşma ve işbölümü artıkça, toplumsal varlık olarak yaşam pratiklerimiz çoğullaşmış ve buna bağlı olarak insanların toplumsallaşma süreci daha organize kurumsal yapılarda yani okullarda gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Tarihsel bilgi birikim ve deneyimlerin ve becerilerin aktarılması yani eğitim, zamanla yeni bilgi ve deneyimlere ulaşma anlamında genişlemiştir. Eğitim süreci ise sadece eğitimin olanakları ile donanan bireyin özgürleşmesi anlamına gelmeyip bir bütün olarak toplumsal yaşamın gelişmesi ve ilerlemesine olanak sağlayacak bir içerik kazanmıştır. Bir bütün olarak eğitim, bireyin toplum içinde varoluş koşullarını önemli ölçüde değiştirdiği için eğitim olanaklarında eşitlik, insanlığın gelişimine uygun bir içerikle, toplumun tüm kesimlerini içeren bir hak olarak tanımlanmıştır. Bu hakkın ortadan kaldırılması, toplumsal yaşam içinde bireylerarası eşitliği bozacağı gerçeği göz önüne alındığında, eğitimin vazgeçilmez bir hak olmasının nesnel temelleri açığa çıkar. Diğer yandan bireylerin toplumsal yaşam içinde eğitim ile donanım kazanmaları, bireylerin yaşamı ile sınırlı iken eğitim ile sağlanan bireye ait tüm bu bilgi birikimi ve bilgi üretme yeteneği, bireyin toplumsal yaşam içindeki eylemlilikleri ile toplumsallaşır. Eğitim kısa sürede birey için anlamlı iken, uzun dönemde eğitim toplumsal olan için, toplumsal olanın gelişimi için anlamlı/ önemli hale gelir.

4.1970'lerden sonra neo-liberal politikalar farklı bir tanımlama ile eğitimi bir meta olarak tanımlamaya başlamıştır. Böylece bir yandan sermaye (üretken sermaye) hızla eğitim hizmetini üretmeye yönelirken, diğer yandan devletin bu alandaki faaliyetlerini azaltması gerektiği vurgulanmaya başlamıştır. Eğitimin toplumsal önemi, bilimin nihai olarak özgürleşmeyi sağlayacağı yönündeki vurgulara karşın⁽¹⁾, eğitimin bireysel özellikleri öne çıkarılmıştır. Bilim ekonomik anlamda bir üretim faktörü olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Yani eğitim ilişkilerini metalaştırma süreci başlamış, eğitim ilişkileri eşitsizlikler alanına çekilmiştir. Pragmatik bir felsefe ile eğitim bir yandan kâr yönelimli alana çekilirken diğer yandan bilimin kendisi piyasa için yararlı olduğu ölçüde bilim tanımı içine girmiştir. Hiç kuşkusuz burada vurgulanan genel eğilimler, toplumsal yapının tarihsel özelliklerine bağlı olarak toplumdan topluma farklılıklar göstermiştir.

Bu eğilim özellikle Amerika'da çok belirginleşmiştir. R.Ovetz'in bir çalışmasında belirttiği gibi bugün Amerika'da üniversiteler artan oranda ticarileşmiş ve üniversiteler birer girişimci olarak piyasa sürecine girmeye başlamıştır. Üniversiteler, neo-liberal politikaların sonucu olarak devletin fi-

nansal desteğini azaltmasına paralel biçimde akademik araştırma ve projelerini ticari bir meta olarak piyasaya sunmaya başlamışlardır. Ticarileşme eğilimi yazarın da belirttiği gibi sadece Amerika'ya özgü değil Avrupa üniversiteleri, Kanada ve Meksika üniversitelerinde de başlamıştır. Ovetz bir benzetme yaparak üniversitelerin ticarileşme sürecinin sonuçta tıpkı ABD'nin büyük firması U.S Steel'in temel üretim alanı olan çelik üretiminden vazgeçerek başka alanlarda yatırım yapması gibi, üniversitelerin de hızla eğitimden uzaklaştıklarını ve daha çok piyasa için proje ve teknoloji transferine yöneldiklerini belirtmekte. Özellikle ar.ge faaliyetleri ile askeri alanda teknoloji üretmeye yönelen üniversiteler ile firmalar arasında ilişkilerin artarak bütünleşmenin gündeme geldiği belirtilmiştir. Özellikle ar.ge faaliyetlerinin aşırı riskli ve maliyetli olması nedeniyle firmalar bu yöndeki birimlerini hızla eriterek bu hizmeti üniversitelerden talep etmeye başlamışlardır. Uluslararası firma olan KODAK bu yöndeki sürece verilecek anlamlı bir örnek olmakta.⁽²⁾

5-Eğitimin metalaştırılması süreci ülkemizde ilk etapta özellikle ortaokul ve lise düzeyinde gerçekleşmiştir. Ortaokul ve lise eğitiminin hızla özelleşmesi bu gün artık tanıdık olduğumuz farklı donanımlara sahip bir dizi lisenin varlığına neden olmuştur (Devlet liseleri, Anadolu lisesi, kolejler vs). Allaeddin Akçasu hocamızın yakındığı gibi, "Milli Eğitim Bakanlığı'nın emri altında birbiriyle eşit olmayan; fakat, eşit olan vatandaşların gitmek zorunluluğunda bulunduğu 4-5 çeşit lise bulunsun. Bu benim aklıma mantığıma sığmıyor."⁽³⁾ Yükseköğrenim öncesi eğitimin farklılaşmasına, devletin 1980'lerden başlayarak eğitime (ve sağlığa) daha az kaynak aktarmasına bağlı olarak kalitenin düşmesi neden olmuştur. Eğitimin kalitesinde gözlemlenen düşüş ise kaliteli eğitim talebini gündeme getirdiği ölçüde, özel sermaye bu talebi değerlendirmeye yönelmiştir. (örnek olarak 1979-1980 yılında özel öğretim okul sayısı toplam 266 iken bu rakam 1990-1991 yılında 746'ya çıkmıştır. %280 oranında bir artış gerçekleşmiştir). Sermayenin ilk etapta kârlılık kriteri içinde yaklaştığı özel okul açmanın daha önemli bir dizi işlevi vardır. Bu işlevler R.Okçabol ve F.Gök'ün belirttiği gibi;

1) Pek başarılı olmayan zengin çocuklarına kolay yoldan diploma vermek;

2) Sermaye sınıfının kendini yeniden üretmesine yardım etmek;

3) Kalabalık olmayan sınıflarda, gerekli eğitsel araç-gereçleri kullanarak ve nitelikli hocalarla bir yabancı dil öğretip iyi bir eğitim vererek varlıklı kesimin çocuklarını yükseköğretimde iyi yerlere hazırlamaktır.⁽⁴⁾ Ortaeğitime yönelen sermayenin daha donanımlı ve doğal olarak daha maliyetli okullar açması beraberinde eğitimi metalaştırdığı ölçüde, metalaşan eğitim herkesin bütçesine göre farklılaştırılmaya başlanmıştır. Yukarıda hocamızdan aktardığımız gibi sonuçta ortaegitim, içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Bu karışıklığın maliyeti oldukça yüksektir. Üstlenilen maliyetle doğru orantılı olarak sağlanan kaliteli eğitim bu eğitimden yarar-

lanan öğrenci ile yararlanamayanlar arasında büyük farklılıklar /eşitsizlikler yaratmıştır. Ortaöğretimde yaşanan bu eşitsizliğin direkt sonuçlarından biri yükseköğretime girişte karşımıza çıkmakta. İlkokuldan itibaren ele alındığında öğrenci akışı "ilkokula başlayan her 100 çocuktan 50'si ortaöğitime devam etmekte ve sonuçta sadece 8'i bir yükseköğretim kurumundan mezun olmaktadır"⁽⁶⁾. Yani toplumsal olan bir alan ekonomik yaşam alanına taşındığı andan itibaren zaten süregelen eşitsizlikler insan için bir hak olarak tanımladığımız eğitim olanaklarını ya hiç elde edememe ya da eşitsiz oranda elde edilmesine neden olmuştur.

Son günlerde kamuoyunda önem kazanan "yükseköğretimde yaşanan yeniden yapılanma" eğilimleri sonuç olarak 100 öğrenciden ancak 8'nin yükseköğretime girebildiği eşitsiz eğitim sisteminin daha da eşitsizleşmesi yönündedir. Yani 100 öğrenciden 8 öğrencinin yükseköğretime girdiği günümüz koşullarında;

- bir yandan bu 8 öğrencinin daha da azaltılması,
- diğer yandan ise yükseköğretime giren 8 öğrencinin farklılaştırılan üniversite kavramlarından hareketle, daha donanımlı/ayrıcıklı üniversiteler ile (elit üniversiteler) daha az donanımlı üniversiteler (kitlesele eğitim yapan üniversiteler) ayrımı içinde eşitsizliği artırma yönündedir.

Yükseköğretimde gündeme gelen yeniden yapılanma eğilimlerinin nedenlerini/ niçinlerini irdelemeye yönelik bu çalışmada yanlış bir yöntem ile süreci sadece sermayenin genel mantığına bağlamak gerçeklik açısından yanlış ve eksik olacaktır. Ekonomik ilişkiler toplumsal gerçeklikler dolayımında, toplumsal gerçekliklere eklenilerek biçimlenir ve bu anlamda toplumsal gerçekliklerin sermaye birikim sürecinin genel eğilimleri ile eklenilme biçimlerinin açığa çıkartılması gerekir.

6- Günümüzde "yükseköğretim" bir dizi etki doğrultusunda hızla değişmektedir ya da belirli bir mantık dolayımında değiştirilmek istenmektedir. Yükseköğretimde yeniden yapılanma eğilimlerinin temel nedenlerini birkaç başlık altında toplayabiliriz.

a- Yükseköğretimin için(d)e bulunduğu (düşürüldüğü) olumsuzluklar içeren durum,

b- Sermayenin yeni aşamasına tekabül eden bir anlayış olarak devletin ekonomik harcamalarını kısıması ve böylece eğitime ayrılan kaynakların azaltılması,

c- Eğitimin kârlı bir sektör olması,

d- Ekonominin ulaştığı aşamada sermayenin uzman eleman ihtiyacı/A-G faaliyet ihtiyaçları

a- Yükseköğretimin için(d)e bulunduğu (düşürüldüğü) olumsuzluklar içeren durum,

i-) Üniversite-Devlet ilişkisi; Ülkemizde üniversitelerin tarihi kendi kendilerinin tarihi olmasının ötesinde devletin kesin çizgilerle belirlediği bir tarihtir. Üniversiteler ülkemizin her on yılda bir karşılaştığı direkt müdahalelerden daha fazla müdahale ile karşılaşmıştır. Bu anlamda üniversitelerin kendilerini tanımlayan en önemli tarihsel özelliği üniversitelerin tarihinin müdahaleler tarihi olmasıdır. (1919 Darülfü-

nun Yasası, 1933 Üniversite Reformu, 1946 Yasası, 1961 yasası, 1973'teki 1750 sayılı yasa ve nihayet günümüzü belirleyen 1980'nin ürünü olan mevcut 2547 sayılı yasa). Bu gün üniversitelerin içinde bulunduğu olumsuzluklardan en önemlisi, üniversitelerin kendi içsel gelişim dinamiklerini önleyen devlet-üniversite ilişkisinin süregelen biçimidir. 1980'den sonra tanımlanan biçimi ile 2547 sayılı yasa içerdikleri ile üniversitelerin tüm hareket alanını siyasal iktidarın belirlediği bir çerçeve içine hapsedmiştir. 2547 Sayılı yasa ile birlikte yükseköğretimin tüm dinamiklerini belirleyen Yükseköğretim Kurulu, Yükseköğretim Denetleme Kurulu gibi üstkurumlar oluşturulmuştur. Oluşturulan üstkurumlar tamamen atamaya bağlı kurumlardır.

Üniversitelerin kurulmasına ilişkin kararın üniversitelerin kararları dışında politik süreçlerin ürünü olması beraberinde hiç bir alt yapısı olmayan üniversitelerin bugünkü deyimini ile "Anadolu Üniversiteleri"nin ardısıra açılmasına neden olmuştur. Üniversiter eğitim adından da anlaşılacağı gibi evrensellik düşün ve duygusuna sahip olduğu ölçüde üniversite niteliğini kazanır. Eğitimin toplumsal niteliğinin bilincinde olmakla birlikte zaten bilinçli bir politika olarak kamu harcamalarının kısıldığı bir dönemde, hiç bir altyapısı (tabelalar dışında) olmayan üniversitelerin açılması, gerek donanımsız üniversitelere giden öğrencilerin olumsuz etkilenmesine neden olurken gerekse de bu üniversitelerde istihdam edilen öğretim elemanlarının kendilerini geliştirme/eğitme olanaklarının sınırlılıkları toplumsal anlamda büyük kayıplara neden olmaktadır.

ii- Diğer yandan 1940'larda, 1950'lerde 1960'larda, 1970'lerde ve nihayet 1980'deki müdahaleler, üniversite kadrolarının büyük bir kısmı kürsülerinden, üniversitelerinden uzaklaştırılmış ya da ayrılmak zorunda kalmıştır. 1980'lerde büyük sayılara ulaşan 2402'likler beraberinde üniversitelerde kadro sorununu gündeme getirmiştir. Bu ise üniversitelerden ilişkisi kesilenlerin yerini doldurmak için hızlandırılmış akademik terfileri beraberinde getirmiştir. Örnek olarak öğretim elemanlarının ders yükümlülüğü artırılırken (6 saatten 10 saate), profesörlük ünvanı için gerekli ikinci dil bilme ve doçentlik için tez hazırlama koşulları kaldırılmıştır. Akademik açıdan terfi sisteminin nesnel şartları ortadan kaldırdığı ölçüde akademik ünvan dağıtımı hızlanmıştır. Bugün eğitimde kalitenin düşmesinin temel nedenlerinden biri bu uygulamadır.

iii-) Üniversitelerin finansal sorunları; Üniversitelerin bu gün içinde bulunduğu olumsuz koşulların bir diğer nedeni ise üniversitelerin finansal açıdan yetersiz donanıma sahip olmasıdır. Finansal sorunlar üniversitelerin normal işlevlerini sürdürmeleri için gerekli donanımlar sağlamama yönünde olduğu gibi (oldukça basit anlamı ile kağıt ve kalem bulanamamasından çok daha önemli olanı üniversitelerin can damarı olan süreli yayın ve kitap olanaklarının 1986 yılından itibaren azalması, 1995 yılı 5 Nisan kararları ile birlikte varolan süreli yayınların kısıtlanmasına neden olan finansal açmazlar) yükseköğretim kurumlarındaki bilim adamlarını

ıncakalım bilimsel düzeylerini geliştirmek ya da korumak son on yılda günlük yaşamlarını sürdürebilecek gelir olanaklarından yoksun kalmışlardır.

iv-) Üniversitelerde Ticarileşme Eğilimleri; Gelirlerde gözlemlenen azalmalar beraberinde gerek üniversitelerin gerekse öğretim elemanlarının hızla piyasa sürecine yönelmelerine ve bilimsel anlamda bilgi üretmeden çok varolan bilgileri, pratik işe yarayan bilgileri piyasaya sürme sürecinin başlamasına neden olmuştur. Üniversitelerde yaşanan ticarileşme eğilimleri öğretim elemanlarını bir yandan kendi bilimsel gelişmelerini piyasanın pratik ihtiyaçlarına bağlarken, diğer yandan esas sorumlulukları olan öğrenciler için gerekli vakit ayırmama ya da öğrencilere bilimsel alanda gözlemlenen gelişmeleri yeteri kadar verememe gibi bir sonuca neden olmuştur.

Üniversitelerde ticarileşme eğilimleri iki anlamda gerçekleşmiştir⁽⁶⁾. Ticarileşme bir yandan üniversitenin rutin işlerinin üniversite dışına aktarılması şeklinde gerçekleşirken (yani yemekhane ve kantin işletmelerini, temizliği, basım işlerini taşeronlaştırma süreci) diğer yandan üniversitelerin direkt üretim faaliyetlerinin kendileri ticarileşmiştir. Bu ise yine iki şekilde gerçekleşmekte; bir yandan üniversite şirketleri olarak tanımlanan daha çok üniversite-sahayı işbirliği dolayımında götürülen mühendislik bilimlerindeki uygulamalar(Teknopark A.Ş), ile tıp fakültelerinde fakülte olanakları ile kurulan vakıflar, sosyal bilimlerde yabancı dil ve diğer uzmanlık alanlarını içeren sertifika vermeye yönelik paralı kurslar şeklinde gerçekleşmiştir. Bugün bir çok üniversitede finansal kısıtları aşmanın sonuçları olarak başlayan ticarileşme süreci, eğitim ve bilimsel gelişmenin önünde büyük engeller oluşturacak boyutlara ulaşmıştır.

Burada bir vurgunun yapılması gerekir, bugün üniversitelerde yaşanan özelleştirme değildir, ticarileşmedir. Üniversitelerin olanaklarını sermaye ya da toplumun farklı kesimine sunmak ve bu anlamda tüm hizmetini metalaştırma süreci başlamıştır.

v-) 2547 sayılı yasa ile üniversitelerin elini kolunu bağlayan YÖK'ün varlığını koruması ve sürdürmesi bu anlamda YÖK'ün sağladığı olanaklarda üniversiteleri ticarethaneye çeviren bir grup eğitim kadrosunun katkısı büyüktür. YÖK'ün varlığı bu kesimin varoluş nedeni olduğu ölçüde YÖK'ün ve dolayısıyla bilimsel gelişmenin önündeki temel engel olan 2547 sayılı yasanın değişmesi mümkün değildir.

vi-) Üniversitelerde seçme ve seçilme haklarının anti-demokratik 2547 sayılı yasa dolayımında tanınmaması beraberinde bilimsel gelişmenin temel belirleyicisi olan özgürlük ortamını ortadan kaldırdığı ölçüde, bilimsel yönelimli her çaba ve etkinlik ya engellenmiş ya da üniversiteleri sistem içinde geçerli olan yaşam biçimi/dünya görüşlerinin belirleyici olduğu yapılara dönüştürmüştür. Bugün üniversite de akademik dünyaya giriş için biricik şart olan araştırma görevlisi ve diğer akademik terfiler objektif değerlemelerin ötesinde kişisel ve daha da kötüsü aile çevresinin/patronaj ilişkilerinin dolayımında belirlendiği subjektif yönelimli belirle-

meler altında gerçekleşmektedir.

iv-) Temel başlıklar altında topladığımız bu değişkenler üniversitelerde bilimsel kalitenin önemli ölçüde zedelenmesine neden olmuştur. Akademik düzeyin ve kalitenin olumsuz etkilenmesinde tüm üniversiteler eşit ölçüde etkilenmişlerdir. Özellikle kurumsal kişilik kazanan birkaç üniversite asgari ölçüde bu kaliteyi korumaya çalışırken, bu kurumsal gelenekten yoksun olanlar bozulma sürecini daha hızlı bir şekilde yaşamışlardır. Üniversiteler arasında varolan bu dengesizlik ise özellikle kalite sorunu ile birlikte özel ve vakıf üniversitelerinin gündeme gelmesinden itibaren, devlet üniversiteleri içinde kendilerinin daha kaliteli eğitim verdiğini düşünen devlet üniversitelerinin kendilerini diğer üniversitelerden ayırma yönünde bir eğilimi gündeme gelmiştir. Bu gün elit üniversite ve kitlesel eğitim yapan üniversite kavramlaştırmasının önemli nedenlerinden biride budur.

vi-) Diğer yandan öğrencilerin dışında gerçekleşen ve sonuç olarak tüm öğrencileri olumsuz etkileyen kalitesiz eğitimin, maliyeti öğrencilere çıkarma eğilimi gündeme gelmiştir. Üniversitelerde kalitesizliğin nedenini finansal kaynaklara bağlayanlar için, eğitimin kalitesiz olması, bir meta olarak tanımlanan eğitime katılanların edindikleri bu hizmetin karşılığını ödemedikleri için finansal güçlüklerin yaşandığı ve dolayısıyla finansal güçlüklerin kaliteyi düşürdüğü yönünde bir mantığın varlığına yol açmıştır..

b- Üniversitelerde yeniden yapılanma eğilimlerinin güçlenmesine neden olan en önemli bir diğer neden ise devletin ekonomik harcamalarını kısıması ve eğitime ayrılan kaynakların azaltılmasıdır. Bir önceki değişken içinde vurguladığımız gibi üniversitelerin bugün içinde bulunduğu olumsuz duruma neden olan en önemli değişkenlerden biri, yukarıda tanımladığımız anlamda sermayenin yeni metalaştırma süreci yani neo-liberalizme uygun olarak kamu harcamalarının kısılması yönündeki uygulamalardır. Yüksek enflasyon oranları ve bilimsel gelişmenin altyapısı her geçen gün daha donanımlı hale gelirken, eğitim için ayrılan bütçe ödenekleri yıllara göre ya küçük ölçekli artış ya aynı seviyeyi koruma ya da en kötüsü gerileme eğilimi içine girmiştir.(Yükseköğretim bütçesinin toplam bütçe içindeki payı 1991 yılında 4.2 iken bu oran sıra ile 1992'de 4.3, 1993'de 4.1, 1994'de 3.8 ve son olarak 1995 yılında 3.2'ye düşmüştür. Aynı şekilde GSMH içindeki payı 1995'de 1993'deki orana gerilemiştir(0.90). Bu oranlar bütçe ödenegi içinde öğrenci başına cari harcama ABD \$ olarak ele alındığında 1981 yılında 1.487\$ iken bu rakam 1995 yılında 604 \$'a inmiştir. Yani kamusal bir alan olan yükseköğretim kamusal kaynakların kullanımı büyük ölçüde azaltılmıştır.⁽⁷⁾

Kamusal kaynakların kısılmasının direkt nedenlerinden biri, hiç kuşkusuz devletin tercihini bu yönde kullanmasıdır. Fakat bu tercihte son 15 yılda IMF ve Dünya Bankası'nın *uyum politikalarının* temel şartı olan kamu harcamalarının kısılması diğer belirleyicilerden biri olmuştur. Uyum politikalarının eğitim üzerindeki etkilerini ele alan F.Stewart bir di- zi ülke üzerinden sürdürdüğü çalışmasının sonucunu şöyle

özetlemiştir: "Uyum politikaları -özellikle IMF'ninkiler- bütçe açıklarını azaltmak için vergilerin artırılmasından ziyade harcamaların kısılması gereğini vurgulamaktadır. Sahara-altı Afrika'sında uyum gösteren yirmibir ülke arasında, sadece dört ülke yıllar içinde harcama oranı yükseltmiş, diğerlerinin(17 ülke) harcama oranları azalma göstermiştir....Afrika'da eğitime ayrılan ulusal gelir oranı 12 örnekte azalmış sadece 4 örnekte yükselmiştir." Stewart devamla Türkiye'nin de içinde yer aldığı araştırmasının sonucunu şöyle dile getirmiştir: "Lüm etki dikkate alındığında *mezo politikaların* eğitim sektöründe olumsuz etkiye yol açtığı görülmektedir". Eğitimdeki olumsuz etkinin belli başlı sonuçları ise yazara göre: "çocukların anlık refahı üzerinde olduğu gibi uzun dönem kalkınma çabalarında da büyük önemi bulunmaktadır...Kadın eğitimi ise, hane refahı, eğitimi ve aile büyüklüğü üzerindeki etkileri yüzünden çok daha büyük öneme haizdir. Daha da ötesi, eğitim fakir ailelerden gelen çocukların fakirlik döngüsünü kırmak için tek şanslarını temsil etmektedir"⁽⁸⁾

Bugün yükseköğretimde yeniden yapılanma eğilimleri neo-liberal ekonomi politikaların doğal sonuçlarından biridir. Devletin harcamaları kısıması ve eğitimin bir meta olarak yeniden tanımlanması, yükseköğretimde bir başka eğilim ile; sermayenin eğitimi kâr amacı ile üretmeye yönelmesi ile yakından ilişkilidir.

c- Eğitimin kârlı bir sektör olması, 1980'li yıllarda eğitimin dünya ölçeğinde bir meta olarak tanımlandığını yukarıda belirtmiştik. Eğitimin kârlı bir sektör olarak ele alınması ilk etapta uluslararası sermayeye ilişkin bir olgudur. 1970'lerden itibaren başlayan üretken sermayenin uluslararasılaşması süreci, 1980'lerde *eğitime yönelik üretken sermayenin uluslararasılaşmasını* da içerecek bir eğilim haline gelmiştir. Eğitime yönelik üretken sermayenin uluslararasılaşması bir yandan sermayenin genişlemesi(*wideninig capital*) ile ilgili iken, diğer yandan 1970'lerde artan ölçüde belirleyici olan sermayeler arası rekabette ilgili bir olgudur. 1985 yılında bir milyonun üstünde insanın ülkelerinin dışında eğitimlerini tamamlamaları, eğitimin sektör olarak önemini göstermektedir⁽⁹⁾. Bu konuda uluslararası düzeyde rekabette önemli bir yeri olan İngiltere ve özellikle Londra, eğitim hizmetini sunmadaki belirleyici konumunu gittikçe ülke içi ekonomik şartlar nedeni ile kaybetmektedir. 1980'lerin ortasında İngiltere eğitimden 250 milyon sterline ulaşan bir kazanç elde etmiştir. 1983-84 Yılları arasında İngiltere'deki eğitim kurumlarına 50.000 yabancı öğrenci devam etmektedir. 1970 Yılında Londra'da 91 okul varken bu rakam 1985 yılında 223'e ulaşmıştır. Uluslararası öğrencilerden alınan öğrenim paraları İngiltere üniversitelerinin toplam gelirleri içinde %5.3'e çıkmıştır. Tekil üniversitelerde bu oran %15'lere çıkmaktadır. Londra Üniversitesinde oran %6 iken, City Üniversitesi'nde %10'dur. Fakat İngiltere eğitimden sağladığı kazançlar ve uluslararası rekabetteki tekel konumunu Amerika ve Kanada gibi ülkelerin eğitimlerini hızla uluslararasılaştırmalarına bağlı olarak kaybetmeye başlamıştır. Diğer yandan bu ülkelerde uygulanan neo-liberal politikalar bu ül-

ke içinde eğitimin maliyetini artırdığı ölçüde, eğitimin uluslararasılaşması gündeme gelmiştir. Yani günlük yaşamın bu ülkelerde daha pahalı olması özellikle döviz-kurlarının aşırı değerlenmesi bu ülkelere yönelen eğitim talebinde azalmaya neden olmuştur (King,1990). Bu eğilim, diğer üretken sermayelerin 1970'lerde yaşadığı delokalizasyon sürecine benzemektedir. Yani artık eğitim hizmetini, eğitim hizmetini talep eden ülkelerde ve bu ülkelerin kaynaklarını kullanarak arz etme gündeme gelmiştir. Yaşanan olgu *eğitime yönelik üretken sermayenin uluslararasılaşmasıdır*. Ülkemizde açılan uluslararası yönelimli yüksekokullar bu sürecin direkt sonuçları olarak düşünülebilir.

Diğer yandan 1980'li yıllardan itibaren ulusal sermaye, eğitimi kârlı bir sektör olarak tanımlamaya başlamıştır. 1980'lerde ülkemizde sermayenin aşırı birikimine bağlı olarak yerel sermayenin elindeki sermayeyi değerlendirme yollarından biri olarak görmeye başladığı eğitime yatırım yapma, ilk etapta ortaöğretimde gerçekleşmiştir (özel öğretim okul sayısının 1979-80 yılında 266 olan sayısının 1990-91 yılında 746'ya çıktığını yukarıda vermiştik). Günümüzde yükseköğretimin sunduğu eğitim hizmetini, kamusal bir hizmet olmasının ötesinde bir meta olarak arz etme, yükseköğretimde süregelen yeniden yapılanma eğilimlerini belirleyen önemli bir değişkendir. Özellikle açılmayı bekleyen özel üniversitelerin, uluslararası tanınmış okullar ile yerel sermayenin ortaklığı/işbirliği içinde gerçekleşmesi bu eğilimi daha da açığa çıkartmakta.

d- Ekonominin ulaştığı aşamada sermayenin uzman eleman ihtiyacı/A-G faaliyet ihtiyaçları.

1980'lerde başlayan ve günümüzde hızla devam eden ülke ekonomisinin hızla uluslararası ekonomik dünya ile entegrasyonu bir yandan ulusal sermaye birikim sürecinin ulaştığı aşamayı işaret ederken, diğer yandan ulusal sermayenin uluslararası sermaye ile sürdürdüğü ilişkilerin yeniden yapılanması anlamına gelmekte. Ekonomik yaşamın, uluslararası ekonomik sistemle bütünleşmesi beraberinde hem yeni uzman, eğitilmiş işgücü ihtiyacını gündeme getirirken, hem de uluslararası rekabette teknolojinin artan belirleyiciliği, teknolojik gelişme ve araştırma-geliştirme faaliyetlerini önemli kılmıştır.

Türkiye'de sermayenin/sanayinin talep ettiği araştırma-geliştirme faaliyetlerinde gerekli donanımına sahip olmaması bu kesimin üniversiteye yönelmesi ve üniversitede varolan kaynakları kullanması veya daha etkin kullanılması yükseköğretimde yeniden yapılanma taleplerinde önemli bir diğer belirleyici değişkendir. Veriler üniversitelerin, ülke sermaye/sanayisine göre çok daha olumlu bir noktada olduğunu göstermektedir. Türkiye'de 1990 yılında gerçekleştirilen toplam ar-ge harcamalarının %20.8'i sanayi sektöründe gerçekleştirirken bu oran üniversitelerde %69.3'tür. Kamu sektörünün payı ise tüm olumsuz etkilere rağmen %9.9'dur(kamu sektörünün payının 1983 yılında %28 olduğunu ayrıca belirtelim). Yine aynı şekilde ar-ge personelinin 556.7'si üniversitelerde, %27'si kamu sektöründe %16.3'ü

ise sanayi sektöründe yer almaktadır. Bu noktada ar-ge faaliyetlerinin önemli bir maliyet unsuru olduğu göz önüne alındığında, sermayenin bu maliyeti üstlenme yerine üniversitelerde varolan potansiyelli tüketmesi bu kesim için hiç kuşkusuz daha az maliyetli olacaktır.

Yükseköğretimin içinde bulunduğu olumsuz koşullar, yukarıda sayılan değişkenlerle kesiştiği ölçüde yükseköğretimde yeniden yapılanma eğilimleri düşünsel boyuttan uygulamaya geçecek bir yasa taslağına dönüşmüştür. Yeniden yapılanma eğilimlerinin düşünsel boyuttan, uygulama boyutuna geçiş süreci üzerinde durmak anlamlı olacaktır.

7- Yükseköğretimin 2547 sayılı yasa ve 1980'den günümüze gelen uygulamalar sonucu, üniversitelerin birçok açıdan olumsuz yönde etkilendiğini yukarıda detaylı bir şekilde dile getirdik. 2547 sayılı Yasa ve YÖK sisteminin üniversiteler üzerinde yarattığı olumsuz etkiler, bu yasa ve sistemin işletilmeye başlandığı andan itibaren yoğun bir şekilde eleştirilmiştir. Eleştirinin ötesinde YÖK'ün anti-demokratik işleyişine alternatif yasa tasarısı hazırlanmıştır⁽¹⁰⁾. Mevcut yükseköğretimin üniversiteleri tanımlayan bilimsel/sanatsal özgürlük dolayımında yeniden ele alınması yönündeki bu istekler toplumda önemli bir kitleyi temsil etmekle birlikte uygulamaya sokulamayan bir istek olarak kalmıştır. Diğer yandan üniversitelerin bugünkü durumunu değiştirme ve bu anlamda yeniden tanımlama yönünde bir başka eğilim daha vardır. Bu eğilimin ilk açığa çıkışı bildiğim kadarı ile 1990 yılında düzenlenen I.Bilim Teknoloji Şurası olmuştur. Eğilimi tanımlayan temel değişken ise bir bütün olarak YÖK ve 2547 sayılı yasanın değiştirilmesi değil, üniversite ile sanayi arasındaki işbirliğini sağlayacak bir dizi düzenlemedir. Bu eğilimde belirleyici olan mantık, üniversiteleri sanayi ve sermayenin ihtiyaçları yönünde yeniden tanımlama doğrultusundadır. Burada öncelikle bir belirleme yapmak istiyorum; üniversitelerin bilimsel bilgi üretim süreçlerinin kapsamına girdiği ölçüde ülke sanayii ile ilişkiye girmesi anlamlı ve kaçınılmaz bir olgudur. Fakat bu ilişki üniversitenin hareket alanını kısıtladığı, bilimsel özgürlüğü ortadan kaldırdığı noktada kabul edilecek bir ilişki olamaz.

8- I.Bilim Teknoloji Şurası'nda daha sonra TÜSİAD raporu ve Üniversite Yasa Taslağı'nda karşımıza çıkacak bir üniversite ve bilim tanımı yapılmıştır. Şura'da bilim ve bilimsel faaliyetin gerçekleştiği birimler olarak üniversiteler endüstrinin girdileri olarak tanımlanmışlardır. Burada eğitimin metalaştırılması için ilk adım atılmıştır ve bu adımın arkasından ise yukarıda belirttiğimiz anlamda devletin işlevini yeniden tanımlama gelmektedir;

- "Üniversite-endüstri işbirliği konusunda devlet katalizör görevi yapmalıdır." daha sonra devletin katalizör olarak yaratması gereken çerçeve ile ilişkili olarak;

- "Üniversitelerdeki öğretim üyelerinin sanayiye, sanayideki uzmanların üniversitelere rahatlıkla geçebilmeleri sağlanmalıdır,"

- "Üniversitelerin müfredat programlarında sanayinin ihtiyaçlarına cevap verecek değişiklikler yapılmalıdır,"

- "Bilim ve teknoloji öncelikleri, sektör bazında belirlenmelidir."

- "Üniversiteler endüstriye işletme ve tasaruf projeleri ile yardım etmelidir."

- "Üniversitelerde bulunan araştırma uygulama merkezlerinin sanayi ile birlikte yürütülmesi gerekir. Bu merkezlerin yetkili yürütme kurullarında sanayiciler de yer almalıdır ve finansmanına katılmalıdır. Sanayiciler cirolarının örneğinin % 0.1'ini bu merkezlere verebilir. Bu durumda finansman sorunu çözüleceğinden ve neyin araştırılacağı konusunda sanayiciler de söz sahibi olacağından uygulamaya dönük araştırmalar yapma şansı artacaktır"

- "Sanayi ile üniversiteleri bir araya getirecek müesseselerin kurulması teşvik edilmelidir (dernekler, vakıflar gibi)."

- "Üniversitelerin endüstriye kaliteli eleman yetiştirmesi husunda en önemli problem öğretim üyesi sıkıntısıdır."⁽¹¹⁾

Bilim Teknoloji Şurası üniversiteleri ilgilendiren bir dizi olumlu değişkenden bahsedilmesine rağmen bilimsel çabayı projeye bağlarken, üniversiteleri de sanayinin ihtiyaçları doğrultusunda tanımlamıştır. Bilim ve Teknoloji Şurası'nın tanımladığı bilim ve üniversite kavramları 1994 yılında TÜSİAD'ın hazırladığı Türkiye'de ve Dünyada Yükseköğretim Bilim ve Teknoloji adlı raporda daha rafine olarak gündeme getirilmiştir.

9- TÜSİAD'ın hazırladığı Türkiye'de ve Dünyada Yükseköğretim Bilim ve Teknoloji adlı raporda, eğitim ve bilgi, birer ekonomik değişken olarak tanımlanmıştır. Bilgi ve bilgili insan gücünün, ekonominin en önemli girdileri haline gelerek sermayenin ve üretim faktörlerinden birini oluşturması, bilim ve teknoloji arasındaki... ilişki ile birlikte Bilgi Toplumu'nun ve Sanayi Sonrası Toplum'unun en belirgin niteliğidir. Bu nedenlebilgi ve bilgili insanların kaynağı olan üniversiteler ve araştırma merkezlerine ileri ve özellikli üretim faktörleri" adı verilmektedir.(TÜSİAD,1994,31, vurgular orjinaldir)⁽¹²⁾. Tüm çalışmayı belirleyen özünde bu iki cümledir. Sadece bu vurgular bile eğitimin metalaşması yani ekonomik alana taşınması için gerekli teorik çerçeveyi sağlamaktadır. Giriş kısmında belirttiğim gibi kapitalizmi toplumsal ilişkiler sistemi olarak tanımlayan temel özelliği ekonomik ilişkilerin diğer ilişkiler üzerindeki egemenliği ve bu egemenliğin her geçen gün artmasıdır. TÜSİAD Raporu, bu anlamda toplumsal bir işlevi olan eğitimi, ekonomik alana taşıma eğiliminin meşruluğunu sağlayacak bir çalışmadır. Burada yükseköğrenimin sunduğu eğitim, iyarı-kamusal bir hizmet" olarak açıklandığı andan itibaren bu hizmeti sunan kurumsal yapılar olarak üniversiteleri birer işletme olarak tanımlamaya yönelinmiştir. Rapor'da ideal üniversite olarak ele alınan bu üniversite modeline *girişimci üniversite* adı verilmiştir (bu model daha sonra Türkiye Bilimler Akademisi'ne Prof.Dr. Kemal Gürüz tarafından sunulan bir çalışmada ayrıca ele alınmıştır)⁽¹³⁾ Girişimci üniversitenin "serbest pazar ekonomisinin arz ve talep koşullarına uymak zorunda" olduğu belirtilmiştir (sayfa 147). Girişimci üniversite modeli TÜSİAD Raporu'nun temel terci-

hi olurken, bu tercih aynı zamanda daha sonra hazırlanan yasa taslağının da içeriğini oluşturmuştur.

Girişimci üniversite serbest piyasa koşullarına bağlı olarak tanımlandığı andan itibaren içeriğe ilişkin bir dizi değişikliği gündeme getirmektedir. Bu değişiklikler özet olarak;

(i)- Eğitim yarı-kamusal bir hizmet/mal olduğuna göre bu hizmetten yararlananlar hizmetin karşılığını ödemek zorundalar. Bu, girişte vurguladığımız kapitalizmin genel dinamiklerini doğrulayan bir tanımlamadan başka bir şey değildir. Açıkça belirtilmiştir; "Yükseköğretimin yarattığı katma değer önemli bir kısmının, bu eğitimi gören kişilere döndüğü artık tartışma götürmeyen konular hale gelmiştir" (sayfa,103). Ve bu nedenden dolayı, "Hiç bir ülkenin yükseköğretimin en pahalı şeklini ücretsiz olarak her isteyene sunamayacağı giderek daha iyi anlaşılmaktadır" (sayfa,105).

(ii)- Diğer yandan eğitim hizmetinden yararlananların karşılığında ödeyecekleri öğrenim ücreti; aynı zamanda "üniversiteyi atılımcı bir işletmeye zorlayacaktır". Üniversitelerin temel faaliyetini piyasanın beklentilerine bağlayan bu yorum bir yandan eğitim hizmetini metaya dönüştürürken diğer yandan üniversiteyi ya da girişimci üniversiteyi tanımlayacak özellikler, "özgürlük", "özerklik" değil ekonomik anlamda etkinlik olacaktır. Rapor'da neo-liberal politikaların etkin olduğu yılların İngiltere'sinden yapılan bir alıntı akademik özgürlüğün nasıl tanımlanması gerektiğine dair açık bir ifade olmakta. Birleşik Krallık'ta 1988'in Temmuz ayında çıkartılan "Eğitim Reformu Kanunu"nda, "Üniversite öğretim üyeleri akademik özgürlüğe sahiptir", ibaresi yerine, "Üniversite öğretim üyeleri bu nedenden dolayı işlerini kaybetme tehlikesine maruz kalmaksızın, bilinenleri sorgulama ve çelişkili görüşlere sahip olma hakkına sahiptir"(s.143). Daha olumsuz bir tanımlama ise Rapor'u hazırlayanlar tarafından yapılmakta "Akademik özgürlük öğretim üyelerine istediği dersleri kendi tesbit ettikleri içeriklere göre anlatma, üniversite içinde kendilerinin uygun gördüğü akademik birimler ve dereceye yönelik programlar ihdas etme, devletin tahsis ettiği kaynakların hesabını veremediği araştırma faaliyetlerinde kullanma hakkı" verme anlamına gelmezmiş(s. 143). Bir adım daha atılarak "**daha demokratikleştirmenin her şeyin daha iyi olmasına yol açmayacağı**" belirtilmekte ve demokratik kaygıdan çok üniversite yönetiminde temel amacın "kurumun eğitim ve araştırma etkinlik ve verimliliklerini" artırmak olduğu vurgulanmaktadır(s.148).

(iii)- Demokrasiye karşı etkinlik, eğitimin toplumsal yönüne karşı, eğitimin "bireysel" boyutunu öne çıkaran ve bu anlamda üniversiteleri girişimci işletmeler olarak tanımlayan bu yeni ele alış, beraberinde üniversiteleri piyasa sürecine daha duyarlı kılmak ya da yazarların belirttiği anlamda üniversiteleri toplum ve pazar ile sürekli bir etkileşim içinde bulunması için, "deneyim sahibi, üniversite mensubu olmayan kişilerin uzmanlıklarından yararlanmak" üzere "Bilim, kültür, sanat, sanayi ve ticaret alanlarındaki başarıları ile toplumda temayüz etmiş kişilerin, yükseköğretim sistemimizin ve yükseköğretim kurumlarımızın yönetiminde yer" al-

maları istenmekte. Üniversitenin yapıtaşı olan öğretim elemanlarına güvenmeyen ve bu anlamda özgür olmalarını çok da gerekli görmeyen anlayış, üniversitedeki etkinliği ya da kendi vurguları ile ekonomi ile ilişkiyi sağlamak için dışarıdan üniversite yönetimine girmesine olanak sağlayan birimlere güvenilmekte.

(iv)- Piyasa koşullarına uyan ve bu anlamda ekonomik olarak etkin olması beklenen üniversiteler, gösterdikleri performansa bağlı olarak **elit üniversiteler** ya da **normal üniversiteler** olarak ayrıma tutulmakta. Yukarıda belirttiğimiz gibi ekonomik alanın eşitsizlikler alanı olması gerçeği açığa çıkmakta. Bu eşitsizlik sadece üniversiteler arasında değil, üniversite öğretim elemanları arasında da açığa çıkmakta. Üniversitede "daha bilgili kişiler kurum içinde daha fazla yetkiye sahip olmalıdır"(s.148). Daha bilgili ile kastedilen bilimsel anlamda üretken olmak mı yoksa piyasa koşullarına hızla cevap verme anlamında ekonomik açıdan etkin olmak mı? Bu soruya verilen cevap hiç kuşkusuz girişimci üniversite mantığında ikincisi olacaktır. Bu ayrım ücretlerin belirlenmesinde de geçerli olacaktır. Ekonomik açıdan eşitsizliğin çıktığı bir diğer alan, eğitim hizmetinden sadece maliyetini üstlenen kesimlerin yararlanmasından ibarettir. Bu vurgu özellikle gelişmekte olan bir ülke için yani toplumsal gelişmenin acil bir sorun olduğu bir toplum için olumsuz sonuçlar doğuracak bir istek ve eğilimdir. Bunun daha da ötesinde eğitimin maliyetini karşılayamayan ekonomik olarak alt kesimler için yapılan vurgu; "üstün yetenekli öğrencileri, fırsat eşitliği ve sosyal adalet ilkeleri doğrultusunda, karşılıksız burs, düşük faizli veya faizsiz gecikmeli ödemeli kredilerle desteklenmesi", eşitsizliğin ulaştığı boyutu vermesi açısından ilgiye ya da üzüntüye değer bir düşünce tarzı. Ödeme gücü olmayan kesim için fırsat eşitliği ve sosyal adalet ilkesi harekete geçirilmemekte, fakat sadece bu kesimin ekonomik anlamda işe yarayacak bir kesimi için yani üstün yetenekli olanlar için fırsat eşitliği harekete geçirilmekte. Kapitalizmin toplumsal yaşamı ekonomik yaşamın belirleyiciliği ve böylece günlük yaşamı eşitsizlikler içinde tanımlaması için bu vurgular yetmekte.

TÜSİAD Rapor'unda tanımlanan *girişimci üniversite ve bilimin piyasanın şartları dolayımında bir meta olarak ele alınması yönünde* yükseköğretimde ki yeniden yapılanma bir süre sonra (1996'nın başından itibaren) uygulamaya geçirilecek bir Yasa Taslağı olarak karşımıza çıkartılmıştır. Bu yasa taslağı, I.Bilim Teknoloji Şurası'nda çerçevesi belirlenen yükseköğretimde yeniden yapılanma eğiliminin, TÜSİAD Raporu'nda daha da rafine hale getirilmesi sonrasında artık yeniden yapılanmanın uygulamaya geçirilme aşamasına geldiğini işaret etmektedir.Yasa Taslağı'nın içerdiği vurguların bir kısmı daha önce Resmi Gazete'de Yönetmelik olarak yürürlüğe girmiştir⁽¹⁴⁾. Taslağı madde madde ele almak gereksizdir, çünkü nihayetinde taslak TÜSİAD Raporu'nun geniş ölçüde yaşama geçirilmesi niteliğindedir. Fakat genel bir çerçeve içinde ele almak yararlı olacaktır.

10- 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu'nda değişiklik

yapılması hakkında kanun taslağı, bilimi evrensel tanım ve özelliklerinden kopararak, piyasa süreci dolayımında tanımlama eğiliminin ürünüdür. Burada üniversiteler ise bilim ve eğitim hizmetlerini piyasa sürecine sunan ve bu anlamda sanayinin ihtiyaçları doğrultusunda faaliyette bulunan birimler olarak ele alınmıştır.

- Kanun Taslağı 1980'li yılların olumsuz koşullarında belirlenen ve üniversitelerin ihtiyaçlarına cevap vermeyen, bu yönüyle tamamen anti-demokratik bir sürecin ürünü olan 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun ruhunu aynen korumaktadır. Taslak değiştirilen maddeler ya da eklenen maddelerle yükseköğretimde bilimsel özgürlüğü, özerkliği ve üniversitenin bileşenlerinin katılımını önleyen yapısı ile dikkati çekmektedir.

- Taslağın genel çerçevesini çizdiği değişiklikler yüksek öğretimi oluşturan tüm kesimleri etkilemektedir. Tüm kesimleri etkilemesine rağmen, taslak etkilenen bu kesimlerin düşünceleri ve isteklerine başvurulmadan hazırlanmıştır. Yasa ile tanımlanan yükseköğretim ise bu haliyle 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun varlığından olumsuz etkilenen üniversite bileşenlerinin sorunlarını daha da artıracak bir dizi mekanizmayı içermektedir.

- Hazırlanan yasa taslağı diğer yandan yükseköğretim kurumlarını oldukça detaylandırılmış bir çerçeve içinde ele almıştır. Bu yönüyle 1980 sonrasının tek-tip üniversite anlayışının korunduğu hatta olumsuzlukların daha da ayrıntılandırıldığı gözlemlenmektedir.

- Tek yasa altında toplanılan tüm yükseköğretim kurumları ve bu kurumlar arasında kurulması istenen eşgüdüm beraberinde yükseköğretimin daha bürokratik bir yapıya kavuşmasına neden olacaktır.

- Taslakta, sanatla ilgili herhangi bir açıklama/ düzenleme yapılmamıştır.

- Diğer yandan üniversitelerin devlet ile olan ilişkilerinde tarihsel olarak süregelen olumsuz gelenek (üniversitelerin devletin belirleyiciliğinde varlığını sürdürmesi) yeni taslakta daha da güçlendirilerek korunmaktadır. Üniversitelerin devletin ve daha da önemli olan konjoktüre bağlı olarak politik yapılanmaların etkisinde kalması üniversitelerin hareket alanını önemli ölçüde kısıtlarken, yeni taslak bir başka kısıtlamaya, yani üniversitelerin sermaye sahibi kesimler karşısında bağımlılığına neden olacak özellikler içermektedir. Yeni yasa tasarısında sürekli dile getirilen "mal ve hizmet üretim faaliyetleri" vurguları taslağa egemen olan üniversite piyasası'na da sermaye ilişkileri dolayımında üniversitelerin sanayi/sermaye karşısında eşitsiz ve buna bağlı olarak özerkliğini tehlikeye düşürecek bir diğer bağımlılık ilişkisine yol açacak niteliktedir.

- Yasa Taslağı 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu'nda varolan kurum ve görevlilerle ilgili atama usulü daha da detaylandırılarak seçme ve seçilme özgürlüğü ortadan kaldırılmıştır.

- Yasa Taslağı'nda gözlemlenen genel eğilim üniversitenin finansal kaynaklarda devletten çok kendi kaynaklarını

yaratması yönündedir. Toplumsal birer kurum olan üniversitelerin kaynak yaratma adına dış dünyaya açılması, yani sermaye ile ilişkiye girmesi üniversitelerin sadece finansal bağımlılığına neden olmayacak, üniversitelerin varoluş nedenlerinden biri olan bilimsel özgürlük tehlikeye düşecektir. Üniversitelerin finansal kaynakları bu anlamda ekonomik bağımsızlığı korumak için büyük ölçüde kamusal kaynaklar olmalıdır. Bilimsel özgürlüğün tehlikeye düşmesi taslakta sürekli vurgulanan mal ve hizmet üretimine yönelerek kaynak yaratma ile birlikte ele alınırken üniversitelerin yapı taşı olan özgür bilimsel bilgi üreten kurumlar olma vasıflarının yitirilmesine neden olacaktır.

- Aynı şekilde özel statülü profesörlük olarak tanımlanan yeni durum finansal açıdan özel veya tüzel kişilerin belirleyiciliğini artıracak gibi, üniversite içinde eğitim kadrosunda da eşitsizliklerin artmasına neden olacak bir uygulamadır. Üniversiteye, dışarıdan finans edilen özel statülü profesörlerin atanması özellikle teknik bilgi donanımına sahip disiplinlerde bu finansal desteği verenlerin üniversite üzerinde belirleyici olmalarına neden olacaktır. Diğer yandan üniversite ve yüksek okulları sadece proje üreten birimler olarak algılamak üniversitelerin toplumsal yönelimli kurumlar olmasını, üniversitenin kaynaklarının toplumsal olması ölçüsünde adaletsiz bir uygulamaya dönüşecektir.

- Diğer yandan üniversitelerin içinde bulunduğu finansal krizi göstererek, üniversitelerde gerçekleştirilen bilimsel üretim ve elde edilen bilgilerin toplumsallaştırılması anlamında öğretim, toplumsal ve kamusal bir süreç olarak değerlendirilmeyip bir mal ya da hizmet olarak ele alınması bilimin evrensel özü ile çelişir niteliktedir.

- Üniversitelerde mevcut üniversite düzeyin genel olarak düşmesini önleyici bir dizi düzenlenmenin yapılması büyük öneme sahip bir olgu olarak karşımızda durmakta. Taslakta yeni bir kurum olan Akademik Değerlendirme Kurulu ilk etapta böyle bir kurum izlenimi vermekte. Fakat kurumun gerek kuruluşu, gerek bileşenleri, gerekse görevleri, akademik düzeyin korunmasını sağlamanın ötesinde bilimsel/sanatsal özgürlüğü engelleyici niteliktedir. Akademik değerlendirmede üniversite dışından kişilerin (beş kişi) varlığı ve bu beş kişi ile birlikte yükseköğretimi ilgilendiren tüm konularda görevle donatılması bilimsel düzeyin belirli bir düzeyde tutulması, yani akademik değerlendirme yönündeki işlevlerinin ötesinde bilimsel özgürlüğü zedeleyici niteliktedir.

- Öğretim üyelerinin görevleri ve başarılı olması için gösterilen proje kıstası bilimsel özerkliği ortadan kaldırarak güdümlü araştırmalara neden olduğu ölçüde özgür yönelimli bilimsel çalışmalara olanak vermeyecek niteliktedir.

11- Sonuç olarak günlük yaşantılarımız üzerinde her geçen gün belirleyici olan ve toplumsal alanları ekonomik ilişkiler alanına çeken süreç eğitim alanına da girmiştir. Bu, kapitalizmin ulaştığı yeni aşamanın doğal sonucudur. Sermaye birikim sürecinin genişlemesi ve yoğunlaşması beraberinde eğitim(ve sağlık) alanlarını da içine alacak bir boyu-

ta varmıştır. Böylece ülkemizde yükseköğretimde yeniden yapılanma yönündeki eğilimler, toplumsal beklentileri karşılayacak bir çözüm olmasının ötesinde toplumsal ilişkilere taraf olan bir kesim adına çözüm olmaktadır. Bilimin evrensel ve toplumsal işlevleri bu anlamda toplumsal ilişkiler içinde belirli bir kesimin beklentileri ve istekleri dolayımında yeniden tanımlanmıştır.

Yasa taslağına hakim olan, *eğitimi daha çok bireysel yarar açısından ele alma*, uzun sürede sadece eğitimden dışlanacak kesimler için değil bir bütün olarak toplum açısından bir dizi olumsuz sonuçlar doğuracaktır. Bu konu üzerinde durmak yararlı olacaktır. Toplumsal dışsallığı olan eğitim faaliyetlerini, toplumsal içerikli üretiminin maliyetini büyük ölçüde öğrenciye yükleyerek finans sorununu çözmek ilk etapta bilimi tanımlayan evrensel ilkeleri, diğer yandan öğretimin toplumsal ölçekte yapılması gerekliliğini olumsuz yönde etkileyecektir. Kalkınma sorununu yaşayan ülkemizde, eğitimin toplumsallaşması ve genelleştirilmesinin mutlaka gerçekleştirilmesi gerekiyor. 25 Yaş üstü nüfusun ortalama öğrenim süresi Türkiye'de 3.5 yıldır. Bu oran sıra ile Tayland'da 3.8, Malezya'da 5.3, Venezuela'da 6.3, Yunanistan'da 6.9, Kore'de 8.8'dir (Human Development Report, 1992). Türkiye yükseköğretim açısından oldukça olumsuz bir noktada dururken, *üniversiteleri genelleşmiş öğretim birimleri olmaktan çıkarmak*, toplum açısından olumsuz sonuçlar yaratacaktır. Yükseköğrenimi toplumun belirli bir kesimin taleplerine cevap verecek bir yapıya dönüştürmek, bu anlamda kısa dönemde istenilen dönüşümden yararlanacak kesimler için kârlı olarak görünse bile, uzun dönemde bu kesimler için de bir dizi olumsuz dışsallıklar üretecektir. Bu gerçekler ışığında *eğitimin toplumun kalkınması* için önemi yeniden gözden geçirilerek, toplumun bir kesimine yönlendirilmiş yükseköğretim anlayışından hızla vazgeçilmelidir.

Diğer yandan hazırlanan yasa taslağına karşılık, bütünsel anlamda *bilimsel özgürlük ve üniversite özerkliği* gündeme getirilmesi gerekir. Bir yasal düzenleme yapılsa, bu düzenlemede üniversitelerin "özgürce bilim üretmek, yaymak (öğrenmek) ve araştırma yapmak ve kendi kendini yönetmek gibi özerkliğin temel değişkenlerini güvence altına alacak" ilkelerin gözönüne alınması gerekiyor.

- Bilimsel özerkliğin diğer yandan öğrenciler açısından dikkatle ele alınarak belirli bir mekanizma içinde yaşama geçirilmesi gerekir. Ezberci ve belirlenen bilgi biçimleri dışında farklılıklara yönelmeyi ve yönelme durumunda pek de hoş karşılanmayan öğretim anlayışının ve bu anlayışın günümüzdeki yansımalarının hızla değiştirilmesi gerekiyor. Öğrencilerin farklı olan, ayrıntı olan üzerinde düşünmesini sağlayacak, düşünmesine olanak verecek düzenlemeler yapılmalıdır. Üniversitenin, düşünmenin ve düşünme biçimlerinin evrensel ve çoğul olmasını sağlayacak birim olarak yeniden ele alınarak tanımlanması gerekiyor.

Günümüzde üniversitelerde fiili olarak uygulanan ticarileşme eğilimleri hızla gözden geçirilmeli ve üniversitede bil-

limsel etkinliği ve öğrencilerin eğitim haklarını kısıtladığı ölçüde engellenmelidir.

Bir diğer nokta ise, mevcut yapıda daha çok subjektif kriterlere dayanan akademik terfi sisteminin, nesnel bilimsel ölçekler dolayımında gerçekleştirilmesi gerekliliğidir. Üniversitelerde derslerin, üniversitede mevcut bulunan öğretim elemanlarına göre belirlenmeyip, bilim dalının donanımını sağlayacak dersler olarak belirlenmesi gerekiyor.

Diğer yandan son zamanlarda uygulanagelen devletin kaynak kısma politikalarının üniversiteleri içine alacak şekilde uygulanmasından hızla vazgeçilmesi ve kendi kaynaklarını yaratan üniversite ya da ideolojik olarak tanımlanan "*girişimci üniversite*" kavramından uzaklaşılması gerekiyor.

1- Ercan, F. (1996) "Özgürleşme Süreci Olarak Bilim ve Özgürleşme Sürecinin Engeli Olarak Toplumsal İlişkiler Üstüne Notlar-I", *ÖES Bülteni*, sayı 19

2- Daha detaylı bilgiler için bak; Ovetz, R. (1996) "Turning Resistance Into Rebellion: Student Movements and the Enterpreneurialization of Universities", C&C, S. 58

3- Akçasu, A. (1995) *Üniversite Yasası*, (Panel Yöneticisi Olarak Yaptığı Konuşma), TÜBA Yayınları, Ankara

4- R. Okçabol ve F. Gök (1995) "Kriz Karşısında Eğitim Politikaları", *93-94 Petrol-İş Yıllığı*, Petrol-İş Yayınları, İstanbul

5- K. Gürüz (1994) "Yükseköğretimde Bilim ve Eğitim", *Bilim ve Eğitim*, TÜBA Yayınları, Ankara

6- Üniversitelerde ticarileşme eğilimleri için buradaki vurgular daha çok E. Abadoğlu ve N. Ersoy'un "Yükseköğretim Sistemindeki Kriz ve Özel-İştirme Uygulamaları" adlı yayınlanmamış çalışmadan etkilenecek yazılmıştır.

7- YÖK (1996) "Türk Yükseköğretiminin Bugünkü Durumu, Sorunları, Çözüm Önerileri" YÖK Yayınları, Ankara

8- Stewart, F. (1995) "Eğitim ve Uyum; 1980'lerin Deneyimi ve 1990'lar İçin Bazı Dersler", *Piyasa Güçleri ve Kalkınma*, ed; R. Prendergast ve F. Stewart, çev; İ. Eser, Yapı ve Kredi yayınları, İstanbul.

9- King, A. D. (1990) *Global Cities*, Routledge, London

10- Demokratik bir çerçeve ile özgür bir üniversiteyi tanımlayan Üniversite Öğretim Ügeleri'nin hazırladığı Üniversiteler Kanun Önerisi bu anlamda burada dile getirilmesi gereken önemli bir katkıdır. ÜÖÜD/İstanbul (1992) *Üniversiteler Kanunu Taslağı*, İstanbul,

11- TÜBİTAK (1990) *İ. Bilim Teknoloji Şurası*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara

12- TÜSIAD (1994) *Türkiye'de ve Dünyada Yükseköğretim Bilim ve Teknoloji*, TÜSIAD Yayınları, İstanbul

13- K. Gürüz (1994) "Yükseköğretimde Bilim ve Eğitim", *Bilim ve Eğitim*, TÜBA Yayınları, Ankara

14- Yürürlüğe giren yönetmenliklerden ilki 14/7/1995 tarih ve 22343 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren "Yükseköğretim Kurulu Millî Komiteleri Yönetmeliği" ve bu yönetmelikte değişiklik yapan 3/Ocak/1996 tarih 22512 sayılı Resmi Gazete'de genel çerçevesi çizilen Millî Komiteler uygulamaya sokulmuştur.

İşsizlik ve İş Gücü Piyasalarının Yapısı Hakkında Bir Not

Modern Çalışma Ekonomisine ve AB Ülkelerinde İşsizliğe Bir Bakış

GÜNDÜZ FİNDİKÇİOĞLU(*)

İşsizlik önemli bir sorundur ve bu sadece gelir dağılımında eşitsizliği arttırdığı için böyle değildir. İşsizlik genellikle toplam üretimi ve milli geliri azaltır ve işsiz kalanlara psikolojik yükler getirebilir. Ancak, işsizliğin azaltılması makro ve mikroekonomik sorunlar veya çözümler yaratmadan mümkün olamaz. "Kolaylıkla ve hiç bir sorumluluk almadan işçi çıkarabilme hakkı" ne kadar ideolojik olabilir, yorsa "ne pahasına olursa olsun istihdam yaratmak" politikası da o derece ideolojik olabilir. Bu "çerçeve yazıda" modern çalışma iktisatının bazı önemli tezlerinden bahsedeceğiz ve AB ülkelerinde işsizlik sorununa değinme fırsatımız da olacak. Yazının "Türkiye ve esnek istihdam" ile doğrudan bağı yoktur ve olması da istenmemektedir. - Başka yazılar bu konuya değiniyor olmalı. - Teorik çerçevesi olmayan ve ampirik/ekonometrik araştırma yaratmayan bir "genel geçer" ekonomi politik sosyolojizminin artık kimseyi -ne sendikaları, ne işçileri, ne patronları, ne de aydınları- ilgilendirmemesi gerektiği görüşünü baştan açıkça ifade etmeyi bu satırların yazarı tercih etmektedir. (1)

Veriler Ne Gösteriyor ?

Önce eldeki zaman serilerine bir göz atalım.

(1) İşsizlik zaman serilerinde "dalgalanmaktadır". Bazı dalgalanmalar kısa dönemli ve çabuk kaybolan türden olmakla beraber diğerlerinin kalıcı etkileri vardır (persistence)

(2) İşsizlik iş çevrimleri (business cycles) sırasında olduğundan daha çok çevrimler arası dönemlerde değişmektedir. "Değişmez bir stokastik işsizlik prosesi" varsayımıyla, işsizlik (U_t) bir period gecikmeli işsizliğe regres edilirse:

İngiltere: $U_t = 0.0041 + 0.934 U_{t-1}$ 1850-1990 yıllık serileri i (0.039)

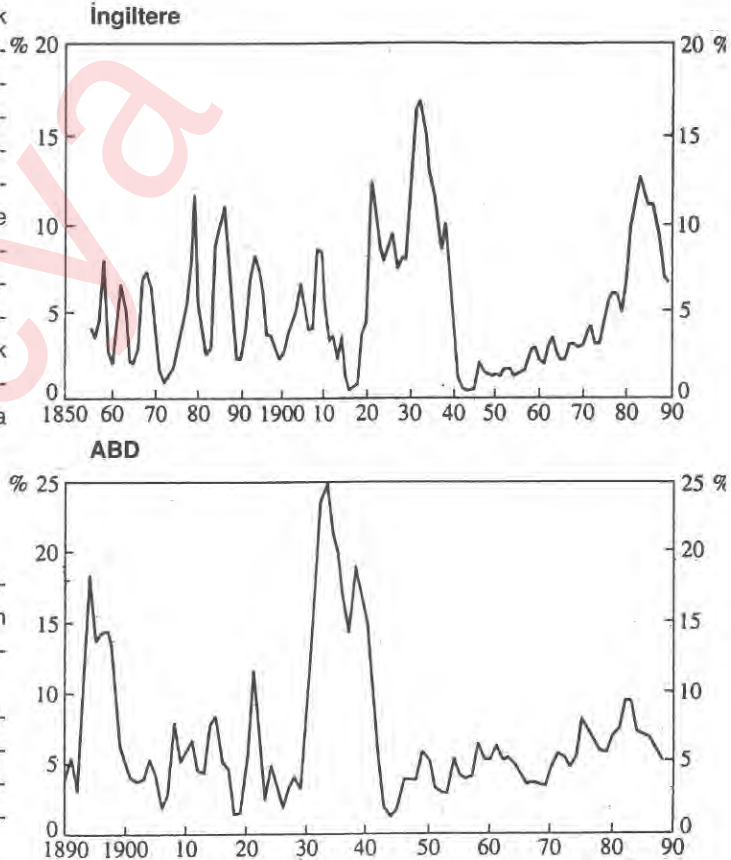
ABD: $U_t = 0.0080 + 0.877 U_{t-1}$ (0.051)

Aynı alıştırımayı 1955-1994 serileri ile yaparsak:

İngiltere: $U_t = 0.461 + 0. (0.0469)$

ABD: $U_t = 1.459 + 0.758 U_{t-1}$ (0.103)

İşsizliği karakterize eden stokastik proses hakkındaki bu varsayım olabilecek en basit varsayım da olsa, bir period gecikmeli işsizliğin katsayısı 1'e yakın çıkmaktadır. İşsizliğin yıllık varyasyonunun önemli bir kısmı uzun dönemli dalgalanmalardan gelmektedir. ABD ve AB işsizlik oranları ile ilgili bir tablo şu görüntüyü vermektedir:

Bu durum sosyal kurumlardaki uzun dönemli değişikliklerin ve petrol şoku veya savaş gibi etkenlerin işsizlik üzerinde uzun süren etkilerinin olması ile açıklanabilir.

(3) AB ülkelerindeki işsizlik "uzun süreli" işsizlik halinde görünürken ABD'de işsiz kalma /iş bulma periyodu kısadır. Dolayısıyla, AB'de "yeni işsizlerden" ziyade "de-

* Bu yazı LSE'de (Center for Productivity) 1980'ler ve 1990'larda geliştirilen görüşlere dayanmaktadır ve yazar -eski tutor'u- Prof. Richard Layard ve ekibinin tezlerine esas itibarıyla katılmaktadır.

vamlı işsiz" haline gelen "eski işsizlerden" söz edilebilir. AB verileri işsizlik uzun sürerse iş bulmanın giderek zorlaştığını, iş arama çabasının da azaldığını ve "kronik işsizlik" durumunun ortaya çıktığını gösteriyor.

(4) Pek çok AB ülkesinde işsizlik/işgücü talebi oranının arttığı gözlemlenmektedir. Bir başka deyişle, iş sahaları açılrsa da işsiz oranı aynı hızla azalmamaktadır. Bu durumun nedeni i) işsizlik sigortasının yanlış dizaynı ii) iş arayanlar ve buldukları işler arasındaki kalifikasyon uyumsuzluğu (mismatch) ile açıklanabilir. "Uyumsuzluğun" bir nedeni teknolojik ilerleme olabilir.

(5) Bütün bunlara rağmen işsizlik serileri çok uzun dönemde bir deterministik trende oturmamaktadır. Örneğin, ABD'de 1850'de % 5 civarında olan işsizlik oranı 1990'da yine % 5 civarındadır. ABD verileri -1929 Bunalımı dışında- işsizliğin % 10'u aştığı bir dönemi de 20.yüzyılda kaydetmemektedir. İngiltere verileri daha sık dalgalanma gösteriyorsa da trend orada da yoktur.

Kesit analizine (cross-section) bakarsak:

(6) İşsizlik oranı gelişmiş ülkeler arasında bile önemli farklılıklar göstermektedir. İşsizlik oranı ve süresinin yüksek varyansı, işsizlik sigortasının süresi ve miktarı, "çalışırken eğitim" (on-the-job training) programlarının yaygınlığı, toplu sözleşmelerin niteliği gibi faktörlerin önemine işaret etmektedir.

(7) İşsizliğin -kapsamlı ve uzun süreli işsizlik sigortasının varlığı durumunda- iradi (voluntary) mi olduğu yoksa istenmeden (involuntary unemployment) mi ortaya çıktığı sorusu literatürde çok sorulmuştur. Kesit çalışması verileri işsizliğin süresini açıklarken bu sorunun belki sorulabileceğini, ama işsizliğin kendisini açıklamada pek anlamlı olmadığını ortaya koyuyor.

(8) İşsizlik oranı yaş, meslek grubu, bölge ve ırk faktörlerine bağlı olarak büyük farklılıklar göstermektedir. Örneğin, vasıfsız işçilerin işsizlik oranı büro çalışanlarına ve vasıflı işçilere göre 4-5 kat fazla olabilmektedir.

Bu verilere şu ana kadar hiç bir teorik çerçeve empoze etmedik. Şimdi bazı sorular sorup mevcut teorik açıklamalara değineceğiz.

Sorular ve Açıklama Denemeleri

İşsizlikle ilgili Keynesyen literatürün köşe taşı tabii ki "Phillips Curve" 'e dayalıydı. İstihdamla enflasyon arasında bir negatif ilişki saptayan "Phillips eğrisi" aslında sadece ampirik bir saptamadan ibarettir. Ancak, uzun bir zaman diliminde sanayileşmiş ülkeler için geçerli olan bu ilişki neredeyse bir teorik ispat statüsüne kavuşmuştu. Aşağıdaki açıklama Phillips eğrisinin x-eksenine dik olmadığı saptamasını kabul ediyor: ancak bir "doğal işsizlik haddi" kavramı da çerçeveye içerilmiştir.(NRU-Natural rate of unemployment) İşgücü piyasasında "denge" hangi anlamda gelebilir? Normal bir piyasada arz ve talebin eşitliği anlamına gelen bir denge kavramı kullanılmaktadır. (market-clearing) Sonlu boyutta bir mal/aktör uzayında kom-

pakt bir küme üzerinde tanımlanmış boş olmayan ve konveks bir imaj setine sahip sürekli (upper hemi-continuous) bir çok-değerli fonksiyon (correspondence) Walrasyen aşırı talebi karakterize eder ve fonksiyonun yegane sabit noktası sıfırdır. Tek Walrasyen denge işgücüne aşırı talep veya arzın olmadığı dengedir. İşgücü piyasaları tam rekabetçi (dolayısıyla "tam esnek") olsaydı bu denge kavramı uygun olacaktı ve çalışma iktisatının ayrı bir uzmanlık sahası olmasına gerek de kalmayabilirdi. İşgücü piyasaları asla "tam esnek" -yani tam rekabetçi- piyasalar olmadığı için başka bir denge kavramından yararlanmak gerekecektir. Bu tarz bir kavram NAIRU (Non Accelerating Rate of Inflation - Enflasyonu arttırmayan işsizlik haddi) olabilir. Fazla tartışmaya girmeden NAIRU'ya dayalı bir işsizlik açıklamasını şöyle yapabiliriz:

(1) Bir uzun dönem NAIRU'sundan, bir de kısa dönem NAIRU'sundan bahsedilebilir.

(2) Nominal talep-yanlı şoklar istihdamı NAIRU'dan (işgücü piyasası dengesi) uzaklaştırır. Enflasyon ve istihdam bu şokların sonucu olarak aynı yönde hareket eder.

(3) Arz cephesinden gelen şoklar ise bizzat NAIRU'yu yerinden oynatır: enflasyon ve istihdam aksi yönlerde hareket eder.

(4) İşsizlik haddi dengeden bir kez uzaklaştıktan sonra, enflasyon stabilize olsa bile, istihdamın yeniden dengeye gelmesi zaman alır.

NAIRU'ya dayalı açıklamalarda "natural rate of unemployment" (NRU) 'dan müphem "klasik" bir eleman ve aşık bir "Phillips eğrisi" argümanı beraber bulunduğu için bu yaklaşımı klasik ya da Keynesyen diye nitelenecek pek mümkün görünmemektedir.

İşgücü piyasasının Walrasyen tarzda düşünülmemeyeceğini söyledik. İşgücü piyasasında "market-clearing" ya da "tam esneklik" neden olmamaktadır? Sendikalar genellikle istihdam üzerinde pazarlık etmezler ve "daha düşük ücrete daha yüksek istihdam" gibi bir hedefe razı olmazlar. Tabii, bunun nedeni sendikali ve hali hazırda işi olan işçilerin böyle bir amaç fonksiyonuna sahip olmamalarıdır. Firmalar açısından ise "etkinlik yaratan ücret" (efficiency wage) ödemek ve sürekli aynı elemanlarla çalışmak -işe özel nitelikler ve eğitim gerektiren kalifikasyona dayalı işlerde- genellikle uygun olmaktadır.⁽²⁾ Şimdi bazı soruları sorabiliriz:

- Denge işsizlik oranı nasıl belirlenmektedir?
- Reel ücretler ve işsizlik arasında ne gibi bir ilişki vardır?
- İşgücü piyasalarında sürekli bir aşırı işgücü arzı varsa neden ücretler düşmemekte ve söz konusu arz fazlası böylece emilmemektedir?
- Dış ticaret, vergiler ve verimlilik işsizliği nasıl etkilemektedir?
- Neden işsizlik gelişmiş ülkeler arasında da çok farklı oranlardadır?
- İşsizlik nasıl azaltılabilir?

Denge işsizlik oranı nasıl belirlenir ?

İstihdam ve (ücret artışından doğan) enflasyon arasında açık bir pozitif korelasyon gözlemlenebiliyor. Talep işsizliği azalttığı zaman enflasyonist bir baskı ortaya çıkıyor. İşsizlik yüksek iken de tam tersi gözlemlenebiliyor. Yalnız, bu ilişki denge etrafındaki salınımlar için anlamlıdır: sürekli dengesizlik gösteren ekonomiler için düşünülmemiştir ve uzun dönemde trendden arındırılmış (detrended) istihdam serileri için geçerlidir. Yüksek istihdam (canlı talep) denge etrafında genellikle bir ücret-fiyat spiraliye yol açıyor. Formelleştiresek: kararlı (stable) bir enflasyon için talep edilen ve önerilen reel ücretin aynı olması gerekiyor.

İşsizlik oranı bu dengeyi sağlayan *regülatör olarak görülebilir*. Şöyle de ifade edebiliriz: enflasyon gelir dağılımı üzerindeki iddiaların bağdaşmamasından çıkıyorsa, 100 birimlik bir çıktının 60'ını ücret, 40'ını kar olarak iki sınıflı bir toplumda paylaşıyorsak ($W/P=60$) ve bu oranlara iki sınıf da rıza gösteriyorsa bir ücret-fiyat spirali enflasyonu doğmayacaktır. $W/P=70$ 'e itilen bir burjuvazinin fiyat artışı ile açığı kapatmak istemesi veya $W/P=50$ 'de bırakılan işçilerin bir period sonra yüksek reel ücret talebiyle gelip kaybettiklerini kazanmak istemeleri doğaldır. Veya;

$$p \cdot w^e = \beta_0 \cdot \beta_1 u \quad (\beta_1 \geq 0)$$

p : fiyatlar (log), w : beklenen ücretler, u : işsizlik oranı.

Ücret yanlı belirleme için ise:

$$w \cdot p^e = \gamma_0 \cdot \gamma_1 u \quad (\gamma_1 \geq 0)$$

Beklenen fiyat ve ücretler realize olanlara eşit olursa :

$$p = p^e \text{ ve } w = w^e \Rightarrow u^* = (\beta_0 + \gamma_0) / (\beta_1 + \gamma_1)$$

(u^* = denge işsizlik oranı)

Burada γ_1 ve β_1 ücret ve fiyat elastikiyetini gösteriyor. γ_0 ve β_0 ise ücret ve fiyatların artışını simgeliyor. γ_1 ve β_1 ne kadar yüksek olursa denge istihdam oranı da o kadar yüksek olur. "Elastikiyet" istihdamı artıran fakat reel ücretleri düşüren bir değişkendir. Ancak bunun böyle olabilmesi için işgücünün mükemmel ikame elastikiyetine sahip olması gerekmektedir: vasıfsız ve kolayca yerine konabilen işgücü istihdamı -diğer faktörler sabit iken (caeteris paribus)- "elastik" bir piyasada daha çok istihdam (talep) edilecektir.

Beklenen fiyat ve ücretler realize olanlara eşit olmazsa:

$$u = \beta_0 + \gamma_0 \cdot (p - p^e) - (w - w^e) \text{ veya}$$

$$u = u^* - [(p - p^e) - (w - w^e)] / (\beta_1 + \gamma_1)$$

Beklenen fiyat ve ücretlerdeki "sürprizler" aynı varsayımıyla:

$$u - u^* = (-1/f) \cdot (p - p^e)$$

$$f = (\beta_1 + \gamma_1) / 2$$

Enflasyonu bir "random walk" olarak tasarlırsak:

$$\Delta p = \Delta p_{-1} + \varepsilon \quad (\varepsilon : \text{"beyaz gürültü"} - \text{"white noise"})$$

$$\Rightarrow \Delta p - \Delta p_{-1} = -f(u - u^*)$$

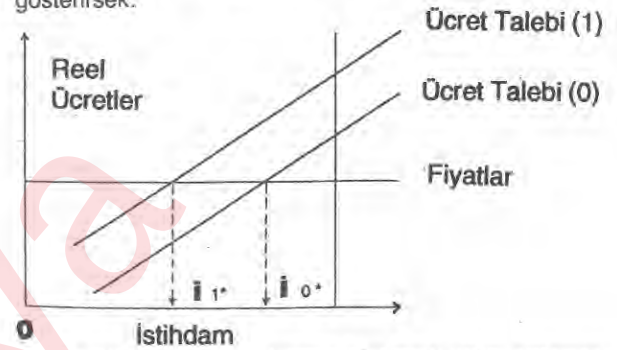
Yani standard bir "Phillips eğrisi" denklemi elde ederiz. Burada u^* NAIRU olarak görülebilir. Enflasyonu birinci de-

receden stationary bir autoregresyon olarak görebilirsek fiyat serilerinde bir "nominal inersi" de gözlemlenebilir.

Patika bağımlılığı olarak da ifade edilen bu ve benzeri stokastik proseslere fizikten alınma bir terimle **hysteresis** modelleri de denilmiştir. AB ülkelerinde işsizliği açıklamada hysteresis özelliği gösteren dinamik sistemler kullanılmış ve verilere iyi uyum sağladığı gözlemlenmiştir. Nominal inersi veya rijiditenin monopollü rekabet ve (stagge-red contracts) tarafından da yaratılabileceğini gösteren "yeni Keynezyen" makromodellere burada giremiyoruz. (3)

Reel Ücretler ve İstihda

Reel ücretlerle istihdam arasında bir negatif ilişki var mıdır ? Yani, işsizlik yüksek reel ücret talep edilmesinden de doğmakta olabilir mi ? Fiyat mark-up'ının sabit olduğu bir durumda (normal-cost pricing) yüksek reel ücret talebi reel ücretleri arttırmayıp sadece işsizliği artırır. Grafikte gösterirsek:

Ancak ekonomik genişleme fiyat mark-up'ını arttırıyorsa reel ücret baskısı hem reel ücretleri hem de işsizliği arttıracaktır. Uzun dönemde reel ücretler ve istihdam bera-berce belirlenmektedir.

İşgücü Piyasaları Tam Rekabetçi Dengeye Değilse (Market-clearing) Ücretler Neden Düşmemektedir ?

Tekrar başlangıçtaki bazı temalarımıza dönüyoruz. İşgücü piyasalarında aşırı işgücü arzı varsa neden reel ücretler düşmemekte ve bu işgücü fazlasını market-clearing bir dengeye oturup masetmemektedir ? Fransız "dengesizlik" (aslında non-Walrazyen denge) okulu mal piyasalarındaki "dengesizlik" ile eksik istihdam arasında bazı ilişkiler geliştirmiştir. -Bu konulara girmenin yeri -yine !- burası değil. Daha ortodoks modellerin çerçevesini aşmazsak, ortaya şu sonuç çıkabilir: ücretler düşmüyorsa ya firmalar işgücü arz-talep dengesini sağlayacak ücretten daha yüksek ücreti ödemeyi akılcı bir strateji olarak görmektedirler ya da sendika baskısı gibi nedenlerle buna mecbur kalmaktadırlar. "Etkinliğe götüren ücret" (efficiency wage) teorileri firmaların yüksek ücret ödemeyi bizzat avantajlı bulduklarına işaret etmektedir. Maddi bir özendirici kullanarak firmaya bağlılık sağlamak ve düşük bir işgücü gel-giti sağlayarak aynı personelin uzun süre beraber çalışmasını sağlamanın verimliliği arttırdığı sık sık gözlemlenmektedir.

Sendikaların güçlü olduğu ülkelerde ise sendikalı işçinin reel ücreti ve sendikasız işçinin reel ücreti arasındaki mark-up sendikanın pazarlık gücüne doğru, mal piyasasının rekabetçilik derecesine ters ve emek yoğunluğuna ters görünmektedir.

Yani reel ücretin yüksekliği çeşitli kaynaklardan firmaya gelen rantların sendika tarafından paylaşım gücüne bağlıdır. Ücret artışlarından kaynaklanan bir kaç puanlık enflasyonun önemli olduğu makroekonomik dengesini sağlamış ülkelerde sendikal gücün reel ücretleri firma veya sektör bazında arttırdığı -ve aynı anda işsizliği de arttırdığı- açık olduğu için *Sağın* bu konuda Batı'dan aktardığı argümanda bir gerçeklik payı vardır.

Ancak, bu argüman reel ücretlerin inanılmaz derecede düşük olduğu ve kronikleştirilen enflasyon vergisi yoluyla çalışanlardan sürekli devlete kaynak aktarılan bir ekonomi için gülünç derecede önemsiz görünmektedir.

Dış Ticaret, Vergiler ve Verimlilik

Uzun dönemde, sanılanın aksine, işsizlik oranının söz konusu değişkenlere nötr olduğunu kabul etmemiz gerekiyor. Aksi takdirde, zaman serilerinin trend göstermesi gerekirdi. Cobb-Douglas üretim fonksiyonlarıyla LSE'de yapılan çalışmalar verimliliğin etkisinin de dağıldığına işaret ediyor. Fakat, kısa dönemde işler değişmektedir.

Kısa dönemde işçilerin reel ücret beklentileri ücret talebini belirlediği için vergi artışı, petrol fiyatından doğan dışsal şoklar veya verimlilikte azalma gibi etkiler daha yüksek ücret talebine yol açabilirler.

Oturmuş bir ekonomide çalışanların geçmiş yıllardaki reel alım gücü kazanımlarından doğan beklentileri dışsal şoklara adaptasyon değil tam tersine direnme reaksiyonu doğurabilir. Dışsal bir şoktan doğan kaybı telafi etmek için ücret baskısı olduğu zaman -caeteris paribus- istihdam düşmektedir.

Neden İşsizlik Gelişmiş Ülkeler Arasında da Çok Farklılaşmaktadır ?

Şimdi işsizlik oranlarının gelişmiş ülkeler arasında da neden çok farklı olduğunu anlamak için aşağıdaki regresyon nakledelim (Layard, Nickell & Jackman (1991):

İşsizlik oranı = 0.24 (0.1) + 0.92 (2.9) İşsizlik sigortası süresi + 0.17 (7.1) Ücret karşılama oranı - 0.13 (2.3) İşsizlik sigortasına hak kazanmak için gereken çalışma süresi + 2.45 (2.4) Toplu sözleşmenin etkilediği işçilerin toplam işgücüne oranı - 1.42 (2.0) Sendikalar arası koordinasyon (1-3) - 4.28 (2.9) Patronlar arası koordinasyon (1-3) - 0.35 (2.8) Enflasyondaki değişme

R = 0.91 s.e. = 1.41 N=20

(t-istatistikleri parantez içinde)

Altı kurumsal değişken ve enflasyon artışı 20 gelişmiş ülke kesitinde (cross-section) işsizliğin % 91'ini açıklaya-

bilmektedir. Bu statik ilk yaklaşım aslında söylenebileceklerin özünü yalın bir şekilde veriyor. AB işsizliğinde işsizlik sigortasının süresi, miktarı ve kapsamı işsizlik oranını çok önemli şekilde belirlemektedir. Sendika cephesinde ise şu söylenebilir: toplu sözleşmeler koordine şekilde yapılmıyorsa (İsveç'te böyle yapılıyor örneğin) yüksek sendikalaşmaya patronların cevabı istihdamı azaltmaktır. Sendikaların sadece sendikalı işçilerin "ortalamasının" (median voter theorem) çıkarlarını savunan bir lonca olması durumunda -kapitalist bir ekonomide- bunun sonucu istihdam azalması olabilir. AB ülkelerinde işsizlik oranının farklılaşmasının en önemli nedenleri sendikal yapı ve işsizlik sigortasının yapısı şeklinde özetlenebilir. Türkiye için düşünmek zor da olsa, bu ülkelerde işsizlik ciddi bir ölçüde işgücü arzedilmemesinden de kaynaklanmaktadır. Arz-yanlı bir işsizlikten sadece uzun süreli işsizlik sigortası olan ülkelerde bahsedilebilir.

İşsizliği Azaltmak İçin Ne Yapılabilir ?

AB ülkelerinde işsizlik önemli ölçüde arz-yanlı olduğu için işsizlik sigortasının yapısından başlanabilir.

A) İşsizlik sigortası: Şartsız ve süresiz işsizlik sigortası sistemi İngiltere'de meşhur Beveridge Planı ile başladı. İkinci Dünya Savaşı sonrası çok ciddi kazanımlar elde eden işçi sınıfları hızla artan refah ve başarılı Keynezyen yıllar boyunca refah devletine iyice alıştılar. Ama 70'lerin başından itibaren sorunlar da başladı. İşsizlik sigortasının şartsız dizaynı insanların bilerek aylıklığı seçmeyecekleri varsayımına dayanıyordu.

Ancak, vasıfsız emekçilerin giderek düşen reel ücretlere mahkum olması sigortanın nisbeten yüksek ödemeleriyle birleşince sistem "teşviklere uyumlu" (incentive compatible) olmadığını açıkça gösterdi. Bu durumda işsizlik sigortasının süresini sınırlı tutmak kaçınılmaz hale gelmektedir. Sadece bu kadarını "işçi sınıfının kazanılmış haklarına saldırı" olarak algılamak bizce mümkün değildir.

Asıl sorun işsizlik sigortasının süresini azaltırken bu arada istihdam yaratmak için yapılacakların niteliğidir. AB, ABD'nin tersine, kolay kolay "altı aylık işsizlik ödemesi -sonra tufan" anlayışını benimseyemeyecektir. Bu derece geniş bir deklase insan topluluğu ile uğraşmanın maliyetleri de zaten ağır olabilir.

B) Aktif Bir İşgücü Politikası: İsveç. İsveç iki petrol şokunu da işsizliği asla % 3'ün üzerine çıkarmadan atlatabilen belki de tek gelişmiş ülke. İsveç'te işsizlik sigortası 14 ay için geçerli sadece. Ancak, iş bulma servisleri mükemmel bir enformasyon ağına sahip. Ayrıca, iş süresinde eğitim sistemi de yaygın ve işsiz kalan bir işçi derhal eğitime katılıp kalifikasyonunu arttırabiliyor.

Altı ay boyunca işsiz kalan bir işçiye işe alan patronlara altı ay süreli % 50 ücret sübvansiyonu ödeniyor. Bütün bunlar işe yaramamışsa belediyeler ve devlet geçici iş imkanları yaratıyor. İşsizlik sigortası ve iş bulma servisleri İsveç milli gelirin % 1'i kadar tutuyor.

Ama kazanılanlar hem toplumsal hem de ekonomik açıdan daha fazla. Sistem 1990'lara kadar Hazine'den bir kuruş almadan çalıştı.

C) Uzun-dönemli işsizlere yönelik politika:

Kısa dönem işsiz kalanların iş bulma şanslarının daha yüksek olduğunu söyledik. Uzun süre aynı işte çalışmış bir insanın işsiz kalması daha riskli bir durum yaratıyor. İşsiz kalması halinde kolay iş bulamayacak olanlara -yaşlılara ve işe spesifik kabiliyetler geliştirmiş olanlara- yönelik özel bir kamu politikasının olması gerekmektedir.

Bu konuda bazı eleştiriler yapılmıştır. Örneğin patronlar zaten işe alacakları veya işte tutacakları insanlar için de kamu fonlarından yararlanmak isteyebilirler. Ayrıca, uzun süreli işsizliğin azaltılması karşılığında kısa süreli işsizliğin artabileceği, yani kısa dönemde sabit bir işgücü talebinin olduğu söylenmiştir. Arz-yanlı işsizliğin bir sorun olduğu ülkelerde bu tarz bir "ikame etkisinin" ihmal edilebilir olduğunu sanıyoruz.

D) Direkt Müdahale: Bölgesel işsizlik ve arz/talep edilen işgücünün niteliklerinin uyuşmaması gibi nedenler genel bir politikadan daha çok direkt ve lokal müdahale gerektirecektir. Örneğin, bölgesel işsizlik için direkt kamu yatırımı gerektiği görüşüne muhafazakar iktisatçılar da itiraz etmemektedirler.

E) Kar ve İş Paylaşımı: 80'li yılların başında ve ortalarında kar paylaşımı modelleri gündeme geldi ve çok uzun bir süre tartışıldı. Pratikte, Japon ekonomisinin ciddi bir kar paylaşım yapıları olduğu ve Japonya'da işsizliğin bu nedenle düşük olduğu iddialarının uyandırdığı bir ilgi de söz konusuydu. Teorik olarak ise, MIT iktisatçısı -şimdi Harvard'da- Martin Weitzman'ın makaleleri ve popüler kitabı tartışmaların çıkış noktası oldu. (Weitzman, 1983, 1984, 1987) {Kar paylaşımı (profit-sharing) ileride ayrı bir yazının konusu olacak.} Kısaca, argüman şöyle: rekabetçi bir dengede firmaların işgücü talepleri emeğin marjinal ürün getirisine (marjinal revenue product) eşittir. Bir negatif şok sonucu MRP düşerse -kısa vadede ücretlerin aşağı doğru rijid olduğu varsayımıyla- istihdam da düşecektir. Oysa, bir kar paylaşımı modelinde MRP baz ücretin üzerindedir. -Bir "baz ücret + kar payı" şeklinde ücretlendirme yapılıyor. Firmalar MRP'ye kadar işgücü talep edeceklerinden -ve MRP baz ücretten yüksek olduğu içinden- civarında sürekli bir "aşırı işgücü talebi" vardır. Weitzman'a göre ekonomide talep cansızlaştığı zaman denge etrafındaki bu aşırı talep marjı firmaların işgücü talebinin düşmesini engellemekte ve istihdam düşmemektedir. Yani makroekonomik bir probleme mikroekonomik bir açıklama getirilmektedir. Bu metot iktisat teorisindeki eğilime uygundur ve şık bir formelliğe sahiptir. Ama kar paylaşımının etkisi özellikle verimlilik üzerinde olup işsizlik etkisi konusunda Weitzman pek de ikna edici bulunmamıştır. (Bu konuda Layard ve Wadhvani'nin çalışmalarına bakılabilir.) Erken emeklilik ve iş paylaşımı yoluyla istihdam yaratma fikri de uzun bir süre popüler ol-

du. Bu yöntemlerin istihdamı arttırması aslında mümkün değildir. İşgücü piyasasını dengeye getiren değişken işsizlik oranıdır. Erken emeklilik yoluyla sadece istihdam azaltılmakta denge işsizlik oranı ise değişmemektedir.

Çalışma saatleri de, aynı mantıkla, dengeyi etkilemez. Olan sadece verimliliğe olacaktır. Her iki yöntemle de bir süre sonra eski dengelere geri dönecek, üstelik üretim ve verimlilik azalacaktır.

Sonuç

1) İşsizlik oranı işgücü piyasasında dengeyi sağlayan değişkendir.

2) İşgücü piyasaları tam esnek değildir. Ücretlerdeki -ve fiyatlardaki- "nominal inersi" kendisini işsizlikte bir süreklilik (persistence) olarak dışa vurur. Tam esnek olmayan piyasalardaki denge de "piyasada fazla arz/talep" bırakmayan (market-clearing) bir denge değildir. Sendikalar da, firmalar da işsizliği azaltacak veya yok edecek bir denge ücretini kabul etmeyi kendi açılarından rasyonel bulmamaktadırlar.

3) Uzun dönemde işsizlik oranı trendsizdir ve verimlilik, dış ticaret ve vergilerden bağımsızdır.

4) İşsizlik oranları işsizlik sigortası ve sendikal yapıya bağlı olarak yüksek varyans göstermektedir. İşsizlik kalifiye olmayan işçiler için çok daha yüksek oranlarda seyretmektedir. Teknolojik gelişme bir "uygunsuzluk" (mismatch) şeklinde işgücü piyasasına yansır. Talep edilen ve arz edilen işgücünün niteliğini uyumlu hale getirmek için kamuya düşen görevler vardır.

5) "Esneklik" zorunlu olarak işçilerin aleyhinde olan bir kavram değildir. Önemli olan işgücü piyasasının nasıl düzenlendiği, işsizlik sigortasının niteliği ve toplu sözleşme sisteminin yapısıdır. Sendikal güç, AB ülkelerinde, zorunlu olarak bir "işçi sınıfı dayanışmasına" yol açmamaktadır ve istihdam üzerine pazarlık hemen hemen hiç edilmemektedir. Hali hazırda çalışan işçilerin ücret seviyelerinin korunması doğal olarak bir dayanışmaya yol açmaz: genişleyen bir deklase lümpen-proletaryanın -sendikal "işçilerin" karşısında- oluşması da mümkündür.

KAYNAKLAR :

- *** Akerlof G.A. & J. Yellen, *Efficiency Wages*, Cambridge University Press, 1985.
- *** Blanchard O. & S. Fischer, *Lectures on Macroeconomics*, MIT Press, 1989.
- *** Layard R., S. Nickell & R. Jackman, *Unemployment*, Oxford University Press, 1991.
- *** Lindbeck A. & D. Snower, *The Insider-Outsider Theory of Unemployment*, MIT Press, 1989.
- *** Wadhvani S., "The Macroeconomic Implications of Profit Sharing: Some Empirical Evidence", *Economic Journal*, 97:ek.171-83.
- *** Weitzman M., "Some Macroeconomic Implications of Alternative Compensation Systems", *Economic Journal*, 93: 763-83.
- *** Weitzman M., *The Share Economy*, Harvard University Press, 1984.
- *** Weitzman M., "Steady State Unemployment Under Profit sharing", *Economic Journal*, 97:86-105.
- (2) Her normal lisans öğrencisinin okuduğu bir literatüre referans vermek insanın canını sıkıyor. Solow'dan kaynaklanan "efficiency wage" literatürünün nispeten eski bir taraması Akerlof & Yellen (1985)'de bulunabilir. Açıklayıcı gücü olduğu su götürmez olan bir başka standart çerçeve de "içeridekiler-dışarıdakiler" diye çevrilebilecek olan "insider-outsider" teorileridir. Çalışma iktisatı ile ilgilenen her lisans-üstü öğrencisinin okumakla yükümlü olduğu bir standart referans: Lindbeck & Snower (1989).

Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası ve Hükümet Programları

NEVİN ATEŞ (*)

Hükümet programları ülkenin temel ve güncel olaylarla ilgili geleceğe yönelik, stratejik ve beklentilerin öngörülmesi beyanlarıdır. Bu yazı çerçevesi içinde amacımız, Türkiye Cumhuriyeti'nin başlangıçtan günümüze kadar geçen sürede, ülkenin dış politikalarının hangi iç ve dış etkenler bağlamında belirlendiği ve bu politikaların uygulanma ve uygulanamama sonuçlarıdır.

Bu sürecin uzunluğu ve yaşananların yoğunluğu gözönüne alınınca şöyle bir yol takip etmeyi denedik. Başlangıçta 1980'li yıllara uzanan süreci elimizden geldikçe o günün iç ve dış gelişmeleri doğrultusunda özetlemeye çalıştık. 1980'li yıllardan günümüze ise hükümet programlarını temel alarak, süreci analiz etmeye çalıştık. Buradaki amacımız dünya hızla değişirken ve özellikle iki kutuplu denge ortadan kalkar ve ABD'nin üstünlüğü ortaya çıkarken Türkiye'nin bu olgu karşısındaki tavrını araştırmaktır. Özellikle globalleşme vb. gibi aldatıcı sloganların egemen kılınmaya çalışıldığı bir dünyada Türk dış politikasının durumu incelenecektir.

Bir ülkenin dış politikası, hükümet programında uygulanması öngörülmesi eylemleri olduğu gibi, bazen de uluslararası sistemdeki ani bir değişiklik ve/veya bölgesel bir gelişme ile sürpriz değişimleri de kapsayabilir.

Kuşkusuz bir başka önemli nokta; bir ülkenin dış politika stratejisi çizilirken, o ülkenin iç siyasal dinamiklerinin de önemli payı olduğudur. Öncelikle farklı ideolojiye sahip siyasal iktidar değişikliklerinde görülebileceği gibi, kamuoyunun baskısıyla hükümetlerin dış politika stratejilerini değiştirmek zorunda kaldığı görülebilir. Bir ülkenin dış politikası iç ve dış etkenlerin birbirlerini etkilemesine açıktır.⁽¹⁾

M. Kemal'in Anadolu'da giriştiği hareket Batılı devletlere karşı olmakla beraber Batılı devlet anlayışına karşı bir hareket değildi. Türk dış politikasını yönetenler 1923-1930 yılları arasında bağımsızlık ve toprak bütünlüğü açısından en çok Batıdan korku duymuşlar ve politikalarını bu etkene göre şekillendirmişlerdir. Zaten savaş sırasında Sovyetler-

le kurulan dostluk ilişkisi de bunun bir sonucudur.⁽²⁾

Osmanlı Toplumunda 19. yy.'ın ortalarına doğru gerçekleşen İslahat Fermanı, Tanzimat, I ve II. Meşrutiyet Hareketleri, Avrupa ticaret ve sermayesine açılan kapıdan kapitalizm ile birlikte giren liberal Batı düşüncesinin sonuçla-

rıdır. Batı düşüncesinin etkisi ile ortaya çıkan toplumsal karışıklıklar bir-iki kuşak Osmanlı aydınını etkilemiştir. İşte ulusal Bağımsızlık Savaşının kadrosu; M.Kemal ve arkadaşları bu kuşak içerisinde yetişmiştir. Bundan dolayıdır ki; M.Kemal "Emperyalizmi yeneceğiz" derken Batının ekonomik ve siyasi düzenini reddetmeyi değil, onun ekonomik ve siyasal üstünlüğünden kurtulmayı hedef almıştır.

M.Kemal'in dış politikasındaki temel özellik, birbiri ile bağdaşmaz gibi görünen kimi görüş ve davranışları aynı anda başarı ile yaşama geçirebilmesidir. İç politika uygulamalarında da gördüğümüz bu özellik, çelişkilerin daha keskin olduğu dış politikada daha net bir biçimde görülür.

M.Kemal'in Anadolu'ya çıktığı zaman Osmanlı İmparatorluğu İngiltere, Fransa, İtalya, Gürcistan, Ermenistan ve Yunanistan'la savaş durumunu sona erdirmiş, ancak henüz barış imzalamamıştır. İşte bu zor koşullar içinde, M.Kemal hem bu devletlerin özellikle, Fransa ve İtalya'nın çelişkilerini körüklüyerek diplomasi alanında başarılı olmuş ve hem de cephelerdeki askeri başarılarla bu diplomatik başarıları pekiştirmiştir.

İngiltere'ye karşı (kendisi sosyalist olmadığı halde) Sovyetler Birliği'ni koz olarak kullanmış ve hem askeri yardım almış, hem de Doğu'daki zafer sonrasında imzalanan andlaşmaları da Moskova'da (Moskova Andlaşması)⁽³⁾ onaylatarak, doğusunu güvence altına almıştır.

Daha sonra Londra Andlaşması ile İtalya; Ankara Andlaşması dolayısıyla da Fransa ile olan sorunlarını çözmüş ve böylece tüm dikkatini Batı cephesine verebilmiştir. Ve büyük zaferden sonra da İngiltere, Fransa ve İtalya arasındaki çelişkileri kullanarak Mudanya Mütarekesi'nde Doğu Trakya'nın kan dökülmeksizin geri alınmasını sağlamıştır.

Görüleceği üzere Ulusal Bağımsızlık Savaşı esnasında çok yoğun bir diplomatik trafik vardır. M.Kemal ve BMM sadece askeri alanda değil, diplomasi alanında da büyük başarılar elde etmişlerdir. Ve çok ilginçtir ki dış politika konuları BMM'nde en ince ayrıntılarına kadar görüşülmüş ve tartışılmış, sırasında çok sert tartışmalar cereyan etmiştir.⁽⁴⁾ Ve yine çok ilginçtir ki, hiç bir konu tabu olarak değeri-

1) Kürkçüoğlu, Ömer; "Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü", SBF Dergisi, XXXV (1-4) 1980, s. 319-333.

2) Ülman Haluk; "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)", SBF Dergisi XXII (3-4), 1968, s. 245-251.

Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Sönel, Salahi; "Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I", TKK Yayınları XVI. Dizi-Sa. 19, Ank., 1973, s. 172-179.

3) Soysal İsmail; (Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte) "Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları" Cilt I., (1920-1945), 2. baskı, Ank., 1989, s.27. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları XVI. Dizi. s.38

4) TBMM Gizli Celse Zabıtları (17 Mart 1921-25 Şubat 1922). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın No:267, Tarih Dizisi 18, Cilt 2., s. 3-11

* İ. Ü. İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

lendirilmemiştir. Ölüm-kalım savaşı veren bir ülkede dış politika sorunları elbette temel konuyu oluşturacaktır. M.Kemal dış politika konusu üzerinde son söz sahibi olmasına rağmen, bu eleştirilerden zaman zaman etkilendiği görülmektedir.

1921 Anayasası her alanda olduğu gibi dış konulardaki yetkileri Meclis'in elinde topluyordu. Fakat, bu yetkileri Meclis Başkanı konumundaki Başbakan ve Dışişleri Bakanı eliyle kullanıyordu. M.Kemal'in kişisel ağırlığı dış politikada da etkin olmuştur.

Ulusal Bağımsızlık Savaşından sonra kabul edilen 1924 Anayasasına göre, dış konularda- savaş ilanı, dış ülkelere kuvvet gönderilmesi gibi konularda- Meclis yetkili kılınmakla birlikte yürütme organının yetkileri de artmıştır.

23 temmuz 1924 tarihinde Lozan Andlaşması⁽⁵⁾ imzalanır. Bu andlaşma; Osmanlı İmparatorluğu'na Sevr Andlaşması'nın zorla kabul ettirilmek istenmesi üzerine ulusal mücadeleye girişen ve bu mücadeleden başarı ile çıkan Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'nın galibleri ile eşit şartlara göre yaptığı bir andlaşmadır.

Lozan Andlaşması bazı önemli ekonomik ve politik sorunlara çözüm getirmediyse de; Türkiye'nin Lozan 'da elde ettiği en büyük başarısı, devlet bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün diğer ülkelerce hukuksal olarak tanınmasıydı.

Devletlerin dış politikalarını beklenti ve çıkarları doğrultusunda yönlendirmelerine, özellikle krokisini çizmeye çalıştığımız dönem içersinden bir örnek vererek bu bölümü noktalıyalım.

Türkiye ve İngiltere çok uzun yıllar savaşmalarına karşın Lozan Andlaşması'nın imzalanmasından sonra oldukça kısa sürede iyi ilişkiler kurdular. Bunda Ankara'nın Lozan görüşmeleri sırasında Boğazlar sorunu ile ilgili olarak İngiltere'ye çok ciddi bir ödün vermesi ve Boğazların denetimini uluslararası bir komisyona bırakmasının önemli payı vardır. Ancak Ankara'nın bu tutumunun nedenlerinin başında Osmanlı borçları konusunda Fransa'ya karşı İngiltere'nin desteğini sağlamak arzusu ve Boğazlar konusunda Sovyetler Birliği'nin paraleline düşmeme arzusu vardı. Türkiye ve Sovyetler Birliği son derece yakın ve dostça ilişkiler içindeydiler, ama Ankara, Moskova'ya tam anlamıyla güvenemiyordu.

Lozan sonrasında gerek başkentin Ankara'ya taşınması konusunda ve gerekse Musul sorunu konusunda çıkan anlaşmazlıklar yukarıda değindiğimiz genel çizgiyi değiştirmemiştir. Hatta Şeyh Said'in ayaklanmasındaki İngiliz parmağı dedikoduları bile bu ilişkileri bozamayacaktır.

Çünkü dış politikada dost ya da düşman yoktur. Sadece

devletlerin o andaki çıkarları vardır. İngiltere ve Türkiye'nin 1920'lerdeki çıkarları bu iki devleti birbirine yanaştırmıştır.⁽⁶⁾

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan ya da İtalya gibi savaşın sonuçlarından doyum sağlamamış bulunan devletler, o günkü uluslararası düzenin, yani Status quo'nun değişmesinden yanaydılar.

Lozan Andlaşması'nı izleyen dönemde, Türkiye Cumhuriyeti bir yandan iç düzenini kurup sağlamlaştırmaya çalışırken, bir yandan da gerçekçi ve barışçı bir dış politikayı yürütebilmiştir. Genç Cumhuriyet, halkın toplumsal yaşamında köklü, temelli değişiklikleri gerektiren yeni düzenleme ve reform hareketlerini sürdürürken, diğer yandan da uluslararası alanda hem kişiliğini kabul ettirmenin hem de ilişkide olduğu tüm ülkelerle iyi geçinmenin yollarını aramıştır.

Lozan sonrasına bırakılan önemli pürüzler mevcuttu: İngiltere ile Musul ve Boğazlar sorunu; Yunanistan'la savaş ödentisi ve ahali mübadelesi; Fransa ile kapitülasyonlar ve borç taksitleri. Söz konusu bu anlaşmazlıklar dönemin hükümet programlarına da yansdığı biçimde, iyiniyet ve dostane ilişkiler içerisinde çözüm temennileri içermektedir. Örneğin, Fethi Okyar'ın Başbakanlığında⁽⁷⁾ 22 Kasım 1924- 3 Mart 1925 tarihleri arasında iktidar olan III. Bakanlar Kurulu'nun hükümet programında, dış politikaya ayrılan bölümde bu yaklaşım çok net bir biçimde sergilenmektedir.

Türkiye 1923-1932 yılları arasında tek tek Batılı ülkelerle Lozan'dan kalan sorunları çözümlenmiştir. [Yunanistan'la aramızdaki Ahali Mübadelesi⁽⁸⁾, 1926 tarihli Türk-Yunan Andlaşması doğrultusunda 1930'larda çözümlenirken; Musul meselesi⁽⁹⁾, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin vermiş olduğu kararın Türk Hükümeti tarafından kabul edilmesiyle 5 Haziran 1926'da çözülmüştür. Fransızlarla⁽¹⁰⁾ Osmanlı borçlarına ilişkin sorun ise 1928 yılında, Türkiye'nin borçların çoğunluğunu yüklenmesiyle sonuçlanacaktır.]

Sorunların çözülmesiyle birlikte, Türkiye'nin batı karşısında duyduğu güvensizlik ortadan kalkacaktır. Bu tarihten sonra Türkiye, Sovyetler Birliği ile olan dostluğunu korurken, Batı'ya da yakınlaşma çabası içinde olacaktır. Bunun ilk adımı olarak 1932 yılında Sovyetler Birliği'ni de bilgilendirerek, Milletler Cemiyetine üye olacaktır. Zaten 1934 yılında da Sovyetler Birliği bu cemiyete girecektir. Bir yandan Batı ile yakınlaşırken, diğer yandan da ortak güvenlik örgütlerinin oluşturulması için çabalayan Türkiye, 1934 yılında Balkan Antantı⁽¹¹⁾, 1937 yılında da Sadabad Paketi⁽¹²⁾ içinde yer alacaktır.

Döneme geniş bir perspektiften, uluslararası ortamdan baktığımızda ise; 1930 Dünya ekonomik bunalımının yarattığı sonuçlar ile ülkenin kendi ekonomik çıkmazları onu Ba-

5) Soysal İsmail; a.g.e., s. 67-244.

6) 24 Mart 1925 tarihli Tanın Gazetesi'nde dönemin İngiliz Büyükelçisi ile yapılan röportaj, İngiltere'nin beklentilerini dile getirmesi açısından ilginçtir.

7) Dağlı N.; Aktürk, B. (Haz) "Hükümetler ve Programları; Cilt I., 1920-1960, s. 331. Ank. 1988, TBMM Basımevi, (TBMM Kütüphane, Dökümantasyon ve Tercüme Müdürlüğü Yayın No:12), s. 30-31

8) Gönülbal Mehmet; "Olaylarla Türk Dış Politikası (1919- 1990)" Siyasal Kitabevi, 8. baskı, s.66-vd.

Gürün Kamran; "Savaşın Dünya ve Türkiye" Bilgi Yayınevi, 1986, s. 407-412.

9) Gönülbal Mehmet; a.g.e., s. 70-76. Bayur Yusuf Hikmet; "Türkiye Devletinin Dış Siyaseti", T.T.K. Ank. s. 162-172. Gürün Kamran; a.g.e., s. 386-vd.

10) Ülman Haluk; a.g.e. s.248-249.

11) Soysal İsmail; a.g.e., s. 447-453.

12) Soysal İsmail; a.g.e., s. 582 Ataöv Türkçü; "Turkish Foreign Policy", Ank. Ünl. S.B.F. Yay. No: 197-179 s.5.

ti'ya yaklaştıran kuşkusuz en önemli etken Birinci Dünya Savaşının sonuçlarından memnun olmayan batılı ülkelerin özellikle, İtalya'nın yayılcı "revizyonist" eğilimleridir. Yine Mussolini'nin konuşmalarında dile getirdiği Asya, Afrika ülkeleri ve Doğu Akdeniz'e yayılma niyetleri, İtalya'nın 1935 yılında Habeşistan'ı işgal etmesi Türkiye'yi İngiltere ve Fransa'ya daha da çok yakınlaştıracaktır. Bütün bu gelişmeler karşısında Türkiye, 11 Nisan 1936 tarihinde Lozan Boğazlar Sözleşmesine taraf olan devletlere birer nota göndererek sözleşmenin tadilini isteyecektir. Türkiye'nin bu talebi, yaklaşık iki ay süren toplantılar sonunda 20 Temmuz 1936 yılında Montreux⁽¹³⁾ Boğazlar Sözleşmesi'nin kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır. Türkiye hukuki yollardan aradığı hakkını bir uluslararası hukuk prensibi olan (Rebus Sic Stantibus) "şartların değişmesi"ne dayandırmıştır. Çünkü sözleşmenin imzalandığı 1923'ün koşulları ile 1936'nın koşulları çok farklıdır.

Farklı bir gelişim izlemişse de, bağımsızlığını ilan eden Hatay Devleti Meclisi⁽¹⁴⁾, 29 Haziran 1939'da aldığı kararla oybirliği ile Türkiye'ye katıldığını ilan edecektir.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı arifesinde Batılılar açısından gözden çıkarılabilecek bir konumda değildir. Türkiye'nin Montreux sonrası İngiltere, Hatay sonrası Fransa ile yakınlaşan ilişkileri; Ulusal Bağımsızlık mücadelesi sırasında başlayan ve daha sonra 1925 yılında imzalanan Dostluk ve Saldırmazlık Pakti⁽¹⁵⁾ ile kuvvetlenen Sovyetler Birliği ile ilişkilerini bozmamaktadır. Çünkü Almanya'da Nasyonal Sosyalist rejimin, Doğu'da da Japonya'nın baskısını hissedilen Sovyetler Birliği'ni de Batılılarla yakınlaşmak rahatsız etmiyordu.

Türkiye, daha önce de belirttiğimiz gibi, İtalya'nın Doğu Akdeniz'e yayılma politikalarına göre ittifak arayışlarına girmiştir. Aynı şekilde Almanya'nın yayılcı eğilimleri onu uzun süre rahatsız etmeyecektir. Ancak 15 Ocak 1939 tarihinde Çekoslovakya'nın, Almanların yaşadığı Südetler bölgesi dışındaki yerleşim yerlerini de işgal etmesiyle, Hitler'in yayılcı politikası netleşecektir. Ve 24 Ağustos 1939'da Türkiye'nin dış politikasını altüst eden Almanya-Sovyetler Birliği Dostluk ve Saldırmazlık Pakti imzalanacaktır.⁽¹⁶⁾

İtalya'nın Arnavutluğu işgal etmesi Türkiye'yi endişeye sürüklerken bir yandan İngiltere ve Fransa, diğer yandan da Sovyetler Birliği ile izleyeceği politikalar konusunda arayış içersindedir. Her iki tarafla da ilişkilerini bağdaştırmayı denediyse de bunda başarılı olamadı. Nihayet 19 Ekim 1939'da Türk-İngiliz-Fransız ittifakı imzalandı.⁽¹⁷⁾ Türkiye, imzaladığı bu ittifak andlaşmasına çekince bir madde koydurarak, andlaşmadan doğan taahhütlerin kendisini Sovyetler Birliği ile bir savaşa sürüklemeyeceğini de garanti ediyordu.

Bu ittifak andlaşması, ülkenin savaş içersindeki konumunu göstermekteydi. Şükrü Saraçoğlu'nun Başbakanlığındaki (9 Temmuz 1942 - 8 Mart 1943) XIII. Bakanlar Kurulu'nun hükümet programında dış politikaya ayrılan bölümde şu satırlara rastlıyoruz. "... Hudutları haricinde hiçbir sergüzeşt arkasından koşmayan ve koşmayacak olan Türkiye, harbin dışında kalmak imkanları aramış ve bu imkanları da şuurlumüsbet bir bitarafık üzerinde yürümekte bulmuştur."⁽¹⁸⁾

Görüldüğü gibi Türkiye kendi konumunu tarafsızlık olarak yorumlamaktadır. Savaş yıllarında uzun bir dönem Dışişleri Bakanlığı görevini üstlenen N.Menemencioğlu fevkalade usta bir diplomattı. Türkiye'nin stratejik konumu onun normal ve alışlagelmiş anlamda bir tarafsızlık politikası izlemesini olanaksız kılıyordu. Bu durumda Menemencioğlu, "etkin tarafsızlık" kavramını gündeme getirdi. Türkiye'nin konumu onun "güçlü dostları" için hayati bir önem arz etmekteydi, ama bu "dostlar" fazla baskıcı olmaya başladıkları zaman karşılarıyla da diyaloga girerek durum dengelenebilirdi.⁽¹⁹⁾

Biz Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki konumunu "savaş-dışı, tara" olarak değerlendirmek eğilimindeyiz. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki konumu; stratejik mevkiinin önemi dolayısıyla gerek müttefiklerin, gerek Mihver'in Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak için harcadıkları çabalar ve Türkiye üzerinde yaptıkları baskıların öyküsüdür. Türkiye, savaş dışı konumunu savaşın son günlerine kadar sürdürmüştür. Buna rağmen savaş ekonomisi koşullarını uygulamak zorunda kalmıştır. Bütün ekonomik sıkıntılar ve siyasi baskılara rağmen ülke savaş dışında kalmıştır. Türkiye'yi savaş dışında tutan, dış politikayı yürüten ekibin başarısının altında M.Kemal'in serüvenci olmaktan uzak, barışçı politika çizgisi yatmaktadır. Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak, büyük devletler arasında bir denge politikasını yürüterek mümkün olmuştur.

Türkiye müttefiklerin baskısıyla, 2 Ağustos 1944'te⁽²⁰⁾ Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesecektir. Daha sonra, 1945'in ilk aylarında da Japonya ile diplomatik ve ticari ilişkilerini kesecektir. 10 Şubat 1945'te savaş sonrası kurulacak dünya düzenini belirlemek üzere, galib devletler Yalta'da toplanırlar. Türkiye Boğazları Sovyetler Birliği tarafından gündeme getirilirse de Potsdam'a kadar bir gelişme gerçekleşmez. Yalta Konferansı'nın Türkiye açısından önemi şudur: 20 Şubat'ta İngiliz Büyükelçisi Peterson, Dışişleri bakanı Hasan Saka'ya, Türkiye'nin San Fransisco'da toplanacak olan BM kurucular toplantısına katılabilmesi için engeç Mart ayına kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi gerektiğini bildirecektir. 23 Şubat 1945'te Türkiye her iki ülkeye de savaş ilan eder.⁽²¹⁾

Yalta'dan hemen sonra, 19 Mart 1945'te Sovyetler Birli-

13) Soysal İsmail; a.g.e., s. 493-518.

14) Soysal İsmail; a.g.e., s.531.

15) Soysal İsmail; a.g.e., s.264.

16) Deringil Selim; "İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası" Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s.75.

17) Ataöv Türkaya; "Tu Foreign Policy" (1939-1945), s.60.

18) Dağlı N. Aktürk; B. (Haz); a.g.e., s.99.

19) Deringil Selim; a.g.e., s.51.

20) Ataöv Türkaya; Turkish Foreign Policy, (1939-1945), s.123.

21) Deringil Selim; a.g.e., s.250.

gi, 1925 tarihli Türk-Sovyet Paktını savaş sırasında ortaya çıkan önemli değişiklikler nedeniyle feshetti. Önce bir Gür-cü profesörün yazısında, daha sonra da resmi düzeyde Mo-lotov ile Selim Sarper arasındaki sözlü diyalogda dile getirilen taleplerin boğazlara ilişkin kısmı 17 Temmuz 1945'te Potsdam Konferansı'nda Stalin tarafından dile getirilecektir. Potsdam'da, Sovyetler Birliği'nin Boğazlardan üs istemek konusundaki ısrarı tarafların görüşlerini birleştirmek konusunda başarılı olamayacaktır. Bununla beraber iki nokta önemlidir. ABD ve İngiltere'nin Montreux rejiminin değişme-sine karşı olmamaları ve Washington'un Boğazların rejimi konusunda söz sahibi olmak istemesi.⁽²²⁾

Selim Deringil'in de belgelediği gibi, 21 Aralık 1945'te Moskova'da İngiltere'nin yeni Dışişleri Bakanı Ernest Bevin, Stalin ile görüşür.⁽²³⁾ Bu görüşmede söz konusu sözlü ve yazılı Sovyet talepleri, Stalin'in ağzından İngiliz Dışişleri Ba-kanı'na açıklanır.⁽²⁴⁾

Türkiye çok partili siyasal yaşama geçiş deneyimini 1924 ve 1930 yıllarında yaşayacaktır. O yıllarda birbirinden farklı bir biçimde oluşan/oluşturulan iki siyasi parti çok kısa ömürlü olacaktır. Nihayet 1946 yılında, CHP'nin içinden ko-pup gelen Demokrat Parti ile çok partili siyasal yaşama ge-çiş mümkün olacaktır. Bu gelişmenin, 1946 yılında gerçek-leşmesi, İkinci Dünya Savaşı'nı demokratik ülkelerin kazan-masının bir sonucu gibi kabul edilse de, temel itici güç top-lumun kendi iç dinamiklerinde aranmalıdır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası, Türk dış politikasının önemli bir dönüm noktasıdır. Savaş sonrası iki kutuplu ulus-larası sistemin oluşumu ile Türkiye "soğuk savaş"ın tam or-tasında yer alacaktır. Türkiye'nin savaş sırasında uyguladı-ğı politika, kendisini savaş sonrası yalnızlığa mahkum ede-cektir. Bu yalnızlığını, BM'lerin kurucu toplantısı olan San Francisco'da ciddi bir biçimde hissedecektir.

Türkiye, Soğuk Savaş'ın taraflarından biri olarak, Batı Bloku'nun bir üyesi olacaktır. Daha önce de vurgulamaya çalıştığımız gibi, Türkiye'yi batıya yaklaştıran birçok neden vardır. Savaş sonrası Sovyetler Birliği'nin talepleri bir ne-den ise, diğer önemli neden çağdaş uygarlık olarak batının kabul edilmesidir. Üçüncü neden ise, savaş sonrası ekono-mik kalkınmasını gerçekleştirmek için, Türkiye'nin dış yardı-ma ihtiyacı vardır.

Savaş sonrası Batı Bloku içinde yer alan Türkiye; 1950'li yıllarda savaş ekonomisi koşullarının yarattığı ticaret burjuvazisi ile Anadolu'da palazlanan büyük toprak sahiplerinin sınıfsal kökenini oluşturduğu DP iktidarında ise tüm ulusal çıkarlarını ABD'nin çıkarları doğrultusunda yeniden tanımlayacaktır.

Soğuk Savaşın başlangıcı olarak kabul edilen Truman

Doktrini çerçevesinde Türkiye, ABD ile 12 Temmuz 1947'de bir yardım andlaşması imzalar. Marshall planı ile de bu doktrinin ekonomik boyutu tespit edilir.

Bu tarihten sonra Türkiye, Batı Bloku içindeki diğer ör-gütlere üye olma uğraşı verecektir. 8 Ağustos 1949'da Av-rupa'nın kültürel boyutunu simgeleyen Avrupa Konseyi'ne üye olmaya çağrılırken, 1949'da İsrail'i ilk tanıyan devlet olacaktır. 1950 yılında Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne üye olurken, NATO'ya⁽²⁵⁾ hemen kabul edilmeyecektir.

DP iktidara geçtikten kısa bir süre sonra 25 Haziran 1950'de Kore Savaşı patlak verir. Türkiye, BM'nin aldığı ka-rar doğrultusunda Kore'ye asker gönderecek ve kısa bir sü-re sonra 17 Ekim 1951 tarihli ek protokol ile NATO üyeliğini gerçekleştirecektir.⁽²⁶⁾

Her ne kadar Türkiye, 1947 ve 1948'de ABD ile "askeri" ve "ekonomik" işbirliği andlaşmalarını imzalamışsa da, bu ilişkiyi en son noktasına götüren DP iktidarı olacaktır.

Bu açıdan bakıldığında M.Kemal döneminin dış politika-ları ile İnönü döneminin dış politikaları arasında bir devam-lılık söz konusudur. Toprak bütünlüğünü korumaya yönelik, barışçıl bir dış politika. 1934 yılında, Türkiye'nin İngiliz ve Fransız ittifakı içerisinde yer alması bizi çok şaşırtmamalıdır. Her iki dönemde de temel olarak Batı tercihi bir politika izlenmiştir. Zaten bu nedenle Türkiye'nin İkinci Dünya Sa-vaşı içerisindeki konumunu belirlerken "savaş dışı, ama ta-raf" olarak değerlendirmiştik. Önemli başka bir neden ise, ül-kenin kurucu-yönetici düzeyindeki insanların kafalarındaki çağdaş uygarlık yolunun Batı olmasıdır. Türkiye, DP iktida-rı ile yeni bir dış politika anlayışında hızla yol alacaktır. Ye-ni Balkan Paketi⁽²⁷⁾ ve Bağdat Paketi⁽²⁸⁾ içerisinde faal üye ola-rak bulunacak, özellikle Bağdat Paketi ile bölgedeki Arap ül-kelerinin şimşeklerini üzerine çekerken, ABD'nin Ortado-ğu'daki jandarmalık görevini bir ölçüde üstlenecektir. Aynı şekilde, Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak ilk defa 1954 yılında Yunanistan İngiltere'yi self-determinasyon ilkesini uygula-madığı gerekçesiyle BM'e şikayet ettiği zaman, Türkiye'nin tavrı Batı Bloku yanında yer almak olacaktır.

DP iktidarının ilk yılları ekonomik anlamda bir refah sü-recini yaşatacaktır. Doğaldır ki, bunun o dönemde nesnel koşulları vardır. Savaş sonu, Sovyetler Birliği tehdidi altında kullanılmayan ve kendisine aktarılan 245 milyon dolarlık al-tın ve döviz stoku mevcuttur.⁽²⁹⁾ Buna Marshall planı ile al-dığı yardımlar da eklenince ortaya küçümsenmeyecek bir kaynak çıkmıştır. Ekonomi alanında en büyük ilerleme ta-rım ve altyapıda görülecektir. Uygulanan yabancı sermaye-yi teşvik ve özel girişimci politikalar yüzünden Türkiye dışa bağımlı bir konuma, hammadde ihracatçısı, sanayi mamulü ithalatçısı, yabancı sermayeye açık, bağımlı bir ülke haline

22) Gönülöl Mehmet; a.g.e., s. 176-177, [Kısa bir süre sonra, Potsdam'da savunduğu boğazların Bir Uluslararası su yolu kabul edilmesi görüşünden vazgeçecektir.]

23) Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talebine ilişkin resmi yazılı bir belge yoktur. Fakat 30 Mayıs 1953 tarihli Sovyet Hükümeti'nin Ankara'ya itinyet ve dostluk mesajı içeren notasında 1946 yılındaki toprak isteğinden vazgeçtiğini belirtmektedir. Bkz. Günver Semih; "Stalin Döneminde Türk Sovyet İlişkileri" Cumhuriyet, 25 Mart 1985.

24) Deringil Salim; a.g.e., s. 256.

25) Ataöv Türkay; "Türk Dış Politikası Üzerine Düşünceler" SBF Dergisi; XXIV (1-4) Mart 1969.

26) Gerger Haluk; "Türk Dış Politikası" (1946-1980) T.C. Ansik., Cilt 2, s. 537-538.

27) Gönülöl Mehmet; a.g.e., s. 237-238.

28) Gönülöl Mehmet; a.g.e., s.254 (Irak'ın darbe sonrası Paktan çekilmesi ile pakt "CENTO" -Central Treaty Organizatın- adını alacaktır.

29) Gönülöl Mehmet; a.g.e., s.212.

gelecektir.⁽³⁰⁾

Türkiye, NATO'ya girdikten sonra 1950-1960 yılları arasında ABD ile bir dizi ikili (parlementonun onayından geçen/geçmeyen) andlaşmalar imzalayacaktır. 1954 yılında imzalanan Askeri Kolaylıklar Andlaşması ile de ABD üsleri ve askeri personeli, Türkiye'nin denetimi dışında büyük olanaklara kavuşacaklardır.⁽³¹⁾ Yine 1954 yılından itibaren başgösteren ekonomik sıkıntılar, DP'nin muhalefete karşı sertleşmesine yol açacaktır. 1957 seçimlerinden sonra ise muhalefetin üzerindeki baskı katlanacaktır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası özgürlüğüne kavuşan, eski sömürge ülkeler Nisan 1955'te Bandung'ta bir araya geldiler. Kendilerini "Bağlantısızlar", "Üçüncü Dünya Ülkeleri" olarak tanımlayan bu ülkelerin başlattığı harekete, konferansa katılan Fatin Rüştü Zorlu'nun başkanlığında Türkiye'nin yaklaşımı olumsuzdu. Komünist tehlikeyi göstererek, tarafsızlık politikasını kınayan Türkiye, BM içinde giderek bir hareket noktası oluşturacak düşüncüyü benimsemeyecektir.

1955 yazında Yunanistan'ın Kıbrıs Adasını ilhak etmek istemesi üzerine, Türkiye'de sorun alevlenecektir. Sonradan anlaşılacağı gibi hükümetin kışkırtması ile 6-7 Eylül olayları meydana gelecek İstanbul ve İzmir'de Rumlara karşı girişilen hareket sonucunda sıkıyönetim ilan edilecek ve olayların suçlusu olarak da komünistler gösterilecektir.

Kıbrıs'la ilgili olarak DP'nin başlangıçtaki tezi, İngiliz sömürgesi altında adadaki Rumlar ve Türklerin nüfus oranına veya arazi mülkiyetine göre Yunanistan'la paylaşılmasından yanaydı. Daha sonra bu tez yerine, Türk halkına özel haklar tanıyan ve yeni anayasal düzenin ilgili üç devlet tarafından ya da ayrı ayrı güvence vermesini öngören bir bağımsızlık statüsü gelecektir. 1958 Zürih ve 1959 İkinci Londra Konferansları sonucunda, 16 Ağustos 1960'da Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı ilan edilmiştir.⁽³²⁾

Türkiye 1957 yılında Ortadoğu'daki tüm gelişmelerde ABD'nin yanındadır. 1958'de Irak'ta Kral Faysal'a karşı yapılan darbe ile Türkiye'nin Ortadoğu politikası sarsılacaktır. Çünkü, darbe haberi üzerine Irak'a asker göndermek isteyen Türkiye'yi ABD engelleyecektir. Lübnan-Ürdün olaylarında ABD'ye incirlik üssünü açacak olan Türkiye, en son olarak 1959 yılında Türkiye ABD arasında imzalanan bir andlaşma ile Eisenhower Doktrini⁽³³⁾ düzeyinde ilişkilerini en üst noktaya çıkaracaktır.⁽³⁴⁾

Bütün bunlar yaşanırken uluslararası sistemde de farklı gelişmeler gerçekleşiyordu. Sovyetler Birliği, Stalin'in ölümüyle birlikte 1953 yılında Kruşev'le "barış içinde birarada yaşama" ilkesini hayata geçirmekteydi. Türkiye, bu gelişmeye sıcak bakmadığı gibi, bu tarihten sonra ABD'ye olan bağımlılığını daha da arttıracaktır.

1958 yılında bir yandan ekonomik bunalım artarken, di-

ğer yandan da DP'nin muhalefet üzerindeki baskısı giderek çoğalacaktır. Hükümet karşıtı yazı yayımlayan gazeteler kapatılırken, gazeteciler ve gazete sahipleri hapse atılıyor, muhalefet lideri İnönü çıktığı yurt gezilerinde engelleniyor, saldırılara uğruyordu.

1959 yazında uygulanan ekonomik politikalar sonucu Türk Lirasının dış değeri düşürülürken, Batı'dan borç isteme ve kredi taleplerine karşılık yeni istikrar tedbirleri uygulamaya konuldu. Ve Osmanlı'nın Düyun-u Umumiye benzeri Alacaklı Ülkeler Konsorsiyumu kuruldu.

1960 yılına girildiğinde manzara hiç de içaçıcı değildi. İktidar, muhalefeti "darbe" kışkırtıcılığı ile suçlarken, muhalefet de iktidarın uyguladığı baskı yöntemlerini "istibdatçılık" ile suçluyordu.

Öyle ki, muhalefetin darbe hazırlığı söylentileri, DP'nin Meclis içinde Tahkikat Komisyonları oluşturmaya neden olacak ve ardından 27 Nisan 1960 günü bu komisyonlara geniş yetkiler verecektir.⁽³⁵⁾

Yetki yasasının ardından İstanbul ve Ankara'daki öğrenci olaylarına hükümet o dönem için çok sert karşılık verirken hemen sıkıyönetim ilan edilecektir.

1960 Mayıs ayında Harb Okulu öğrencilerinin yürüyüşü, hükümete karşı olan protestolarını açıkça dile getiriyordu. Bunun üzerine toplanan DP Genel İdare Kurulu yeni bir durum saptamaya çalıştıysa da Menderes'i buna razı edemedi. Nihayet 27 Mayıs 1960 sabahı ordu içinde emir-komuta zinciri içinde olmayan, özellikle genç kadroların yer aldığı askeri cunta hareketi DP iktidarına son verdi.

1960 sonrası bir dizi iç ve dış etkenler Türk Dış Politikasını derinden etkilemiştir. 27 Mayıs 1960'da ordu kışladan çıkmama geleneğini bozarak, kendi düzeninin temel taşlarında ister istemez bir oynamaya yol açmıştı. Fakat, 1961 Anayasa'sının getirdiği özgürlük ortamı o güne değin sistem dışına itilen, toplumsal olaylarla az ya da hiç ilgilenmeyen sınıfları örgütlü bir biçimde ülkenin iç ve dış politikalarının belirleyici ögesi haline getirecektir.

1955 yılında biraraya gelen, 1960'lı yıllarda hızla büyüyen (güçlenen) Üçüncü Dünya ülkelerinin bağımsızlık ve özgürlük mücadelesi, Türk halkının da kendi yakın geçmişine dönmesini sağlayacaktır.

Üçüncü Dünya ülkelerinin ortaya attığı "ulusal bağımsızlık" kavramı beraberinde "ekonomik gelişmişlik" kavramının da sorgulanmasını sağlayacaktır.

Dünyada ki bu gelişmelere paralel olarak, 1960'lı yıllar Türkiye'de uyanan bilincin, canlı bir tartışma ortamı yaratmasını sağlarken; işçi, öğrenci ve aydınlar kendi ülkelerinin o güne değin uygulanan dış politikalarını da tartışma platformuna taşıyacaktır.

Ve Türk dış politikasının yeniden sorgulanması günde-

30) DP konusunda ayrıntılı bir çalışma, Bkz. Eroğlu Cem; *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi* İmge Yayınları 2. Baskı, Ank. 1990.

31) Gerger Haluk; a.g.m., s.540.

32) Bu konuda geniş bir bilgi için Bkz: Sönmezoglu Faruk; "Tarafların Tutum ve Tezleri Açısından Kıbrıs Sorunu (1945-1986)", Der Yayınları, İst. 1995.

33) Armaoğlu, Fahri; "20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1918" Türkiye İş Bankası Yayınları, 1984, Ankara, s. 502-503. (Eisenhower Doktrini, ABD'nin dolaylı ya da dolaysız bir biçimde komünizm saldırısına hedef olarak Ortadoğu ülkelerine silahlı yardımı içermektedir.

34) Armaoğlu, Fahri; a.g.e., s. 504-512.

35) Tuncay Mete; "Çağdaş Türkiye" 1908-1980, Cilt IV, Cem Yayınları İst. 1990, s. 184-187.

me geldiğinde, Türkiye'nin Batı bağlantısı, özellikle ABD ile olan ilişkileri söz konusu olacaktır.

Kamuoyunun bu hassasiyetine, sorgulanmasını istediği dış politika ilişkilerine cevap olacak bir değişime 1960 sonrası kurulan hükümet programlarında rastlamak mümkün değildir.⁽³⁶⁾ İşte bu sırada iki somut gelişme hükümetlerin dış politika stratejilerini değiştirmeye ve kamuoyunun sesine kulak verme zorunluluğunu getirecektir.

1962 yılında Küba Bunalımı⁽³⁷⁾ sonucunda, Türkiye NATO içinde birlikte yer aldığı müttefiki ABD'nin kendisini gerektğinde veya Sovyetler Birliği ile bir pazarlık söz konusu olduğunda feda edebileceğini görecektir.

İkinci somut olay 1963 Aralık ayında Kıbrıs Türk toplumuna karşı girişilen kanlı saldırılar sonucunda müdahale etmek isteyen Başbakan İnönü 5 Haziran 1964 günü ABD Başkanı Johnson'dan bir mektup almıştır. Dönemin ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı George Ball'ın "hayatımda gördüğüm en kaba diplomatik metin"⁽³⁸⁾ diye tanımladığı, kamuoyunun "Johnson Mektubu" olarak bildiği bu metinden Türk kamuoyu 1966 yılında haberdar olacaktır. Mektup, bir ülkenin bağımsızlığı gözardı edilerek, içişlerine müdahale niteliğini taşıyordu. Johnson Mektubu Türk kamuoyunda büyük bir tepkiyle karşılandı. Kıbrıs sorunu ile ilgili bütün bu gelişmeler, toplumun özlemini duyduğu bağımsız ve kişilikli dış politika özelemlerine, hükümetlerin de ayak uydurmasını sağlayacaktır. Çünkü Türkiye, ABD endekslı bir dış politika stratejisinin sonuçlarını görmeye başlayacaktır. Örneğin, 18 Aralık 1965 yılında Kıbrıs'taki müdahale hakkının kullanımı ile ilgili olarak BM Genel Kurulu'nda yapılan bir oylamada⁽³⁹⁾, haklı olduğu bir davada sadece Batı Bloku içerisinde değil, dünyada da nasıl yalnız kaldığını görecektir. Türkiye, böyle bir yalnızlığı İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda da yaşamıştır.

Ve 1960'lı yılların ortalarından itibaren uluslararası sistemin de iki-kutuplu sistemden, gevşek iki kutuplu sisteme geçtiği ve bloklar arasında yumuşamanın (detant) getirdiği ortam içinde Avrupa daha bağımsız hareketleriyle ABD'yi rahatsız etmektedir. Bunun en somut örneği 1966 yılında Fransa'nın NATO'nun askeri kanadından çekilmesidir. Yine, Üçüncü Dünya ülkelerinin sayılarının hızla artması, uluslararası ortama "çoğulcu" bir görünüm kazandıracaktır.

Uluslararası ortamdaki bu gelişmeler, Türkiye'nin dış politikasını da etkileyecektir. (Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerinin sorgulanması aşaması). Türkiye, başta Sovyetler Birliği olmak üzere Doğu Bloku ülkeleriyle de ilişkilerini geliştirmeye başlayacaktır. NATO'nun 1967 yılında çok yönlü ilişkileri teşvik edici yönde aldığı karar, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ülkeleriyle olan ilişkilerini kolaylaştıracaktır.

Türkiye'nin 1963 yılında planlı kalkınma dönemi ile birlikte, özellikle ABD'nin başta Vietnam Savaşı olmak üzere farklı nedenler yüzünden dış ödemeler dengesinin aleyhine dönmesi sonucu dış yardımlarını kısıttığı dönemde, Avrupa yeni yardım kaynağı olacaktır.

Türkiye, Johnson mektubunun hemen ardından 1964 yılı sonlarında, ABD'nin NATO çerçevesinde "Çok Taraflı Nükleer Kuvvet'e"⁽⁴⁰⁾ katılma teklifini reddedecektir.

1965-1971 dönemindeki Türkiye'nin toplumsal gelişmelerine bakarsak, o güne değin rastlamadığımız bir devrim görürüz. İlk defa sosyalist bir parti (TİP). 1965 seçimlerinde Parlamento'ya 15 milletvekili gönderecektir. Türkiye, sosyalist düşünce ile tanışırken, kamuoyunun ilgisi ABD'nin dış davranışı ve NATO'ya karşı yöneltilmektedir.

Üniversitelerde 1968 Haziran'ında başlayan öğrenci boykotları başlangıçta masum öğrenci istekleriydi. Sorun, eğitim reformu idi. Ancak, boykot ve işgallere karşı bir süre sonra silahlı ve bombalı saldırılar sahneye çıkacaktı. Böylece olaylar politik bir nitelik kazanacaktı.

15 Temmuz 1968 yılında, İstanbul'a gelen 6. Filo'nun Amerikalı bahriyelilerine oyuncak tabancalarla boya sıkarak protesto eden öğrencilerin üstüne toplum polisi gönderilince kanlı çatışmalar meydana gelecekti. Ve protestolar yükseldikçe sokaklar kana bulanacaktı. Bu arada "Kanlı Pazar" denen dram yaşanacaktı.

Toplumsal gelişmeler doğrultusunda Türkiye'nin ABD ile olan ilişkileri sorgulanırken, varolan andlaşmaların gözden geçirilmesi gündeme gelecektir. Kamuoyunun bu baskısı karşısında Hükümet ve Dışişleri Bakanlığı sessiz kalamayacaktır.

21 Ocak 1967'de Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklama ile ABD ile imzalanan İkili Andlaşmalar kamuoyunun önüne getirilecektir. 3 Temmuz 1969'da ABD ile "Ortak Savunma ile ilgili İşbirliği Antlaşması" imzalanmıştır. Bu andlaşma ile önceki İkili Andlaşmaların sakıncalarının ortadan kaldırıldığı öne sürülmüştür. Bununla beraber bu andlaşmanın bazı temel ilkeleri açıklanmıştır.⁽⁴¹⁾

Türkiye'nin Avrupa ile bağlantısındaki önemli bir gelişme, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile 12 Eylül 1963'te yaptığı Ankara Andlaşmasıdır.⁽⁴²⁾ 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe giren Ankara Andlaşması ile Türkiye'nin AET Ortaklığı; hazırlık dönemi ve geçiş dönemini kapsayan 22 yıllık bir süre sonunda gerçekleşecekti.

Bugün Gümrük Birliği konusunda aynı tartışmalar devam etmektedir. Dün olduğu gibi, bugün de siyasal nedenlerle iktidarların aceleci tutumları, Türkiye'nin önüne ciddi faturalar bırakmaktadır. Türkiye 1963 yılında Ortak Pazar'a girerken, gelişmekte olan Türk sanayiinin gelişmiş Avrupa sanayisi ile başa çıkamayacağı, sömürüleceği beklentileri

36) Dağlı, n., Aktürk, B.(Haz.); "Hükümetler ve Programları", Cilt 2, s. 24-47.

37) Armaoğlu Fahri; a.g.e., s. 602-612.

38) Sönmezoglu Faruk; "ABD'nin Türkiye Politikası (1964- 1980)", s. 14-15.

39) Gönülbal Mehmet; a.g.e., s.493.

40) Sönmezoglu Faruk; "ABD'nin Türkiye Politikası" (1964-1980), s.37.

41) Sönmezoglu Faruk; "Türkiye'nin ABD Politikası (1964- 1980)", s.45.

42) Geniş bilgi için bkz. Tekeli iLhan; İkinci Selim; "Türkiyeve Avrupa Topluluğu I", Ümit Yayıncılık, Ankara, 1993.

sert tepkilerin oluşmasına neden olacaktır. Özellikle radikal sol ve sağ çevreler ideolojik nedenlerle Ortak Pazar üyeliğine karşı çıkacaklardır.

Bu dönem, Türk dış politikasında Üçüncü Dünya Ülkelerine ve Ortadoğu'ya olan umursamazlığın aşıldığı, yakınlaşma çabalarının hız kazandığı bir dönem olmuştur. 1967'de ki 6 gün⁽⁴³⁾ süren Arap-İsrail Savaşı, Türkiye'nin yeni politikasını ortaya koyma olanağı yaratacaktır. Kuvvet kullanarak meydana gelen toprak kazanımlarını kabul etmeyeceğini beyan eden Türkiye, ağır kayıplara uğrayan Arap Devletlerine yardım edecektir. 1967 sonrası, İsrail ile Araplar arasında çıkan olaylarda, Türkiye İsrail'in hep karşısında görünecektir.

Türkiye bu çok yönlü dış politikayı 1965-1971 yılları arasında gerçekleştirecektir. Türkiye, kendi iç dinamiklerinin de itici gücüyle, değişen dünya koşullarına ayak uydurmaya çalışmıştır. "... İkinci Dünya Savaşı sonrasının "iki kutuplu" dünyası, "çok merkezli" bir dünyaya dönüşürken ve "iki süper devlet" arasında detante'nin ilk belirtileri ortaya çıkarken, Türkiye'nin bunları görmezlikten gelmesi ulusal çıkarları ile bağdaşmazdı. Türk yöneticileri eski dostları ve müttefikleri ile önemli herhangi bir çatışmaya düşmeden genellikle NATO içinde kalan ve daha çok ABD'lerine yönelik "tek yanlı" bir dış politikadan, başta komşu devletler olmak üzere diğer devletlerle ilişkilerini "normalleştiren" "çok yönlü" dış politikaya geçmeyi başarabilmiştir."⁽⁴²⁾

12 Mart 1973 günü Silahlı Kuvvetler Komutanlarının emir- komuta zincirlerinde verdikleri muhtıra mektubu ülkede "kuvvetli ve inandırıcı" bir hükümetin kurulmasını, bu gerçekleşmediği takdirde TSK'nın İç Hizmet Talimatnamesi'nin 35. maddesinin işletileceği açıklanıyordu. Aynı gün Demirel'in Başbakanlığındaki hükümet istifa etmiş, yerine "partilerüstü" hükümeti kurmakla görevli Nihat Erim getirilmiştir.

12 Mart rejimi 17 Mayıs 1971'de İsrail Başkonşolosunun kaçırılmasını bahane ederek, askeri makamlar ve polis tarafından AP Hükümetine muhalefetleriyle tanınan yazar, sendikacı, aydın, gazeteci, avukat ve öğretmenlerin yakalanmaları ve hapsedilmeleri aşamasında uygulanan devlet terörü ve başlatılan siyasi yapılanmalarla: kimi hedef aldığı çok açık biçimde ortaya çıkmıştı.⁽⁴⁴⁾

12 Mart rejimi içerde demokratik gelişimi kesintiye uğrattırken, ülkenin dış politikası da bundan zarar gördü. Gerçi şunu da ilave etmek gerekir ki, 12 Mart müdahalesinden önce birkaç yıl içinde Türkiye'de öyle hızlı gelişmeler olmuş ve bu gelişmeler öyle boyutlar kazanmıştır ki, bunlar kamuoyunun dış olaylara ilgisini de azaltmıştır. Ayrıca Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren dış olaylardaki azalma da, yine kamuoyunun dış politikaya olan ilgisini azaltmıştır.

Bu olaylara kısaca göz atalım: Bir kere 1970'lerde Kıbrıs sorunu hala çözülmemiştir ama "bunalım" olmaktan

da çıkmıştır. 1967 olayları sonrasında, 1968 yılında Kıbrıs'ta toplumlararası görüşmeler başlamıştır. Toplumlararası görüşmeler 1972 yılından itibaren Türkiye ve Yunanistan'ın anayasa uzmanları ve BM temsilcilerinin katılması ile beşli bir biçim almıştır.

Kamuoyunun dış olaylara ilgisini azaltan bir diğer olay toplumda rahatsızlık yaratan Amerika birliklerinin görüntüyü azaltma politikasında gösterdikleri başarı ve Türkiye'nin yakın ilişkiler kurduğu Sovyetler Birliği'nin kendi dost ve müttefiklerine karşı giriştiği sert tutumdur.

Altını çizmeye çalıştığımız olaylar Türk Dış Politikasının 1970'ler başındaki durgunluk nedenleridir. 12 Mart Müdahalesi ile demokratik gelişimin engellenmesi sonucu, Türk Dış Politikası yeniden eski politikalarına döndürülmeye çalışılacaktır. Bunun en iyi örneği de 1971-1973 döneminde ABD'nin isteğine bağlı olarak Türkiye'de afyon⁽⁴⁵⁾ ekiminin sınırlandırılması olacaktır.

Türkiye 14 Ekim 1973 genel seçimleriyle demokratik hayata adım atacaktır. 1973 sonrası Türk dış politikalarının gelişiminden önce, dönemin uluslararası konumunu kısaca özetleyelim. İki süper devlet arasında 1960'lı yıllarda başlayan yumuşama 1972 tarihinde SALT I, 1979'da SALT II anlaşmalarını hayata geçirecektir ve İşbirliği Konferansı ile Karşılıklı ve Dengeli Kuvvet İndirimi müzakereleri devam edecektir. Yine 1 Ağustos 1975'te 35 ülke tarafından Helsinki Son Senedi'nin imzalanması detant yolunda bir mesafe sayılacaktır. Ancak, yumuşama olgusu, özellikle Carter'in uygulandığı pasif politikalardan cesaret alan SSCB'nin konvansiyonel silahlarda gücünü artırmasını sağlarken, aşınmaya uğrayacaktır.

Yine 1973 Arap-İsrail Savaşı ve onu izleyen petrol fiyatlarının hızla yükselmesi ile gelişmiş ve az gelişmiş ülke ayrımı da erozyona uğrayacaktır. Bundan dolayı 1950'lerin siyasi anlamda Doğu-Batı kutuplaşması, 1970'lerde yerini Kuzey-Güney arasındaki iktisadi ayrılığa bırakacaktır.⁽⁴⁶⁾

Türk dış politikası, 1960'lı yılların ortalarında olduğu gibi, 1973'den sonra da yeniden çok yönlü, kişilikli, bağımsız bir politika yörüngesine oturacaktır.

1973 seçim sonuçlarında beklentilerin aksine birinci parti olarak CHP çıkacaktır. Bu sonuç halkın 1971-1973 arasında yaşadığı ara döneme verdiği demokratik bir cevaptır. Halk tercihlili sol bir parti için kullanmıştır ama bu partinin tek başına iktidar olması için yeterli oyu yoktur. Türkiye'de oluşan koalisyonlar içinde bir dönüm noktası sayılacak olan CHP-MSP koalisyonu gerçekleşecektir.

Ecevit ilk olarak afyon ekimine izin verecektir. Bu dönemin uluslararası ortamda da büyük yankılar uyandıracak dış politika olgusu Kıbrıs olacaktır.

15 Temmuz'da Makarios'a karşı bir darbe yapıldı. Nikos Sampson'un liderliğinde gerçekleşen bu darbe ile Kıbrıs'taki Türk toplumunun hakları ciddi bir tehdit altındaydı. TBMM

42) Geniş bilgi için bkz. Tekeli İlhan; İkkin Selim; "Türkiye ve Avrupa Topluluğu I", Ümit Yayıncılık, Ankara, 1993.

43) Gönülbol Mehmet; a.g.e., s.537.

44) Özdemir Hikmet; "Çağdaş Türkiye", Cilt IV, Cem Yayınevi, İstanbul 1990, s.232. Gevgili Ali; "Yükseliş ve Düşüş", Altın Kitapevi, İstanbul 1981, s. 471.

45) Geniş bilgi için bkz. Sönmezoglu Faruk; a.g.e., s. 57-65.

46) Gönülbol Mehmet; a.g.e., s.543-545

toplantıya çağrılırken, Başbakan Bülent Ecevit garantör devlet olarak İngiltere'ye gitti. Yapılan görüşmelerde sonuç alınamayınca Türkiye ilki 20-22 Temmuz 1974'te olmak üzere, 14-18 Ağustos da Kıbrıs'a İkinci Barış Harekatı düzenledi. Batılılar tarafından kabul görmeyen ikinci hareketle Türklerin mahsur kaldığı bölgeler ele geçirilirken, Türk kuvvetlerinin de emniyeti sağlanmış oluyordu.⁽⁴⁷⁾

Türkiye Kıbrıs ile uluslararası sahnede yeniden gündeme gelecektir. Bir yandan ağır eleştirilerin hedefi olurken, diğer yandan da yoğun bir diplomatik faaliyetin eksenini olacaktır.

Türkiye'nin, 1964 ve 1967 yıllarında müdahaleye karar verdiği ama gerçekleştiremediği Kıbrıs Harekatını 1974 yılında gerçekleştirmesinde uluslararası yapının "çok yönlü" önemi yadsınmaz.

Ne var ki iktisadi gelişmişlik, toplumsal olayların gerisine ne düştüğü zaman, Türkiye gibi ülkelerde iç sorunlar dış politikayı her zaman derinden etkiler. Her ne kadar zaman zaman dış politika iç politikaya malzeme olarak kullanılırsa da karşılıklı etkileşimlerinin çok daha derin boyutları vardır.

1973-1980 arasındaki dönemde önce CHP-MSP Koalisyonu, ardından I. MC, ardından CHP azınlık deneyimi ardından II. MC ardından şaibeli transferlerle kurulan Ecevit Hükümeti ve nihayet AP azınlık Hükümeti sağlıklı dış politikalar üretilmesine bir anlamda engel olmuştur.

Bu dönemde Türk dış politikası İslam ülkelerine ve Üçüncü Dünya'ya açılma çabalarını sürdürürken, Ortadoğu ülkeleriyle de hem diplomatik, hem de ticari ilişkilerini sürdürmektedir. Yine ilk defa Türkiye, hükümet programında kendini bir Orta-Doğu ülkesi olarak tanımlayacaktır.⁽⁴⁸⁾ Fakat Kıbrıs sorununun getirdiği olumsuz hava, iyi ilişkiler kurulmasını engellemiştir. Bu arada petrol fiyatlarının aşırı yükselmesi ve ABD'nin silah ambargosunun getirdiği maliyetler Türkiye'yi ciddi ekonomik sıkıntılara sokacaktır. Dönemin en sorunlu ülkesi Yunanistan'dır. Bir yandan Kıbrıs'ta kapanmayan yara, bir yandan FIR Hattı, Karasuları ve bir yandan da Kıta Sahaneliğinin kullanımı Türk-Yunan ilişkilerini sürekli germekteydi. Gene aynı dönemde özellikle Fransa destekli Ermeni terör örgütü Asala diplomatlarımıza yönelik kanlı saldırılar ile Türkiye'yi zora sokmaya çalışıyordu.

AET-Türkiye ilişkileri de aynı dönemde Türkiye'nin isteği ile askıya alınacak ve Türkiye daha sonraki dönemde altından zor kalkacağı bir açmaza düşecektir.

Fakat dönemin asıl belirleyici gelişmeleri iç politikada görülecek ve hızla yükselen anarşi ve terör ülkeyi 12 Eylül sabahına getirecektir. Demirel ve Özal'ın 24 Ocak 1980 kararları ile kapitalist dünyaya tam entegre olma girişimleri de 12 Eylül'e giden yolu kısaltacak ve CHP Başkanı Ecevit'in öngördüğü üzere özgür bir demokrasi içinde uygulanması mümkün olmayan 24 Ocak kararları askeri yönetim altında yaşama geçirilecektir.

Emir-komuta zinciri içinde gerçekleşen 12 Eylül 1980

Darbesi, Türkiye'de demokratik yaşamı askıya alırken, kuşkusuz Türk dış politikası da etkilenecektir.

12 Eylül komutanları, yeni Anayasa'dan önce ve sonra yasalar dünyasında köklü değişiklikler yaratacaklardır. 1960-61 askeri rejim döneminde yeni Anayasa halk oylamasında kabul gördükten sonra, seçim kanunu dışında temel konular, yeni TBMM'ne bırakılmıştı. 1980-1982 döneminde böyle olmadı. Milli Güvenlik Konseyi, Yeni Anayasa'dan sonra 13 ay daha iktidarı elinde tutarak, yasaları yeni Meclis'e bırakmayacaktır.⁽⁴⁹⁾

1980'li yılların uluslararası ortamı, bir önceki dönemin "detant" havasını sarsacak olaylarla başlayacaktır. Uluslararası ortamdaki temelli değişiklikler ise 1980'li yılların ortalarında dünyada büyük fırtına ve değişimleri yaratacaktır.

1979'da İran'daki rejim değişikliği, ülkenin ABD ile olan ilişkilerini gerginleştirirken, 27 Aralık 1979'da Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali, ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki yumuşamayı ciddi bir biçimde aşındıracaktır. Bu gelişmeler, ABD'de Kasım 1980'deki başkanlık seçimlerini Ronald Reagan'ın kazanmasıyla, uluslararası ilişkilerin görünümünde Soğuk Savaş yıllarının geri geleceği duygusunu yaratmışsa da, böyle bir dönüş gerçekleşmeyecektir.

1973 petrol stokunun uluslararası alanda yarattığı kriz 1980'li yıllarda atlatılmış durumdaydı. Bu iyileşmenin olumlu sonucu uluslararası siyasi ve askeri ilişkilerde yumuşamayı getiriyordu.

1980 yılında Türkiye, kendi tarihi içindeki üçüncü askeri rejim dönemini yaşamaktaydı. Türkiye'nin 1980-1983 dönemi içerisindeki dış politika gelişmelerinde, doğal olarak iç istikrar konusu yeniden gündeme gelince, dış gelişmelerde belirli bir durgunluk yaşanacaktır.

12 Eylül demokrasinin kesintiye uğraması sonucu, Avrupa Konseyi Türkiye'yi üyelikten ihraç etmiştir ama ilişkileri olumsuz etkilememiştir. Askeri yönetimin hükümeti olan Bülent Ulusu Başbakanlığındaki Bakanlar Kurulu'nun programında da konuya dikkat çekilmektedir. "... Avrupa Konseyi ve demokratik ülkelerin üyesi bulunduğu diğer kuruluşlarla ilişkilerimiz ve işbirliğimiz parlamenter düzene dönüş kararlılığımızdan esinlenecektir."⁽⁵⁰⁾ 6 Kasım 1983 genel seçimlerinden sonra Avrupa Konseyi ile ilişkiler normale dönecektir. Seçim sonrası kurulan I. Özal Hükümeti'nin programında, "normal demokratik rejimin işlerlik kazanması ile Avrupa Konseyi ile ilişkilerimizin normalleşmesi için bir sebep kalmamıştır..." denilmektedir.⁽⁵¹⁾

Türkiye'nin 12 Eylül 1980'nin hemen ardından Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadını dönüşünü veto etmemesi (rogers Planı) Türk-Yunan ilişkilerini yumuşatmayacaktır. Aksine Ekim 1980'de PASOK lideri A. Papandreu'nun iktidara gelmesi ile, Türkiye'ye karşı sert politik uygulamalar gündeme gelecektir. Türkiye'nin Yunanistan'la olan ilişkilerindeki Kıbrıs, Kıta Sahaneliği, Fir

47) Şükrü Gürel; *Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993)* s.64-65.

48) Dağlı N. Aktürk; B. (Haz.); *Hükümetler ve Programları, Cilt II*, s.49.

51) Dağlı N. Aktürk, B. (Haz) a.g.e., *Cilt III*, s. 66

Hattı, Adaların silahsızlandırılması konularına Batı-Trakya'daki Türk azınlıkları üzerindeki baskıların artırılması gündeme gelecektir.

AET ile ilişkiler, bir önceki dönemde Türkiye'nin kendi isteği ile askıya alınmışsa da, bazı Avrupa ülkelerinin Türk vatandaşlarına vize mecburiyeti koyması, AET ile ilişkileri olumsuz yönde etkileyecektir. 10 Ocak 1981'de Yunanistan'ın AET'ye erken üyeliğinin gerçekleşmesi ise bir başka olumsuz gelişme olacaktır.

12 Eylül yönetimi ABD ile ilişkilerini güçlendirirken, Sovyetler Birliği ile dostane ilişkilerinin geliştirilmesine özel önem verdiğini açıklamaktadır.

1980-1983 döneminde, Türkiye'nin Arap ülkeleri ile özellikle iktisadi alandaki ilişkileri gelişme göstermiştir. 1977'lerde Arap ülkeleri ile iktisadi ilişkiler, beraberinde siyasi yakınlaşmayı da getirecektir. Dünyada büyük gürültü koparan Camp Davit Andlaşmaları Türkiye tarafından reddedilecektir.

12 Eylül 1980 sonrası, Arap ülkeleri ile daha yoğun ilişkiye gireceğini göstermiştir. İsrail ile diplomatik ilişkilerini 2'nci katip seviyesine indiren Türkiye, 1981 yılında İsrail'in Golan Tepeleri'ni ilhak kararını tanımayacaktır.

Türkiye'nin İslam ülkeleri ile olan ilişkilerinde ise artan bir yakınlaşma görülecektir. 1976 yılında İslam Konferansı'na ev sahipliği yapan Türkiye, Ocak 1981'de Suudi Arabistan'ın Taif kentinde toplanan İslam Ülkeleri III. Zirve toplantısı'na Türkiye, ilk defa Başbakan düzeyinde katılacaktır. Türkiye, yanıbaşında İran-Irak savaşında tarafsız kalmayı başatabilecektir.

6 Kasım 1983 Genel Seçimine, MGK vetoları sonucu SODEP ve DYP katılamazken, ANAP, MDP, HP ve bağımsızlar katılacaktır. Seçimlerden kimi engellemelere karşı ANAP birinci parti olarak çıkarken, onu HP, MDP ve Bağımsızlar takip edecektir.

I. Özal Hükümeti 13 Aralık 1983-21 Aralık 1987 tarihleri arasında iktidar olurken, Turgut Özal tarafından TBMM'nde okunan hükümet programında dış politika konusunda özet olarak yer alan görüşler şunlardır: NATO üyeliğimiz vurgulanırken, ABD ile olan ilişkilerimizi dostluk, ittifak bağları ve karşılıklı menfaatlere dayalı bir anlayışla sürdürmeyi hedefleyen, AET'ye tam üyelik umudu taşıyan, Batı dünyası ile mevcut bağlarımız ve Ortadoğu ve İslam alemiyle sürdürülen yakın ilişkileri dış politikanın birbirini tamamlayan unsurları olarak görmektedirler. Ve yine İslam alemine büyük önem verildiğinin altı çizilirken, İran-Irak arasındaki savaşın bir an önce sona erme temennisi dile getirilmekte, başta komşular olmak üzere Doğulu ülkelerle bağımsızlık, egemenlik, hak eşitliği, toprak bütünlüğüne saygı ve içişlerine karışmama ilkeleri ve Helsinki Nihai Senedi zemininde dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmek, ekonomik işbirliğini karşılıklı menfaatlere uygun şekilde arttırmak ve bu çerçevede Sovyetler Birliği ile karşılıklı haklara

saygı, yapıcı bir işbirliği anlayışı içinde oldukları vurgulanmaktadır.

Yunanistan'a dostluk eli uzatılırken, Kıbrıs Türk Halkı'nın kendi kaderini tayin hakkını bağımsız bir Cumhuriyet kurma isteminde kullanmaya mecbur kaldığını ancak yine de bu konuda federal bir çözüm yolunun kapanmadığına işaret edilmektedir.⁽⁵²⁾

1980'li yılların ikinci yarısında dünya büyük dönüşümlerin yaşandığı, "demokratikleşme" kisvesi altında kapitalist restorasyon süreçlerinin Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerini kuşattığı bir dönemdir. Böylece, tüm dünyada ekonomik, politik dengeler sarsılırken, sınırların değiştiği, duvarların yıkıldığı bir süreç başlayacaktır.

Uluslararası sistemin bu değişim noktasında, iktidar olan Turgut Özal dünyadaki bu değişime paralel bir politika izlemeye hevesli bir siyaset adamı olarak, Türk dış politikasında farklı bir anlayışın "vizyon sahibi" siyaset adamı olarak yerini alacaktır.

Türkiye 1983 yılında başlayan ANAP iktidarı döneminde, Dışişleri Bakanlığının geleneksel olarak yürüttüğü politikalarından farklı bir yol izleyecektir. Önce ekonomi diyen Turgut Özal, dış politika modelini de ekonomik ağırlıklı kuracak, dış politikaya bir işadamı gibi yaklaşacaktır.

O güne değin, T.C. Devletleri'nin dış politikası, Dışişleri bürokratlarının sağladığı genel çizgiler çerçevesinde yürütülmüştü. Gerçekten büyük başarılar elde edilmişti. Ama Özal'a göre bu politikalar atıl ve pek geçerli değildir. Nitekim, dış politikayı, dışişlerinden Çankaya'ya Başbakanlık konutuna taşımış ve bir danışmanlar ekibi ile yürütmüştür.

Özal ABD ile ilişkilerini geliştirmeye özen gösterirken, kısa sürede ABD ile ittifakı dış politikanın temel eksenini sağlayacaktır.⁽⁵³⁾

SSCB'de 1985 yılında Gorbaçov'la başlayan açıklık (Glasnost) ve Yeniden Yapılanma (Perestroika) politikaları önemli kilometre taşlarıdır. Çünkü kısa bir süre sonra bu politikalar sadece SSCB'nin iç rejimini değiştirmekle kalmayacak, uluslararası sistemde de farklılıklara neden olacaktır.

1978 yılında toplanan I. Kongre sonucunda kurulan, 12 Eylül sonrasında, 1981'de yeniden toplanma sürecine giren Kürdistan İşçi Partisi (PKK), Ağustos 1982'de silahlı mücadeleyi başlatma kararı alacaktır ve ilk baskınlarını 15 Ağustos 1984'te Siirt'in Eruh ilçesi ile Hakkari'nin Şemdinli ilçesine yapacaktır. Böylece, örgüt Güneydoğu'da silahlı yönetimi ve militan yapısı ile giderek etkisini artırırken, bu süreç, Türk güvenlik güçlerinin sayıları giderek artan operasyonlarını da beraberinde getirecektir.

Yine 1980'li yıllarda Türkiye, GAP Projesi çerçevesinde Güneydoğu Anadolu'da barajlar ve sulama tesisleri yapmaya başlayınca, iki komşu Suriye ve Irak ile "su" konusunda karşı karşıya geleceklerdir.

14 Nisan 1987 tarihinde ANAP Hükümeti döneminde Türkiye beklenmedik bir adım atarak o zamanki adıyla Av-

52) Dağlı N.; Aktürk, B. (Haz.) "Hükümetler ve Programlar", Cilt III, s. 66-67.

53) Gürbey Güllistan; "Özal Dönemi Dış Politikası", Dış Politika Dergisi, Aralık 1995, Cilt VI, Sayı:2, s.57.

rupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusunda bulunacaktır. Dışışleri çevrelerinde sonuç alınamayacağı önceden tahmin edilen başvuru, Özal'ın bir seçim yatırımı olduğu gibi, başvurunun AT Bakanlar Konseyi'nden Yürütme Organı olan Avrupa Komisyonu'na gönderilmeside Ankara'da umut bir olay olarak da değerlendirilecektir.

Dönemin iç siyasi gelişmeleri de yoğun bir biçimde gelişmektedir. ANAP bir yasa değişikliği ile SODEP, DYP ve RP'nin 25 Mart 1984 yerel yönetimseçimlerine katılmasını sağlayacaktır. seçim sonuçlarında, ANAP yerini korurken, HP ve MDP hızla eriyecek, muhalefet partileri değişecektir. Ama bu muhalefet, parlamento dışında olmuş bir muhalefet olacaktır. Eylül 1987'de Milletvekili ara seçimlerinde ANAP yine birinci partidir. Ara seçimlerin ardından, Anayasada yapılan değişiklikler sonrasında "siyasal yasakların" kaldırılması için halkoylamasına başvurulacaktır.

6 Eylül 1987'de halk oylaması sonucu "evet" oyları çok uz bir farkla fazla çıkacaktır. eski siyasilerin, yeniden siyasete dönmelerine başından beri sıcak bakmayan, ama bununla ilgili Anayasa değişikliğini yapmak zorunda kalan Özal; halkoylaması sonuçlarını kendisi ve hükümeti için bir güvenoylaması gibi algılayacak ve halkoylaması sonuçlarının sayımı esnasında ANAP Genel Başkanı bir basın toplantısı ile erken seçim kararını açıklayacaktır.

29 Kasım 1987 Milletvekili Genel Seçimleri, bir önceki seçime veto edildiği için katılamayan diğer partileri de katılımı ile gerçekleşecek ve birinci parti olarak sandıktan ANAP çıkacaktır. Aldığı sonuç onu tek başına iktidar yapacaktır.

1987 Genel Seçim sonuçları, 21 Aralık 1987 tarihinde Turgut Özal'a yeniden tek başına hükümeti kurma yolunu açtı. Bu yasama dönemi, bir önceki yasama döneminde varolan "asker gölgesi"nden kendini kısmen kurtaracak bir konumdadır.⁽⁵⁴⁾

II. Özal Hükümeti'nin programında dış politikaya ayrılan bölümde şu başlıklar mevcuttu: ...İktisadi gelişmenin ve milli savunmanın güçlendirilmesi dış politikanın ana hedefleri içerisinde yer alırken, geleneksel dış politikasına uygun olarak; Doğu-Batı ilişkilerinin ulaştığı önemli aşamada dünya barışının güçlendirilmesine ve silahların kontrolüne yönelik çabaları destekleyecektir.

AET'ye kendi iktidarları döneminde tam üyelik başvurusunun yapıldığını ve son yıllardaki siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda gerçekleştirdikleri hamlelerle tam üyeliği kolaylaştıran bir zemin oluşturduklarını işaret etmekteydi.

ABD ile dostluk ve ittifak ilişkilerini karşılıklı menfaatlere hizmet edecek biçimde geliştirirken, Orta Doğu ve İslam ülkeleriyle kurulan ilişkilerin daha da pekiştirileceği,

Türkiye'nin her ikisine de dost ve komşu olan İran ve Irak arasındaki Savaşın barışçıl bir yoldan çözümü için, sürdürdüğü "aktif tarafsızlık" çerçevesinde çaba göstermeye devam edileceği,

54) Tanör Bülent; a.g.e., s. 74

55) Dağlı N. Aktürk, B. (Haz.); a.g.e., Cilt III, 1980-1987, s. 106-108

56) Hükümet Programı, Başbakanlık Basımevi, Ank. 1989

57) T.C. Resmi Gazete, 6 Temmuz 1991, Sayı: 20921

İsrail'in 1967'den beri işgal ettiği Arap topraklarından geri çekilmesi ve Filistinlilerin meşru haklarının tanınması suretiyle Orta Doğu'da barışın sağlanabileceğine olan inançları vurgulanmaktadır.

Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist devletlerle; egemenlik, bağımsızlık, hak eşitliği, toprak bütünlüğüne saygı, içişlerine karışmama ilkeleri çerçevesinde dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmeyi özellikle, ekonomik ve ticari alandaki işbirliğini arttırmayı amaçlayan,

Türk-Yunan uluslarının dostluk isteğine olan inancın altı çizilirken, BM Genel Sekreteri tarafından 29 Mart 1987 tarihli çerçeve Anlaşma taslağını Ada'da adil ve kalıcı bir barış kuracak çözüm olarak gördüklerini belirtmektedirler.

Ayrıca hükümet; Uzak Doğu, Latin Amerika ve Afrika ülkeleriyle de ilişkilerin geliştirilmesini önerirken, Bulgaristan'daki soydaşların anlaşmalarla tanına haklarına saygı gösterilmesinin ve dileyenlerin Türkiye'ye göç etmelerine izin verileceği vurgulanmaktadır.⁽⁵⁵⁾

Bu dönemde gelişen dış olaylardan önce, her zaman ki gibi iç gelişmelerde kısaca söz etmek istiyoruz. Gerçekte iç siyasi gelişmeler açısından da oldukça yoğun bir dönemle karşı karşıyayız.

Ülkede 26 Mart 1989 Genel Yerel Seçimler yapılacaktır. Turgut Özal ve partisi (ANAP) seçimlerin bir yıl önceye alınmasını istemişler de, bu konuda yapılan Anayasa değişikliğinin halk oylaması sonucu "hayır" olmuştur. Ve 26 Mart 1989 Yerel Seçim sonuçları SHP'nin zaferidir. İktidar Partisi, ANAP üçüncü durumdadır.

Nihayet bu sonuçlar bir yerel seçim sonuçlarıdır ama Turgut Özal'ın kabinesinde önemli değişiklikler yapmasına neden olacaktır. Dönemin Cumhurbaşkanı Evren, Bakanlar Kurulundaki bu geniş çaplı değişikliğin güvenoylaması gerekliliğini belirtirken, Turgut Özal Meclisten güvenoyu isteyecek ve bunu alacaktır.

Turgut Özal'ın Başbakanlığındaki bu hükümet; 6 Kasım 1989'da görevi sona erecek olan Cumhurbaşkanı Evren'in yerini, seçimlere birkaç gün kala adaylığını açıklayan ve TBMM'nde sadece kendi partisini katıldığı, muhalefetin katılmadığı oylamanın üçüncü turunda salt çoğunlukla Cumhurbaşkanı seçilmesine kadar görevde kalacaktır.

Özal, Cumhurbaşkanı secilmesinden ve görevi devralmasından sonra Yıldırım Akbulut'u yeni hükümeti kurmakla görevlendirecektir.

Yıldırım Akbulut hükümet⁽⁵⁶⁾ programını 10 Kasım 1989 günü TBMM'de okuyacak ve güvenoylaması sonucu görevi başlayacaktır. Ve ANAP Büyük Kongresinde Turgut Özal'ın da destek vermesi ile genel başkanlığa Mesut Yılmaz seçilecektir. Bunun üzerine Aktuna istifa edecek ve Mesut Yılmaz 30 Haziran 1991 günü hükümetine⁽⁵⁷⁾ güvenoyu alacaktır.

Yıldırım Akbulut'un hükümet programında dış politikaya ilişkin önermeler, bir önceki hükümet programından ciddi

farklılıklar taşımaz. Sadece dünyanın içinde bulunduğu hızlı değişim süreci gözönüne alınarak; "Doğu-Batı ilişkilerindeki yumuşama ve bazı Doğu Avrupa ülkelerinde izlenen demokratikleşme hamleleri, uluslararası istikrarın korunması, barışın güçlendirilmesi, küresel boyutta işbirliğinin pekiştirilmesi ve çeşitlendirilmesi..."⁽⁵⁸⁾ konularında tüm ülkelere önemli görev ve sorumluluklar düştüğü belirtilirken, bir önceki hükümet programında Uzak Doğu, Latin Amerika ve Afrika ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi önermesi; Aktuna'nın hükümet programında 21. yy.'ın "Pasifik Çağı" olacağı yolundaki projeksiyonların gözönüne alınarak söz konusu bu ülkelerle var olan ilişkilere hız kazandırılacağıdır.

Özal'ın atadığı, hatta bakanlar kurulu listesini hazırlayıp eline verdiği Yıldırım Akbulut dönemi adeta bir Özal hükümeti niteliğindedir. Bu benzetmeye ilişkin Tanör'ün görüşlerine yer verirken, dönemin iç siyasal gelişmelerini noktalamak istiyoruz: "...Parlamentar rejimlerde yürütme gücü başbakan ve bakanlar kurulu ekseniyle, Türkiye'de bu dönem Cumhurbaşkanının yürütmenin fiili ve gerçek bazı haline yükseldiği dönem olmuştur. Bunda Özal'ın yönetim tutkusu, Anayasanın Cumhurbaşkanını hem sorumsuz sayması hem de önemli yetkilerle donatılması Akbulut ve hükümetinin konumlarını esasta Özal'a borçlu olmaları gibi pek çok etken rol oynamıştır. Bu dönemde Özal adeta parti başkanı ve başbakan gibi hareket etmiş, ekonomi, dış politika ve güvenlik gibi konular başta olmak üzere, pek çok alanda karar oluşturma girişimini kendi elinde tutmuştur."⁽⁵⁹⁾

1984 yılında Bulgaristan'da Jivkov yönetimi yaklaşık bir milyon Türk kökenli müslümana asimilasyon politikası uyguladı. 1989 yılında ise bu insanlar ülke dışına çıkmaya zorlandı. Mayıs 1989'da hükümet vizeyi kaldırıp, Bulgaristan sınırlarını açacaktır.

Özal'ın dış ilişkilerde egemen olan bu tavrı; kişisel ilişki ve yeteneklerini, kişisel ataklık ve tercihlerini ortaya koyan, bu alanda çalışan diğer kadroları ve özellikle TBMM'ni devreden çıkaran bir yaklaşımı olacaktır.

Sınırlar açıldıktan sonra gelen soydaşların 65 bin kadarcının dönmek istemeleri ise uygulanan dış politikanın önemli bir yanlığı olacaktır.

1981 yılında gündeme giren GAP projesi, Atatürk Barajı ve hidro elektrik santralının 1983'te fiilen yapımı ile başlayacaktı. Bu Türkiye'nin en yüksek kapasiteye sahip iki akarsuyunun (Dicle-Fırat) dizginlenmesi, anlamını da taşıyordu. Bu durum iki komşu ülkeyi Suriye ve Irak'ı rahatsız edecekti.

AB'ye girme konusundaki siyasi tercihi yapan Türkiye'nin sahip olduğu tarımsal potansiyel, topluluk ülkelerini ürkütmektedir. GAP'ın devreye girmesiyle tarımsal üretimde meydana gelecek artış gözönüne alındığında bu korku daha da artacaktır.

1987 Haziran'ında Turgut Özal Şam'ı ziyaretten döndüğünde Suriye ile Kargamış'ta ki sınırdan Suriye'ye Fırat'tan en az 500m/s su akışını garanti eden bir protokol imzalandığını bildirdi.⁽⁶⁰⁾

Bu protokol de gerginliği azaltmayacaktır. Türkiye'nin 13 Ocak ile 12 Şubat 1990 arasında, Atatürk Barajı gölünü doldurmak amacıyla Fırat'ın sularını tutmaya başlaması, o güne kadarki en ciddi bunalıma neden oldu.⁽⁶¹⁾

Bu tarihten sonra da Suriye, Fırat'ın akışındaki her azalmadan sonra her fırsatta Türkiye'yi protesto edecekti.

Türkiye'nin Irak ile ortak sorunlarından biri, Fırat ve Dicle nehirlerinin sularının kullanılması ise, bir diğeri de etnik sorunlardır. Ayrıca Irak'ın petrol zenginliği, Türkiye'nin su zenginliği ile dengelenebilir mi? Bilmiyoruz ama iki nehrin kaynaklarının Türkiye'de bulunması, Türkiye'ye önemli bir pazarlık gücü sağlayabilecektir. Etnik konularda Türkiye ve Irak'ın çıkarlarını bağdaştırmak daha kolay gibi görünmektedir.

Türkiye ve Suriye arasında uzun yıllardan beri düşmanlıklar kendini göstermiştir. Hatay meselesi hala Suriye tarafından hazmedilememiştir. Resmi platformlarda birşey elde edemeyen Suriye, Türkiye'ye zarar verecek başka çareler düşünecek ve bunun içinde uzun süre beklemeyecekti. Günümüzde Türkiye'nin başlıca sorunu olan terörizmin yayıldığı ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da süren savaşın suçlusu olarak Suriye görülmektedir.

Türkiye su sorununu çözmek üzere kendisi ve Suriye ile Irak arasında 1990 yılındaki üçlü komiteye "Üç Aşamalı Plan" olarak bilinen bir taslak sunacaktır.

Orta-Doğu'da FKÖ Lideri Yaser Arafat 15 Kasım 1988'de bağımsız Filistin Devleti'nin kurulduğunu ilan ederken, bunu ilk tanıyan devlet Türkiye olacaktır.

Yine bu dönemde Yunanistan'la var olan sorunlar devam edecektir. BM Deniz Hukuku Konferansının 1982'de kabul ettiği bir sözleşme devam edecektir. BM Deniz Hukuku Konferansının 1982'de kabul ettiği bir sözleşme, Kıta Sahaneliği konusunda Yunanistan'ın lehine bir durum yaratacaksa da, Türkiye'nin Ege Denizindeki Yunan karasularının 12 mile çıkartılmasının bir savaş nedeni sayacağını ilan etmesi ile Yunanistan gerileyecektir. Yine bu dönemde, Türkiye tek taraflı olarak, Yunan vatandaşlarına uygulanan vizeyi kaldıracaktır.⁽⁶²⁾

29-30 Ocak 1988 tarihinde Turgut Özal'ın girişimiyle başlatılan, bir dostluk şovuna dönüştürülen Özal-Papandreou, Davos görüşmeleri, ilişkilerdeki gerginliğin tırmanmasını belirli ölçüde azaltması dışında, bir sonuç getirmedi. İran, kendi rejimini dışarıya ihraç etmek ihtiyacı içindedir. Türkiye tam bu alanın içindedir. Özellikle 1982 Anayasası'nın "vicdan özgürlüğü" ve iktidarın laikliğin yıpranmasına yolaçan davranışları, Türkiye'de Humeynicilere belirli bir

58) Hükümet Programı, Başbakanlık Basımevi, Ank. 1989

59) Tanör Bülent; a.g.e., s. 80-81.

60) Kolars John. F; Mitchell, William A.; The Euphrates River and the Southeast Anatolia Development Project, By the board of Trustees, Southern Illinois University 1991, s. 286. ayrıca Dışişleri Bakanlığının 17 Temmuz 1987 tarihli Türkiye ile Suriye arasında Ekonomik İşbirliği Protokolünün Bölgesel sular ile ilgili bölümünde de bu bilgiler mevcut.

61) Gönübol Mehmet; a.g.e., s.677.

62) Yeni Yüzyıl 1 Mayıs 1996, Dizi: "Dış Kuvvada Özal Koşusu", Ercüment Yavuzalp, Sayı 2,s.41

alan sağlayacaktı. İslamcı bir siyasal parti olarak değerlendirilebileceğimiz Refah Partisinin kitle desteği 1983 sonrası hızla yükselecektir.

Turgut Özal'ın dış politikaya ağırlık koymak isteyeceği dönem, Körfez Savaşı dönemi olacaktır. Körfez Savaşı döneminde uygulanan dış politikanın ekonomik ve siyasi nedenleri olduğu gibi, içte hesap edilebilen ekonomik ve hesaplanamayan daha karmaşık siyasi sonuçlar doğurdu.

Bu dönemde, Türkiye dış politika alanında daha atak, girişken, risk almaktan çekinmeyen bir tutum içine girmeye çalışacaktır.

İltirazlara rağmen Özal kişisel olarak da angaje olduğu Orta- Doğu'da ABD jandarmalığı rolü ile Türkiye; hem ekonomik alanda, hem de iç ve dış itibar alanında önemli kayıplar verdi. Dış politikada, "bağımsızlık" teması önemli ölçüde zedelenmiştir.

Alınacak kararların önce MGK'da değerlendirilip, sonra hükümet uygulaması, hatta bazılarında Meclis'in onayı gerekli iken, Özal tek başına bir buhran masası gibi çalışacak, kendinden önceki politikaları korkaklık olarak nitelendirecekti. Almanya'yı güvenilmezlik ile suçlayacak, Türkiye'nin himayesinde Irak'ta Kürt ve Türkmen Özerk bölgelerinin oluşturulmasını önerecek, Kürtçe yasağını kaldıracak ve böylece Batı'dan puan toplayacaktır.

Savaş sonrası Orta-Doğu'da oluşacak dengelerde kendine önemli bir yer elde etmek ve bunu da ABD aracılığı ile yapmak, öte yandan bu arada batılılar gözünde kazanılan prestijin AT'ye girişte işleri kolaylaştıracağı düşüncesi Özal siyasetinin en önemli unsurlarıydı. Yeni dünya dengelerinde Batı ittifakının yanında Orta-Doğu'da önemli bir yer edinmek, Irak'ın Kuveyt'i işgalinin hemen sonrasında izlenen yeni dış politikanın ana motivasyonunu oluşturacaktır.

20 Ocak 1991'de alınan bir kararla Çevik Kuvvet Türkiye'de konuşlandırıldı. Üslerin kullanıma açılması ve savaşta Meclis onayı alınmadan Irak'a karşı kullandırılmaları, kamuoyunda büyük endişe yarattı.

Türkiye'nin kriz boyunca üsleri kullanıma açması ve sınıra asker yığması nedeni ile zararı beş-yedi milyar dolar arasındadır. Bu nedenle bütçede kamu açıkları büyüyecek, ancak dış mali destek umudu gibi gelmeyecekti. Daha da önemlisi, savaştan sonra ambargo koşullarının sürmesi, Türk ekonomisine beklenenin çok üstünde kayıplar verdirecekti. Boru hattının savaşın hemen başında kapatılması kararı, bugün bile tartışmalara konu olmaktadır.

Bu kriz süresince sivil ve askeri otoriteler arasında ciddi görüş ayrılıkları oldu. Yetkililer bu durumun, Özal'ın çalışma sisteminden kaynaklandığını belirtecek ve Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Necip Toruntay, Dışişleri Bakanı Ali Bozer ve Milli Savunma Bakanı Sefa Giray istifadecektir. Türkiye, daha savaşın başından itibaren Irak topraklarının bölünmesine ve özellikle de Kuzey Irak'ta farklı bir siyasi oluşuma sıcak bakmıyordu. Irak'ın askeri gücünün zayıflatılması, Türkiye'nin güvenliği açısından olumlu bir faktör

olarak değerlendiriliyordu. Fakat bunun yanı sıra, Kuzey Irak'taki gelişmeler ve ABD'nin Irak ambargosunu delmesi ile kanıtlanıyordu. Özal'ın tezlerinden biri de Türkiye'nin uzun dönemde Orta-Doğu'nun başat güçlerinden biri olmasının, Irak vb. güçlerin etkisizleştirilmesiyle mümkün olacağı beklentisi idi. Ancak bu da yeni Kuzey Irak'taki gelişmeler sonucu yanlışlanacaktı.

1989 yılında başlayan Sovyetler Birliği ve sosyalist kampta başlayan çözülme, Paris Konferansı (Kasım 1990) ve Malta görüşmeleri ardından 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin resmen dağılması iki kutuplu sisteminde sonu oldu. Orta ve Doğu Avrupa, Balkanlar, Orta-Doğu ve Kafkaslar'da 1989'dan itibaren canlanan milliyetçilik hareketleri 1991'de doruğuna ulaştı. Artık Türkiye'ye kuzeyden gelecek bir baskın tehdidi yok gibiydi.

Bu gelişme Türkiye'nin dış politikasına da yeni tanımlar getirdi. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte Doğu Avrupa'da yaşanan gelişmeler Türkiye Cumhuriyeti'nin önünde Balkanlar ve Kafkaslardan iç Asya'ya kadar uzanan bir coğrafyada yeni bir hareket alanı açtı. Söz konusu bölgeler; oldukça dengesiz, savaşlarla çevrilidir. Bu nedendir ki, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ve sosyalist sistemin varolmadığı bir dünyada, hızla değişen uluslararası sistemde nasıl yer alacağı, kapsamı ve geleceği tartışılmakta olan NATO ve BM gibi örgütler içerisinde nasıl bir rol alacağı Türk politikacılarında artan bir rahatsızlık yarattı.⁽⁶³⁾

Sosyalist sistemin çöküşüyle birlikte ortaya çıkan tabloya Yeni Dünya Düzeni adı verildi. Ortaya çıkan bu tablonun iki kutuplu veya tek kutuplu ya da çok kutuplu mu olacağı konusunda 1990'lı yıllarda tartışmalar giderek hız kazanacaktı.

Türkiye'de son on yılda "Yeni Dünya Düzeni"nde yer edinme çabaları içinde çırpındı durdu. Dünya BM ve NATO gibi eski, AB ve BAB gibi yeni ortaya çıkan tüm uluslararası örgütler kendilerini yeniden tanımlarken, Türkiye salt güncel ve kısa vadeli ihtiyaçlarını gözeterek eklemlenmeye çalışacaktı.

12 Eylül nedeni ile Avrupa ve Amerika'ya açılmanın sonuç vermeyeceğini görece kadar dış sermaye çevrelerini ve siyaset mekanizmalarını tanıyan Özal beklentilerini Türkiye Cumhuriyetlere, Karadeniz Ekonomik İşbirliği projesine yöneltecekti. Karadeniz'e sahil dar olan ülkelerle ticari işbirliği projesi yeni değildi. Ancak dönemin koşulları gereği abartılacak AT'ye alternatif olarak gösterileceği gibi, Kafkaslar ve Orta Asya Cumhuriyetlerini de içerecek bir Türk Ortak Pazarı'ndan bile söz edilecekti. Kısacası, Orta Asya Cumhuriyetleri ve büyüyen Türk dünyası, dış politikada AT'deki gelişmeleri bekleme dönemine bir alternatif olarak görülecekti.

Turgut Özal'ın devreye girmesiyle 15.06.1991 tarihinde ANAP Büyük Kongresi Mesut Yılmaz'ı genel başkanlığa seçti. Bunun üzerine Yıldırım Akbulut istifa etti ve daha önce de değindiğimiz gibi Mesut Yılmaz yeni hükümeti kur-

63) Sayan Sabri; "Turkey: The Changing European Security Environment and the Gulf Crisis", Middle East Journal, v.46, No. 1, Winter 1992, s.10.

makla görevlendirildi.

30.06.1991 günü Mesut Yılmaz tarafından TBMM'nde okunan hükümet programında dış politika konusunda özet olarak, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin dayandıkları temel ilkeler ve ilişkilerinin altı çizilmekte, Türk dış politikasının bölgedeki değişimler doğrultusunda öngörülerini dile getirilmektedir.

"...Hükümetimiz, Balkanlarda, Karadeniz'de Akdeniz'de ve Orta-Doğu'da refah, istikrar, işbirliği ve güven iklimi meydana getirilmesine yönelik adımlar atılmasına öncülük edecektir. Karadeniz'de Ekonomik İşbirliği Bölgesini, Türkiye, İran ve Pakistan'ın üyesi bulunduğu Ekonomik İşbirliği Türkiye Teşkilatını ve Balkan ülkeleri arasındaki çok yönlü işbirliğini bu çerçevede önemli örnekler olarak sayacak,

Paris Yasası ile çerçevesi çizilen yeni Avrupa'nın inşasında, kısa bir süre önce kurulmuş olan AGİK kurumlarının başarılı bir biçimde işlev görmesi ve olgunluğa erişmesi büyük önem taşımaktadır. Türkiye, bu konuda, AGİK çerçevesinde ve Avrupa Konseyi çalışmalarında yapıcı gayretler içinde olacak,

Türkiye'nin Körfez bunalımı boyunca izlediği uluslararası hukuku ve BM Güvenlik Konseyi kararlarını esas alan politikası bundan böyle de aynı doğrultuda kalacaktır. Bir bölge devleti olarak Irak ile ilişkilerimize ve Irak halkı ile bağlarımıza önem atfediyoruz. İlişkilerimizin normalleşmesi için gerekli koşulların oluşmasında, Irak'ın BM Güvenlik Konseyi kararlarının gereklerini yerine getirmesi gerektiği kanısındayız.

"...Kuzey komşumuz Sovyetler Birliği ile ilişkilerimizde son yıllarda kaydedilen olumlu gelişmelerden memnuluk duymaktayız. Önümüzdeki dönemde gerek SSCB, gerek Birlik Cumhuriyetleri ile işbirliği ilişkilerimizin bugüne kadar titizlikle riayet edilen ilkeler çerçevesinde uzun vadeli bir perspektifle geliştirilmesine öncülük edeceğiz."⁽⁶⁴⁾

Fakat Mesut Yılmaz'ın hükümeti uzun ömürlü olmayacaktır. Ülke 1990'dan beri erken seçim atmosferine girmişti. Demirel ve İnönü'nün de bu konuda anlaşmış olmaları nedeniyle Mesut Yılmaz hükümetinin ikinci ayında bu konuyla ilgili olarak muhalefetle ilişkiye girecek ve üç lider anlaşarak olağanüstü toplanan TBMM'nde Milletvekili Seçim Kanununda değişiklik yapan yasayı çıkaracaktı. 20 Ekim 1991'de yapılan erken genel seçimde DYP birinci parti olacaktır. DYP'yi sırayla ANAP, SHP ve RP takip etti.

ANAP'tan kopanların kurduğu Demokratik Merkez Partisi, Doğru Yol Partisi'ne katılma kararı alacak, SHP'den kopanların kurduğu HEP, seçimlere katılmak için gerekli koşulları yerine getiremeyince, SHP seçim listelerinde HEP'li'lere yer verecekti.

İslahatçı Demokratik Parti ile Milliyetçi Çalışma Partisi ise Meclis'e Refah Partisi kanalıyla girdiler. Seçim sonuçlarında ANAP iktidarı son bulmuş ve bir başka merkez sağ parti birinci olmuştu. Ne var ki DYP'de tek başına hükümet kuracak bir çoğunluğa sahip değildi. Böylece 1990 döneminin ilk koalisyon hükümetinin kurulması kaçınılmaz olacaktır. Cumhurbaşkanı tarafından hükümeti kurmakla görev-

lendirilen Süleyman Demirel 25 Kasım 1991 günü TBMM'nde okuduğu hükümet programında dış politikaya ilişkin, dünyada ve Türkiye'nin yanıbaşında değişim ve gelişmelere ilişkin beklenti ve öngörülerini dile getirecektir.

Dünyadaki değişimler doğrultusunda, Atlantikten Ural-lara yayılan yeni dengeler oluşurken, Türkiye'nin yerleşik dış politikaları dışında nasıl roller üstleneceğine ait öngörüler şunlardır:

"...AT ile ilişkilerimizin tam üyeliğe yönelik geliştirilmesi, siyasi birlik ve ekonomik ve parasal birlik yönünde yeni aşamalara ulaşmakta bulunan bir Avrupa'da Türkiye'nin hak ettiği yeri alması ısrarla izlenecek ulusal bir hedef olacaktır.

...NATO'nun yeni Avrupa-Atlantik denklemlerine uyum sağlama çabalarını memnurlukla karşılarken NATO'nun Avrupa Topluluğu ve oluşum halindeki Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği ile birlikte, AGİK sürecinin yaratmak istediği yeni kıtasal barış ve güvenlik ortamına en büyük katkıyı sağlayabilecek bir ittifak topluluğu inancı ile NATO'nun Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleriyle ilişkilerinin yeni ve daha ileri bir düzeye yükseltilmesi çabalarını destekleyecektir.

ABD ile dotluk ve ittifak ilişkileri yürüldükçe, tarihsel bir yeniden yapılanma süreci içinde bulunan Sovyetler Birliği ile dostluk ilişkilerine ve işbirliğine büyük önem vermekte ve bu sürecin demokrasi ve barış içersinde tamamlanmasını isterken Cumhuriyetlerle ilişkilerin geliştirilmesinde bu temel yaklaşımla uyumlu bir tutum izleyecektir.

Özgürlüklerine kavuşarak, yeni atılımlara girmiş bulunan Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri, özellikle komşumuz Bulgaristan'la siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkileri geliştirecek,

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi girişimleri çerçevesinde bu denizi çevreleyen ülkelerle çok yönlü ilişkiler geliştirirken, Asya ve Uzak Doğu ülkeleri ile ilişkilerimizin geliştirilmesi,

Orta-Doğu barış sürecinin hayata geçirilmesi, Filistin halkının devlet kurma dahil, meşru hak ve özemlerine yanıt veren ve İsrail'in güvenlik sınırları içersinde yaşama hakkını da güvence altına alan başarılı bir sonuca ulaşması,

İslam alemi ve onun büyük parçası konumundaki Arap dünyası ile ilişkilerimizi sürdürürken İslam Konferansı örgütünün güçlendirilmesi ve örgüt bünyesindeki kurumların etkinliğinin artırılması başlıca amaç olacaktır.

Yunanistan'la aramızdaki sorunların çözülmesi için önkoşulsuz görüşmelerin başlatılmasına ve sürdürülmesine hazır oldukları,

Kıbrıs sorununun ise, iki toplumun iki ayrı kesiminde yaşayacağı ve siyasal eşitliğe dayalı federal bir ortaklık kurulması ile güvence altına alınabileceğine,

Güney komşularımızla ilişkilerimiz, ülkemizin bölünmez bütünlüğüne karşı gösterdikleri duyarlılıkla çok yakından ilgilidir. Türkiye, ülkemizin bölünmez bütünlüğüne karşı gösterecekleri fiili ve moral duyarlılığa paralel olarak, güney komşularımızla siyasal, ekonomik, mali ve teknolojik alanda en iyi niyetler ve en iyi ilişkiler içinde işbirliğini sürdürmeye

hazırdır.⁽⁶⁵⁾

Demirel'in Başbakanlığındaki DYP-SHP Koalisyon hükümeti, özellikle hükümet programlarında yer alan "demokratikleşme" konusundaki yaklaşımlarıyla kamuoyunda hoşnutlukla karşılanır. Yeni bir Anayasa değişikliği gerekliliği gündeme getirilecek ama oluşan yeni parlamento kendisinin beklenenleri gerçekleştiremeyecekti.

1993'te beklenmedik bir gelişme oldu. 17 Nisan'da Turgut Özal'ın ani ölümü ile Süleyman Demirel'e Çankaya yolu açıldı. Ve Demirel, DYP olağanüstü kongresi sonucu genel başkan seçilen Tansu Çiller'i yeni hükümeti kurmakla görevlendirdi. Tansu Çiller'in başbakanlığındaki DYP-SHP Koalisyon Hükümeti göreve başlarken, Erdal İnönü'nün genel başkanlığı bırakması sonucu SHP Kurultay'ı Murat Karayalçın'ı genel başkanlığa seçecekti. Türkiye'nin ilk kadın başbakanı olarak hayli ilgi odağı olan Tansu Çiller 30 Haziran 1993 tarihinde TBMM'nde okuduğu hükümet programında dış politika konusunda kendinden önceki hükümet programından farklı olarak şu görüşlere yer verecekti: ...Özlenen yeni dünya düzenine, Türkiye'nin nasıl ekleneneceği ve geleceğin Avrupa Birliği içersinde olacak olan Türkiye'nin 1995'teki Gümrük Birliğine kabul edilmesi ile önemli bir adımın gerçekleşeceği.⁽⁶⁶⁾

Süleyman Demirel ve Tansu Çiller'in Başbakanlıkları döneminde Türkiye'nin dış politika gelişmelerini kısaca özetlemeye çalışalım. Öncelikle Orta-Doğu'dan başlayalım: Orta-Doğu'da herşey mümkündür. Hiç akla gelemeyecek olaylar gerçekleşebilir. Örneğin Enver Sedat'ın Camp David Anlaşmasını imzalayarak Arap davasına ihanet etmesi veya Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgal ederek, yıllarca İran-Irak savaşında kendini destekleyen Arapları karşısına almaktan çekinmemesi gibi.

Orta-Doğuya yönelik uzun süreli bir müdahil olmama politikası güden Türkiye elbette bölgesel bir güçtür. Körfez krizi ile uzun süreli politikalarına veda edecek ve ülke gündemine "aktif dış politika" kavramını Özal bu savaş sırasında izlediği çizgiyi açıklayan bir kavram olarak ekleyecektir.

Bölgede, Türkiye'nin Irak'la sınır güvenliği söz konusudur. Özellikle Kuzey Irak'taki otorite boşluğundan yararlanan PKK, bu bölgeyi Türkiye'ye gerçekleştirdiği saldırılarda üs olarak kullanmaktadır. Türk yetkililerince soruna askeri çözümler uygun görülerek bölgeye hava ve sınır ötesi operasyonlar gerçekleştirilmektedir.

688 Sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı çerçevesinde Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması ve bu bölgedeki otorite boşluğunun ortadan kalkması, Türkiye'nin Kuzey Irak politikasının temelini oluşturmaktadır. Ancak Irak'ın BM kararlarına tam olarak uymaması ve Kuzey Irak'ta birbiriyle çarpışan Kürt grupların Saddam Hüseyin'le masaya oturmaması, Türkiye'nin Kuzey Irak'la ilgili politikasının gerçekleşmemesini sağlıyor.

Türkiye'nin bu bölge ile ilgili olarak başka sorunları da vardır. Ayrıca bu sorunlar iç politikasını da etkilemektedir.

Körfez Krizi sonrasında yaşanan olaylarda Türkiye dış yardım istemişti. Sığınmacılar ülkelerine döndükten sonra Çekiç Güç'ün ülkede kalmaya devam etmesi için izin verilmesi zararlı olmuştur.

Çekiç Güç'ü topraklarında barındırmak suretiyle Türkiye, Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devletin kurulmasına en büyük katkısı yapmaktadır. 36. paralelin kuzeyinin fiilen özerk bölge statüsü kazanması, parlamento seçimlerinin yapılarak bir federe devlet kurulduğunun ilan edilmesi, Çekiç Güç'ün himayesinde gerçekleştirilmiştir. Çekiç Güç'ün görev süresinin uzatılması kararı ise Türk siyasetçilerini birbirine düşürmektedir. BM gücü gibi görünse de, ABD bölgesel nüfusunu korumaktadır. Ve bölgedeki otorite boşluğunun temel kaynağını oluşturmaktadır.

Türkiye'nin baskısı, ABD'nin desteği ile Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) ile Kürdistan Demokrat Partisi (KDP)'nin uzlaştırılması amacıyla Kızey Irak'taki 20 Mart-2 Mayıs 1995 tarihindeki harekattan sonra Dublin toplantıları düzenlenecektir.

Soruna kalıcı bir çözüm bulunamaması, Türkiye'nin başını başka alanlarda da ağrıttacaktır. Bunların başında "demokratikleşme" ve "insan hakları" konusunda Batılı ülke ve uluslararası kuruluşların Türkiye'ye yönelik eleştirileri gelecektir. Bunların bir kısmı haklı gerekçelere dayanmakla beraber, diğer bir kısmı da Türkiye'nin içişlerine müdahale niteliği taşıırken, Batı'nın çifte standartlarının gölgesini taşıyabilmektedir.

Bu dönemde Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerine baktığımızda neler görüyoruz?

Sovyetler Birliği'nin resmen dağıldığı 1991 yılından sonra, bağımsızlıklarına kavuşan eski Sovyetler Cumhuriyetleri gibi, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri de ulus-devlet olma sürecine gireceklerdi. Kuşkusuz bu yeni devletlerin uluslararası sistemdeki yerlerini, kendi iç siyasal dinamikleri de belirleyecekti. Bütün bu gelişmeler yaşanırken, Türkiye çok ciddi eksikliklerine karşın demokratik, laik ve serbest pazar ekonomisini benimsemiş yönetimi ile bu ülkelerin merkezi planlı ekonomiden liberal pazar ekonomisine, siyasal sistem olarak da Batı tipi demokrasiye geçişlerine yardım edecek bir çekim merkeziydi. Türkiye'de bu rolü üstlenmeye çalıştı. Bu yeni devletlerin köktendinci İran yanlı olmalarından, tercihlerini Türkiye'den yana koymaları hem Batı'nın hem de ABD'nin tercihi idi.

Türkiye ile bu devletler arasında salt coğrafi bir yakınlıktan söz etmek eksik bir açıklama olacaktır. Aralarında dil, ortak tarihsel ve kültürel bir birliktelik söz konusudur. Öyle ki, bu ortak paydalar içersinde milliyetçi öğeler içeren bir varsayımdan da söz edilecektir.

Ancak, tüm bunlara karşın, Azerbeycan'da Türk diplomasisi kötü bir sınav verecek; Elçibey devlet töreni ile ağırlandırken, ülkesindeki iktidarı tecrübeli devlet adamı Aliyev ele geçirecekti. Çok ciddi bir faktörü, Rusya faktörünü değerlendirme dışı bırakan, ekonomik çıkar ilişkilerinin bu

65) T.C. Resmi Gazete, 1 Aralık 1991, Sayı: 21068.

66) T.C. Resmi Gazete, 6 Temmuz 1993, Sayı: 21629.

alandan belirleyici olduğunu görmezden gelen ve petrol boru hattı da dahil olmak üzere her türden ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkinin gerçekte çıkar ilişkisi olduğunu değerlendirmeye dışı bırıakan bir yaklaşım, bu alanda da başarısızlığa mahkum olacaktır.⁽⁶⁷⁾

İlki 1992'de ikincisi de 1994'te gerçekleştirilen Türk zirve Toplantılarında daha çok kültürel ve ekonomik konular ele alınacaktır. Zirve toplantısında somut sonuçların çıkarmasının en önemli nedeni Rusya faktörüdür.

Yugoslavya'nın dağılması, Türkiye'nin Balkanlarla ilgili dış politikasını da yakından etkileyecektir. Özellikle, Yugoslavya'nın dağılmasıyla iki ülke, Bosna-Hersek ve Makedonya tarihsel bağları ile de Türkiye'nin gündemini işgal edecektir.

Bosna-Hersek Parlamentosu'nda Sırp'ların ayrı parlamento kurmaları ve ardından Saraybosna Hükümeti'nin bağımsızlık referandumu sonucu Cumhurbaşkanı İzzetbegović'in 1 Mart 1992'de Cumhuriyetin bağımsızlığını ilan etmesi ile Nazilerden sonra XX. yy.'ın soykırımı başlayacaktır.

Sırp'ların başlattığı, Avrupa'nın yanbaşıında insan hak ve onurunun katledildiği bu kanlı savaş, Kasım 1995'te ABD'nin Ohio eyaletinde parafe edilen Dayton Andlaşması ile sona erecektir. 14 Aralık 1995 tarihinde ise Paris'te resmen imzalanan Dayton Andlaşması ile Sırp Cumhuriyeti ve Hırvat- Müslüman Federasyonu'ndan oluşan bir Bosna-Hersek devletinin temeli atıldı.⁽⁶⁸⁾

Şule Kut'un altını çizdiği ve tümüyle katıldığımız gibi; "Türkiye tüm diplomatik girişimlerini, saldırganı caydırıcı, çatışmaları durdurucu askeri önlemler (sınırlı hava harekati veya Boşnaklara silah ambargosunun kaldırılması) ile saldırganın(Sırp'lar)ve eylemlerinin (soykırım) uluslararası toplumca tescilli ve insani yardım üzerine yoğunlaştırmıştır."⁽⁶⁹⁾

Görüldüğü gibi; Türkiye iki kutuplu sistem sonrası yaygın kullanımı ile Soğuk Savaş sonrasının tüm bölgesel gelişmeleri karşısında kendi gücünden kaynaklanan diplomatik birikimleri ve uluslararası sistemin izin verdiği ölçüler içinde tepki verecektir. Bosna-Hersek'te olduğu gibi. Türkiye'nin bu savaşta izlediği aktif dış politika, savaşı durdurmaya yetmemiştir ama bu Türkiye'nin izlediği politikanın yanlışlığını değil, uluslararası sistemdeki gücünü gösterecektir.

Bu dönemde Türkiye'yi dış politika açısından en yoğun bir biçimde meşgul eden konu Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne girmesi konusu oldu.⁽⁷⁰⁾

DYP tarafından bir anlamda seçim yatırımı olarak kullanılmak istenen Gümrük Birliği'ne giriş aşlında biraz aceleyle geldi. Her ne kadar RP dışında, hiçbir siyasal parti Gümrük Birliği'ne karşı çıkmıyor idiyse de; Türkiye'nin gerekli telafi yardımı güvenceye bağlamadan neredeyse gözü kapalı bir biçimde Gümrük Birliği'ne girmesi yoğun eleştirilere neden oldu.

Avrupa Parlamentosu'nda 149 ret oyuna karşılık 343 oyla onaylanan bu üreç özellikle Kıbrıs konusunda kimi ödünlere verildiğini gündeme getirdiyse de, daha sonra girilen erken seçim sürecinde bu konuda çok fazla spekülasyon yapılmadı. Türkiye'de siyasal partilerin dış politika konusundaki ürkeklikleri burada da karşımıza çıktı.

Türkiye 24 Aralık 1995 tarihinde genel seçimlere gidecek ve uzun pazarlıklardan sonra "değişim" esasına dayanan Anayol Koalisyonu, ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz Başkanlığında oluşacaktır.

Başbakan Mesut Yılmaz'ın 7 Mart 1996'da TBMM okuduğu ve güvenoyu aldığı hükümet programında dışışleri alanında yeni bir şey söylememiş ve kalıplaşmış bir takım ifadelerle yetinilmiştir.

Türkiye'nin geleneksel dış politikasının ternel ilkeleri, coğrafi konumu ve coğrafi konumu ile ilgili olarak bölgesinde çeşitli uyumsuzluklarda yapıcı tutumun sürdürüleceği ifade edilen bu programda, Avrupa Birliği'ne tam üyeliğin en kısa zamanda gerçekleştirilmesi için çaba harcanması düşüncesinin yanısıra, ABD, Rusya Federasyonu, Orta Asya Cumhuriyetleri, Azerbeycan, İslam Ülkeleri ve diğer komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurulması öngörülmüştür.⁽⁷¹⁾

Bu arada Kafkasya, Orta-Doğu ve Balkanlar başta olmak üzere Dünya üzerindeki tüm uyumsuzluklara barışıcı çözümler bulunması, inancı dile getirilmiştir. Gene bu arada Türkiye'ye yönelik terörü destekleyen ülkelere karşı her türlü önlemin alınacağı ve Çekiç Güc'ün durumunun yeniden değerlendirileceği ifade edilmiştir.

Mayıs'ın ilk haftasında Hazar Petrolleri konusunda anlaşmaya varılan konsorsiyum içinde Türkiye'nin olmaması ve Gürcistan üzerinde Karadeniz'e akıtılacak olan petrolün buradan tankerlerle ve Boğazlardan geçerek ulaştırılacağına ilişkin anlaşılması Türk dış politikasında dönem açısından ilk olumsuz işaret olmuştur.

Fakat Anayol Hükümetinin dış politika alanındaki uygulamalarının değerlendirilebilmesi için vakit henüz çok erkendir.

KAYNAKLAR :

- Armaoğlu, Fahir** ; 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980. Ankara: Türkiye-İş Bankası Yayınları, Tarih Dizisi: 17, 1984.
Ataöv, Türkçaya ; Turkish Foreign Policy (1939-1945). Ankara: A.Ü. SBF Yayınları, 1965.
Bağcı, Hüseyin ; DP Dönemi Dış Politikası, Ankara: İmge Yayınları: 18, 1990
Bayur, Yusuf Hikmet ; Türkiye Devletinin Dış Siyaseti. Ankara: TTK Yayınları, 1993 Cumhuriyet; 25 Mart 1985
Dağlı, N. Aktürk : B. (Haz.) ; Hükümetler ve Programları, Ankara: TBMM Basımevi (TBMM Kütüphanesi, Dökümantasyon ve Tecüme Müdürlüğü, Yayın No:12), 1983, 3. Cilt.
Derinli, Selim ; İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
Eroğlu, Cem ; Demokrat Parti ve İdeolojisi. Ankara: İmge Yayınları: 12, s.65., 1990.

67) Robins Philip; "Between Sentiment and Self-Interest: Turkey's Policy Toward Azerbaijan and the Central Asian States", Niddle East Journal v. 47, Autumn 1993, s. 610

68) Hürriyet, 15 Aralık 1995 Yeni Yüzyıl, 15 Aralık 1995

69) Ayrıntılı bilgi için bkz. Kut Şule; "Yugoslavya Bunalımı ve Türkiye'nin Bosna Hersek ve Makedonya Politikası: 1990- 1993" Türk Dış Politikasının Analizi, der. Faruk Sönmez, İstanbul, Der Yayınları, 1994, s. 159-179.

70) Hürriyet, 14 Aralık 1995 Yeni Yüzyıl, 14 Aralık 1995.

71) Hükümet Programı, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1996

Gerger, Haluk ; "Türk Dış Politikası" (1946-1980). Türkiye Cumhuriyeti Ansiklopedisi, c.2. İletişim Yayınları.

Gevgillili, Ali ; Yükseliş ve Düşüş. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1981.

Gönlübol, Mehmet ; Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990). Siyasal Kitabevi, 8. bs.

Günbey, Gülsten ; "Özal Dönemi Dış Politikası". Dış Politika Dergisi, Aralık 1995, Cilt: VI, Sayı 2.

Gürün, Kamran ; Savaşın Dünya ve Türkiye Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986.

Hükümet Programı ; Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1989.

Hükümet Programı ; Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1996.

Hürriyet ; 14-15 Aralık 1995

Kolars, John F. ; Mitchell William; Teh Euphrates River and the Southeast Anatolia Development Project, By the Board of Trustees, Southern Illinois University, 1991.

Kut, Şule ; Yugoslavya Bunalımı ve Türkiye'nin Bosna-Hersek ve Makedonya Politikası: 1990-1993 Türk Dış Politikasının Analizi Der.

Faruk, Sönmezoğlu ; İstanbul, Der Yayınları, 1994.

Kürçüoğlu, Ömer ; "Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü", SBF Dergisi, XXII (3*4), 1968.

Robins, Philip ; "Between Sentiment and Self-Interest: Turkey's Policy Toward Azerbaijan and The Central Asian States", Middle East Journal, V. 47. No. 4, Autumn, 1993.

Sayar, Sabri ; "Turkey, The Changing European Security Environment and the Golf Crisis". Middle East Journal, V. 46, No. 1, Winter 1992.

Samyeli, Salahi ; Türk Kurtuluş Savaşı ve Politikası I. Ankara: TKK Yayınları XVI. Dizi, s. 19, 1973.

Sosyal, İsmail ; Tarihleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları. I. Cilt (1920-1945), 2. bs., Ankara, 1983.

Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TJJ Yayınları, XVI. Dizi, s.38.

Sönmezoğlu, Faruk ; ABD'nin Türkiye Politikası (1964-1980). İstanbul: der Yayınevi, 1995.

Sönmezoğlu, Faruk ; Tarafların Tutum ve Tezleri Açısından Kıbrıs Sorunu (1745-1986). İstanbul: İ.Ü. Yayını 1991.

Şükrü, Gürel ; Tarihsel Boyut İçinde Türk Yunan İlişkileri (1821-1993). Ankara: Ümit Yayıncılık, 1993, Ufuk Dizisi: 7

Tanın ; 24.3.1995 (Gazete)

Tanör, Bülent ; Çağdaş Türkiye V (1980-1995). İstanbul, cem Yayınları, 1995.

Tekeli, İlhan ; İlkın Selim; Türkiye ve Avrupa Topluluğu. (Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı). Ankara: Ümit Yayıncılık, 1993, Ufuk Dizisi: 3.

Tunçay, Mete ; Çağdaş Türkiye IV (1908-1980). İstanbul: Cem Yayınları, 1990.

TBMM Gizli Celse Zabıtları ; (17 Mart 1921 - 25 Şubat 1922). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Genel Yayın No: 267, Tarih Dizisi: 18, Cilt 2.

T.C. Resmi Gazete ; 6 temmuz 1991, Sayı 20921.

T.C. Resmi Gazete ; 6 Temmuz 1993, Sayı 21629.

Yeni Yüzyıl ; 1-15 Aralık 1995.

Yeni Yüzyıl ; 1 Mayıs 1996 (Dizi:"Dış Kulvarda Özal Koşusu", Ercüment Yavuzalp, Sayı2).

Ulman Haluk ; "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1968". SBF Dergisi XXII (3-4), 1968.

İKİ SERGİ

TARİHTEN GÜNÜMÜZE

ANADOLU'DA

KONUT VE YERLEŞME

HOUSING AND SETTLEMENT IN ANATOLIA
A HISTORICAL PERSPECTIVE

DÜNYA KENTİ

İSTANBUL

ISTANBUL - WORLD CITY

DARPHANE-İ ÂMİRE
TOPKAPI SARAYI BİRİNCİ AVLUSU
SULTANAHMET

ZİYARET GÜNLERİ

Salı hariç her gün 10.00-22.00

16 Haziran-31 Temmuz

ALİŞVERİŞ

Çeşitli kitaplar ve anı eşyası ön ve arka avlulardaki çarşılarda satılmaktadır.

ARMADA BİSTRO

Sergi girişinde hafif yiyecekler, çay, kahve ve içkilerle dinlenilebilecek bir mekân.

BİBLİOBAR

Arka avluda İstanbul'a ilişkin kitap ve dergileri okuyabileceğiniz bir dinlenme mekânı.

DAHA FAZLA BİLGİ İÇİN

Tel: (0212) 513 54 56-(0212) 513 50 82

Faks: (0212) 513 54 00

TABLO 7. KONSOLİDE BÜTÇE

BİRİKİMLİ DEĞERLER

(Trilyon TL)

HARCAMALAR					GELİRLER				DENGE	EMANET ve AVANS	NAKİT DENGESİ	FİNANSMAN					
CARİ	YATIRIM	TRANSFER	TOPLAM	VERGİ	VERGİ DIŞI	DİĞER	TOPLAM	BORÇLANMA									
								İÇ				DIŞ	KVADE	DİĞER			
1996	O	76.9	0.1	148.5	225.5	116.2	38.1	3.4	157.6	-67.8	-23.7	-91.5	91.5	-11.3	-16.3	252.0	-132.9
	Ş	142.5	1.8	218.9	363.2	217.0	58.8	5.7	281.6	-81.6	-114.9	-196.5	196.5	-29.8	-33.5	337.9	-78.2
	M	214.4	7.1	275.4	496.9	333.6	80.8	8.2	422.6	-74.2	-220.9	-295.2	295.2	-83.5	-55.4	509.3	-75.2
	N	292.6	17.3	320.9	630.8	468.2	28.7	95.3	592.2	-38.7	-392.6	-431.3	431.3	-146.1	-56.4	649.7	-15.9
YILLIK TOPLAMLAR																	
1990		33	10	25	69	45	8	3	57	-12	-0.4	-12	12	8	0	2	2.1
1991		60	17	53	130	79	9	9	97	-34	0.1	-33	33	2	2	24	5.7
1992		114	29	78	222	142	30	3	174	-47	-12.0	-59	59	15	4	41	-1.4
1993		205	58	227	490	264	85	8	357	-133	7.8	-125	121	30	20	75	-0.3
1994		346	77	476	899	588	155	10	753	-146	0.3	-146	146	-70	-69	296	-11.5
1995		645	102	973	1,721	1,085	289	29	1,404	-317	22.3	-294	294	86	-81	292	-2.1
1996 ¹		786	109	986	1,881	1,295	245	114	1,654	-227	-635.5	-862	585	-156	-99	855	-15.4
1995 SABİT FİYATLARIYLA																	
1990		518	156	387	1,061	703	124	49	876	-185	-6.3	-191	191.2	122.9	0.6	35.0	32.6
1991		602	171	525	1,298	783	87	93	964	-334	0.9	-333	333.0	22.7	19.1	234.2	57.0
1992		702	180	481	1,362	870	182	19	1,071	-292	-73.8	-365	365.3	94.7	24.8	254.3	-8.5
1993		797	223	882	1,903	1,025	330	31	1,387	-516	30.1	-486	469.2	116.9	78.8	292.0	-1.3
1994		644	143	886	1,673	1,094	288	19	1,402	-271	0.5	-271	271.0	-130.8	-127.5	550.8	-21.5
1995		645	102	973	1,721	1,085	289	29	1,404	-317	22.3	-294	294.3	85.7	-81.2	291.9	-2.1
1996 ¹		659	91	827	1,578	1,086	206	95	1,387	-190	-533.0	-723	490.5	-130.8	-82.9	717.1	-12.9
REEL ARTIŞLAR %																	
1990		31.8	13.5	0.2	15.8	16.7	16.0	61.9	18.4				-0.4	-12.8		2.3	24.6
1991		16.2	9.8	35.6	22.4	11.5	-30.1	92.2	10.1				74.2	-81.5	2916.1	568.7	74.6
1992		16.7	5.2	-8.5	5.0	11.1	108.9	-79.7	11.1				9.7	317.1	29.7	8.6	
1993		13.6	24.3	83.6	39.7	17.8	81.6	65.7	29.5				28.4	23.5	217.5	14.8	
1994		-19.2	-36.1	0.4	-12.1	6.7	-12.5	-38.9	1.1		-98.4		-42.2			88.6	
1995		0.2	-28.3	9.8	2.8	-0.8	0.3	52.8	0.2		4605.7		8.6			-47.0	
1996 ¹		2.2	-10.8	-15.0	-8.3	0.1	-28.9	225.8	-1.2				66.7			145.6	

¹ Nisan ayı itibariyle 12 aylık toplam.

TABLO 5. PARA ARZI ve KREDİ

AY SONU DEĞERLERİ PARA PİYASALARI										(Trilyon TL)	
	EMİSYON	M ₁	M ₂	REZERV PARA	TCMB KREDİLERİ			KREDİ STOKU	MEVDUAT	VADELİ MEVDUAT	
					KAMU	ÖZEL	TOPLAM				
1995	N	160	282	857	249	189	12	202	942	741	542
	M	171	286	904	263	116	12	128	897	797	587
	H	185	314	980	286	107	12	119	952	853	626
	T	195	334	1,042	299	103	12	115	988	909	657
	A	208	366	1,116	318	116	12	128	1,053	967	706
	E	210	373	1,127	323	121	12	133	1,124	985	703
	E	210	365	1,102	320	128	12	140	1,187	974	688
	K	217	370	1,179	336	125	12	138	1,258	1,027	741
	A	224	396	1,270	343	194	12	206	1,568	1,120	797
1996	O	208	357	1,284	328	199	12	212	1,648	1,151	852
	Ş	274	464	1,445	399	250	12	262	1,728	1,279	917
	M	242	421	1,436	382	262	12	274	1,946	1,308	948
	N	332	522	1,643	478	250	12	262	2,045	1,399	1,046
YILLIK ARTIŞLAR %											
1995	N	100.5	120.6	159.9	95.8	37.5	-25.2	30.8	92.6	169.7	177.8
	M	93.6	103.2	131.1	82.9	-14.0	-31.4	-16.1	94.6	143.3	143.1
	H	102.3	105.3	108.8	94.0	-4.1	-18.9	-5.8	119.9	112.5	108.7
	T	91.3	85.7	87.4	75.3	-12.5	-17.8	-13.1	78.9	86.3	85.6
	A	85.0	91.0	102.6	77.4	10.8	-12.5	8.1	94.5	103.5	106.9
	E	78.0	81.4	100.1	75.5	2.0	-3.4	1.4	95.2	102.5	109.0
	E	79.5	73.8	97.4	76.4	-2.7	-2.7	-2.7	92.7	103.2	109.3
	K	87.4	80.2	101.0	88.1	-13.7	-1.7	-12.8	97.4	102.1	111.5
	A	86.3	65.7	97.7	84.9	30.9	-0.6	28.5	119.5	100.9	111.1
1996	O	81.4	76.3	103.9	79.6	30.5	-0.6	28.2	108.1	107.0	112.4
	Ş	94.8	90.8	100.5	87.5	64.6	-1.2	59.7	115.4	105.6	105.0
	M	74.0	79.9	87.5	76.9	72.8	-0.7	67.3	128.8	92.0	90.0
	N	107.7	85.6	91.8	92.1	31.9	-0.5	29.9	117.1	88.8	92.9
YIL SONU DEĞERLERİ											
1990		14.3	29.3	70.7	24.4	4.5	3.1	7.6	61.7	61.4	45.8
1991		20.7	42.1	113.6	36.1	17.0	4.6	21.6	106.6	100.2	77.0
1992		36.8	81.5	196.5	61.2	41.9	8.7	50.5	192.1	160.2	107.0
1993		63.1	132.3	292.0	101.7	82.9	17.7	100.6	387.1	251.2	151.2
1994		120.2	239.0	642.5	185.7	148.1	12.3	160.4	714.5	557.5	377.3
1995		223.9	396.0	1270.4	343.5	193.9	12.2	206.1	1568.0	1119.8	796.5
YILLIK ARTIŞLAR %											
1990		72.9	44.0	43.8	43.4	16.5	10.8	14.1	80.2	39.9	68.6
1991		45.2	43.6	60.6	47.7	275.8	48.4	183.1	72.7	63.1	68.2
1992		77.9	93.5	73.0	69.7	146.1	87.6	133.6	80.2	60.0	39.1
1993		71.3	62.3	48.6	66.2	98.0	104.0	99.0	101.5	56.7	41.2
1994		90.5	80.6	120.0	82.6	78.7	-30.3	59.5	84.6	122.0	149.6
1995		86.3	65.7	97.7	84.9	30.9	-0.6	28.5	119.5	100.9	111.1
1996 ¹		107.7	85.6	91.8	92.1	31.9	-0.5	29.9	117.1	88.8	92.9

¹Nisan ayı sonu itibarıyla.

TABLO 2. DİE ENDEKSİLERİ

		ÜRETİM ENDEKSİ		TOPTAN BİŞYA		İÇ TİCARET HADLERİ	
		1992 = 100 SANAYİ GENEL	İMALAT SANAYİ	GEÇİNME ENDEKSİ TÜFE	FIYATLARI ENDEKSİ TEFE	TÜKETİCİ / TOPTAN	TARIM / SANAYİ
1995	M	95.2	93.0	159.7	167.8	95.2	122.2
	N	104.5	103.7	169.0	176.4	95.8	128.5
	M	98.5	97.7	174.8	179.7	97.3	122.0
	H	110.6	109.4	179.1	182.0	98.4	113.5
	T	108.7	105.7	184.6	186.1	99.2	108.3
	A	111.0	107.9	192.6	190.3	101.2	105.6
	E	113.1	111.4	207.4	199.1	104.2	112.0
	E	113.4	112.8	220.5	206.5	106.8	114.1
	K	123.5	122.3	230.8	213.8	108.0	114.1
	A	124.3	121.8	239.6	223.1	107.4	118.4
1996	O	111.4	108.2	259.5	244.8	106.0	119.2
	Ş	92.4	88.6	271.2	259.1	104.7	127.5
	M	106.6	102.9	286.4	277.3	103.3	130.9
	N			305.6	299.7	102.0	135.1
	M			319.4	312.1	102.3	132.4
YILLIK ARTIŞLAR %							
1995	M	-2.4	-2.6	119.7	135.0	-6.5	-2.3
	N	13.6	15.0	88.4	92.4	-2.1	32.7
	M	13.9	15.9	80.0	80.6	-0.3	31.5
	H	24.1	27.1	80.9	78.1	1.6	22.9
	T	19.8	21.8	80.8	77.7	1.7	17.4
	A	13.5	14.5	83.4	76.2	4.1	15.3
	E	5.9	6.3	86.0	76.5	5.4	20.7
	E	2.2	2.4	84.4	72.4	7.0	16.3
	K	10.9	11.3	81.4	68.9	7.4	13.2
	A	15.7	15.8	76.0	65.6	6.3	16.7
1996	O	11.7	11.9	78.1	64.8	8.0	13.0
	Ş	1.8	0.7	77.5	63.0	8.9	11.4
	M	12.0	10.6	79.3	65.3	8.5	7.2
	N			80.8	69.9	6.4	5.1
	M			82.7	73.7	5.2	8.5
YILLIK ARTIŞLAR %							
1990		10.0	10.0	60.3	52.3	5.3	16.1
1991		3.1	2.6	66.0	55.3	6.8	-2.9
1992		4.6	2.9	70.1	62.1	4.9	1.9
1993		5.9	6.4	66.1	58.4	4.9	3.6
1994		-6.3	-8.6	105.2	108.6	-1.1	-14.2
1995		8.6	8.9	89.1	86.0	0.9	12.4
1996 ¹		11.8	12.4	80.8	70.3	5.9	13.4

¹Mayıs ayı itibarıyla 12 aylık ortalama.